

ศึกษาวิเคราะห์เรื่องทาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

**AN ANALYTICAL STUDY OF THE SLAVES
IN THE BUDDHIST TEXTS**

พระมหาบุญทัน จิตฺตวิสุทฺธิ (สถฺงอยู่)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๐

ศึกษาวิเคราะห์เรื่องทาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระมหาบุญทัน จิตฺตวิสุทฺธิ (สลุงอยู่)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

AN ANALYTICAL STUDY OF THE SLAVES IN THE BUDDHIST TEXTS

PHRAMAHA BOONTAN JITTAVISUTTI (SALUNGYU)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok , Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา พระพุทธศาสนา

.....

(พระศรีสิทธิมนี)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ

(พระมหากฤษณะ ตรีโณ)

.....กรรมการ

(พระเมธีรัตนดิลก)

..... กรรมการ

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร)

.....กรรมการ

(ผศ.มนตรี สืบด้วง))

.....กรรมการ

(นายรังสี สุทนต์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระเมธีรัตนดิลก

ประธานกรรมการ

พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร

กรรมการ

นายรังสี สุทนต์

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์เรื่องทาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
ผู้วิจัย : พระมหาบุญทัน จิตตวิสุทธิ (สถงอยู่)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
: พระเมธีรัตนดิลก ป.ธ.๕, พธ.บ, M.A., Ph.D.
: พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร ป.ธ.๗, พธ.บ, ศศ.ม.
: นายรังษี สุทนต์ ป.ธ.๕, พธ.ม.
วันสำเร็จการศึกษา : ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๐

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ศึกษาความสำคัญและอิทธิพลของพระพุทธศาสนาเฉพาะทางด้านแนวความคิดที่เกี่ยวกับทาส มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาวิเคราะห์เรื่องทาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ใน ๓ ประเด็นด้วยกันคือ ประวัติความเป็นมาและสถานภาพของทาสทำทาสของพระพุทธศาสนาที่มีต่อทาส และศึกษาวิเคราะห์วิธีการแก้ปัญหาเรื่องทาสในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(ร.๕)

การศึกษานี้เป็นการศึกษาภาคเอกสาร ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับทาสในคัมภีร์พระไตรปิฎก รวมทั้งเอกสารอื่น ๆ ที่มีข้อมูลเกี่ยวข้อง และได้วิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ นำมาเรียบเรียงเพื่อนำเสนอเป็นแนวทางการศึกษา

ผลของการวิจัยได้พบว่า ทาส มีความเกี่ยวข้องกับสังคมมนุษย์ช้านาน ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงการตกเป็นทาส ๔ ประการคือ ทาสในเรือนเบี้ย ทาสสินไถ่ ผู้ที่มาเป็นทาสด้วยความสมัครใจ และ ทาสเชลย ผู้ที่ตกเป็นทาส มีสภาพเป็นเหมือนดังทรัพย์สินสมบัติของนาย ขาดอิสรภาพในตัวเอง พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีเมตตาต่อกันมีสิทธิเสรีภาคเท่าเทียมกันรวมทั้งมีคำสอนเกี่ยวกับข้อปฏิบัติต่อทาสเช่น ให้อาหารที่เพียงพอแก่การดำรงชีวิต ให้ความรักษาพยาบาลเมื่อทาสเจ็บป่วย ไม่ทอดทิ้งทาสยามชั่วยากหมากแพง การหลุดพ้นจาก

ความเป็นทาสเกิดขึ้นได้ด้วยความพอใจของนายและทาสที่บวชในพระพุทธศาสนาจะพ้นจากการเป็นทาสแม้ลาสิกขาไปแล้วก็ยังคงได้รับการเป็นไทตลอดไป

ในประเทศไทยสภาพของทาสไม่แตกต่างจากสภาพของทาสที่มีในอื่นๆ การมีทาสแสดงถึงความไม่มีอารยธรรมของประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ร. ๕) ทรงพยายามหาวิธีการเลิกทาสของพระองค์กระทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยพระองค์ทรงยึดหลักทางสายกลางตามมัชฌิมปฏิปทา โดยไม่ให้ใครเสียผลประโยชน์ เพราะพระองค์อาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พระองค์ประพฤติปฏิบัติมาแล้ว

งานวิจัยนี้ทำให้เห็นสถานภาพของทาสในอดีตจนสามารถมองเห็นสภาพผู้ที่มีสถานภาพคล้ายทาสในปัจจุบัน โดยการเทียบเคียง ซึ่งจัดเป็นปัญหาทางสังคมอย่างหนึ่งซึ่งสามารถแก้ไขได้หากนำหลักการทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้

Thesis Title : An Analytical Study of the Slaves in Buddhist texts
Researcher : Phramaha Boontan Jittavisutthi (Salungyu)
Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)
Thesis Supervisory Committee
: Phra Meterattanadilok Pali IX, B. A., M.A., Ph.D.
: Phramaha Somboon Vutthigaro Pali VII, B. A., M..A.
: Mr.Rangsi Suthon Pali IX, M.A.
Date of Graduation : November 23, 2007.

ABSTRACT

This thesis is a qualitative one. It is the analysis of the importance and the concept of slaves in Buddhism. The objective of this thesis is to analytically study about the slaves as found in the Buddhist scriptures. It covers the 3 points as follows :-

1. The background and the status of slaves.
2. The attitude of Buddhism towards slaves.
3. An Analytical study of method of solving problems about the slaves in the reign of King Rama V (Phrabaht Somdej Phra culachomklao Chao Yoohua).

This thesis is a . documentary one. The data were collected from Tipitaka, other religious scriptures and the related documents. It was analyzed by descriptive method.

From the research ,it is found that the slavery happened in human societies long ago. According to Tipitaka, there were four types of slaves ;-

- 1.The slaves who are the slave's children.
- 2.The redemptive slaves.

3. The voluntary slaves.

4. The captive slaves.

The status of slaves is like the boss's possession. They never had freedom in their lives. However, Buddhism teaches the human beings to have loving kindness to one another, to have equal rights and freedom and to provide the principle to treat the slaves such as paying them wages , giving them enough food for their livelihood, providing medical care in times of their sickness, and not abandoning them in times of famine. The freedom from slavery relies on the boss's consent. Moreover, The slaves who were permitted by the boss to be ordained in Buddhism could be free from slavery and after disrobing, they could be free forever

In Thailand the status of slaves does not differ from that in other countries .Having slaves shows the lack of civilization in the country,so king Rama V (Phrabaht Somdej Phraculachomklao Chao Yoohua) decided to cancel the system of slavery. The way he used is to decrease the number of slaves respectively. The way he used in this case is to apply the principles of the middle way in Buddhism which is the way by which nobodies lose their benefits. because he performed the Buddhism's principle.

This research clarified the status of slaves in the past same as in the present by comparison which it is one of the social problem that can be solved by applying the Buddhism's principle.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยดีเพราะได้รับการเมตตาจาก พระเมธีรัตนติก (จรรยา ชินวโส) พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรรณนา) และอาจารย์รังษิ์ สุทนต์ ได้มีเมตตารับเป็นที่ปรึกษา เอาใจใส่ดูแลหมั่นสอบถามความก้าวหน้า และได้กรุณาชี้แนะให้คำแนะนำและสละเวลาตรวจแก้วิทยานิพนธ์ตลอดมา

นอกจากนี้ ขอกราบขอบพระคุณพระราชรัตนโสภณ เจ้าอาวาสและเจ้าสำนักเรียน วัดบุญประดิษฐ์ ผู้มีเมตตาช่วยเหลือในการศึกษาตลอดมา และกราบขอบคุณเพื่อนนิสิตร่วมชั้นเรียนทุกท่านที่ให้คำปรึกษาตลอดแนะนำหนังสือ ตลอดถึงพระมหากิตติพัฒน์ สาทโรที่ ให้คำปรึกษา แนะนำและพระมหาเฉลิมพล อภิพโล ที่ได้รับอนุเคราะห์จัดหาพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้ค้นคว้า เป็นอย่างยิ่ง

ขอบคุณอาจารย์ทุกท่านที่ถวายเป็นความรู้วิชาการ และข้อคิดอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยขออนุโมทนาในพรหมวิหารธรรมของท่านอาจารย์ที่เอื้อนามและไม่ได้เอื้อนามก็ดี ขอให้ท่านจงมีความเจริญเป็นนิจเทอญ

พระมหาบุญทัน จิตตวิสุทธิ (สลุงอยู่)

๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕ และอรรถกถา เรียงตามลำดับคัมภีร์ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี. (ไทย)	= วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	= วินัยปิฎก	จูฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
สั.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปณจก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปณจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตุตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)

ขุ.สุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จู. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ. (ไทย)	= วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ปาราชิกกัณฐ-			
	สังฆาทิเสส มหาวรรคาคติอรรถกถา			(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

อง.ปญจก., ฉก., สตุตถ., นวก., ทสก., เอกาทสก., อ. (ไทย)	= อังคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี ปัญจกาทินิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย ประมัตตโชติกา เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย ประมัตตที่ปนี เถรีคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย ประมัตตที่ปนี วิมานวัตถุอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย ชาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย วิสุทธีชนวิลาสินี อปทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)

การใช้หมายเลข

๑ พระไตรปิฎก จะแจ้งเล่ม ชื่อ หน้า ตามลำดับ ตัวอย่างเช่น ส.ส.(ไทย) ๑๕ / ๑๖๕ / ๑๕๗ หมายถึง ชุดตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถาวรรค ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๕ ชื่อ ๑๖๕ หน้า ๑๕๗

๒ อรรถกถา จะแจ้งเล่ม หน้า ตามลำดับ ตัวอย่างเช่น ขุ.อป.อ.(ไทย) ๗๑ / ๒๗ หมายถึง ขุททกนิกาย อปทานอรรถกถา ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เล่ม ๗๑ หน้า ๒๗

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
สารบัญ	ฉ

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย	๕
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๕ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๖ ขอบเขตของการวิจัย	๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖

บทที่ ๒ ประวัติความเป็นมาและสถานภาพของทาสที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๒.๑ ความหมายคำว่าทาส	๙
๒.๒ ความเป็นมาของทาส	๑๒
๒.๒.๑ ชนเผ่า	๑๒
๒.๒.๒ สภาพสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง	๑๕
๒.๓ ความเชื่อเรื่องกำเนิดของคน	๒๓
๒.๔ ประเภทของทาส	๒๘
๒.๕ สถานภาพของทาส	๓๐
๒.๕.๑ สถานภาพของทาสทั่วไปที่มีในสังคม	๓๐

๒.๕.๒	สถานภาพของทาสในครอบครัวของนายทาส	๓๓
๒.๕.๓	ยอมเป็นทาสด้วยความสมัครใจ	๓๖
๒.๖	สรุปผลและวิเคราะห์	๓๘
บทที่ ๓ ทำทาสของพระพุทธศาสนาที่มีต่อทาส ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา		
๓.๑	ทำทาสของพระพุทธศาสนาที่มีต่อทาส	๔๐
๓.๑.๑	การห้ามภิกษุภิกษุณีมีทาสไว้รับใช้	๔๑
๓.๑.๒	การห้ามค้าขายทาส	๔๓
๓.๑.๓	การห้ามบวชทาสที่นายไม่อนุญาต	๔๕
๓.๒	การปฏิบัติต่อทาส	๔๗
๓.๓	ทุกคนเสมอภาคกันด้วยหลักกรรม	๕๓
๓.๓.๑	กรรมที่ส่งผลให้เกิดเป็นทาส	๕๕
๓.๓.๒	กรรมที่ส่งผลให้เกิดพ้นจากความเป็นทาส	๕๘
๓.๔	การพ้นจากการเป็นทาส	๖๑
๓.๔.๑	การปลดปล่อยทาสอยู่ด้วยความพอใจของนาย	๖๑
๓.๔.๒	การออกบวชในพระพุทธศาสนา	๖๕
๓.๕	สรุปผลและวิเคราะห์	๖๘
บทที่ ๔ ศึกษาวิเคราะห์วิธีการแก้ปัญหาเรื่องทาสในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(ร.๕)		
๔.๑	ความเป็นมาของทาสในสังคมไทย	๗๐
๔.๒	สาเหตุของการเลิกทาสของรัชกาลที่ ๕	๘๐
๔.๒.๑	ราโชบายการเลิกทาสของรัชกาลที่ ๕	๘๖
๔.๒.๒	รัชกาลที่ ๕ กับการประยุกต์คำสอนทางพระพุทธศาสนา	๙๑
๔.๒.๒.๑	พรหมวิหารธรรม	๙๕
๔.๒.๒.๒	สังคหวัตถุ ๔	๙๖
๔.๒.๒.๓	สัพปุริสธรรม	๙๗
๔.๒.๒.๔	ทศพิธราชธรรม	๑๐๐

๔.๕	วัดเป็นสถานการศึกษาเพื่อความเสมอภาพ	๑๐๕
๔.๖	การเปลี่ยนแปลงสภาพทาสมาเป็น กรรมกร คนรับใช้	๑๐๕
๔.๗	สรุปผลและวิเคราะห์	๑๑๑
บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ		
๕.๑	บทสรุป	๑๑๔
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๑๗
	บรรณานุกรม	๑๑๕
	ประวัติผู้วิจัย	๑๒๓

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ระบบทาสได้มีมานานแล้วในสังคมอินเดียโบราณก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเกิดขึ้น การเกิดขึ้นของทาสนั้นไม่ว่าจะเกิดขึ้นจากภาวะสงครามระหว่างชนเผ่า หรือจากสภาพเศรษฐกิจ และสังคมในยุคนั้น ๆ ก็ตาม แต่ก็ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ทางสังคมมนุษย์อย่างหนึ่งขึ้น นั่นคือ มนุษย์มีสถานภาพต่างกัน มีฝ่ายหนึ่งเรียกว่า “ นาย ” และอีกฝ่ายหนึ่งเรียกว่า “ ทาส ” นายมีสิทธิที่จะใช้งานทาสตามอำเภอใจ มีอำนาจในการลงโทษ มีสิทธิที่จะขายทาสต่อไปให้นายคนอื่นได้เป็นต้น ซึ่งคล้ายกับว่า ทาสนั้นเป็นทรัพย์สินอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงรับทราบถึงสภาพเช่นนี้เป็นอย่างดี ซึ่งครั้งหนึ่งระหว่างที่ทรงสนทนากับพระเจ้าปเสนทิโกศล ในเรื่องสิ่งที่จะตามคนไปสัมปรายภพได้ตรัสว่า “ ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงินทอง สิ่งของที่หวงแหนอย่างใดอย่างหนึ่ง ทาส กรรมกร คนรับใช้ และผู้อาศัยทั้งหมดที่บุคคลมีอยู่นั้น เขานำติดตัวไปไม่ได้จำต้องละทิ้งไว้ทั้งหมด”^๑

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้นความเสมอภาคและความเท่าเทียมกันของคนในสังคม และมีความพยายามที่จะทำสังคมให้เป็นสังคมแห่งความเสมอภาค ดังจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งสังคมสงฆ์ขึ้นเพื่อสนองแนวคิดปฏิรูปสังคมของพระองค์ แต่จากการศึกษาในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาพบว่า สังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลนั้นมีการแบ่งชนชั้นวรรณะกันอยู่แล้ว^๒ แม้ในเรื่องของการนำเอาชนชั้นที่ต่ำกว่ามาเป็นทาสรับใช้ก็เช่นกัน ดังที่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีคำว่า “ ทาส ” บ้าง คำว่า “ ทาสี ” บ้าง ปรากฏอยู่หลายแห่ง

คำว่า “ทาส”ตามทีพบในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาและคัมภีร์ทางศาสนาอื่นๆ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก ชวนให้เกิดความสงสัยต่อไปว่า พระพุทธศาสดาคำรงอยู่อย่างไรในท่ามกลางสังคมแห่งชนชั้นวรรณะนั้น พระพุทธศาสดาคำเนินไปอย่างไรเพื่อการปฏิรูปสังคมแห่งการแบ่งชนชั้น และการกดขี่ผู้ที่ด้อยกว่า หรือแม้แต่พุทธศาสนิกชน ซึ่งเดิมเคยอยู่ในสังคมของชนชั้นวรรณะ จะยังคงปฏิบัติในครรลอง ของการถือชนชั้นอยู่ต่อไปหรือเปลี่ยนแปลงโดยการเลิกยึดถือปฏิบัติใน

^๑ ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๑๓๑ / ๑๕๘ - ๑๕๙.

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๓๑๓ - ๓๑๘ / ๓๘๒ - ๓๘๔.

ระบบชนชั้นวรรณะนั้นโดยสิ้นเชิง

ในอีกด้านหนึ่ง ผู้ที่ชื่อว่าทาส ต้องมีหน้าที่คอยรับใช้ทำงานให้กับนาย เพื่อแลกกับอาหารและการคุ้มครองที่นายจะให้ตน ทาสไม่มีสิทธิ์ที่จะเรียกร้องประโยชน์อะไรเพื่อตนได้เลย ทุกสิ่งที่ได้ล้วนเป็นไปตามการตัดสินใจของนาย หากทาสขึ้นเรียกร้องสิ่งใดไป แทนที่จะได้รับการสนองตอบ ก็อาจจะได้รับโทษอย่างหนัก^๓ ความเป็นอยู่ของทาสส่วนใหญ่จะลำบากไม่มีความสุข และขาดอิสรภาพ

หากพิจารณาที่ พระองค์เองทรงถือกำเนิดในวรรณะกษัตริย์ ที่พระราชวงศ์ของพระองค์นั้นถือเคร่งครัดมากในเรื่องของชาติเชื่อดังจะพบว่า เพื่อการรักษาชาติเชื้อของตนให้บริสุทธิ์ พระญาติวงศ์ของพระองค์ อันได้แก่สากยวงศ์และโกถยวงศ์ทั้งสองนี้ ได้มีการเกี่ยวดองกันเอง โดยมีความสัมพันธ์กันทางวิวาหมงคล และอาวาหมงคล^๔ ในอรรถกถาธรรมบทได้แสดงให้เห็นการถือเคร่งครัดเรื่องความบริสุทธิ์ของสากยสกุลไว้อย่างชัดเจน ในเรื่องที่ เจ้าชายมหานามไม่ทรงยินดีส่งพระธิดาที่มีสายพระโลหิตของสากยสกุลแท้ไปถวายแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลซึ่งไม่ใช่สากยสกุลเพื่อเชื่อมสัมพันธ์ภาพกันในระหว่างรัฐ แต่กลับส่งธิดาซึ่งเกิดจากนางทาสีไปแทน ผลพวงของการกระทำดังนั้นก็กลับเป็นเหตุให้สากยสกุลต้องล่มสลายลงในที่สุดแทนที่จะยังคงดำรงรักษาความบริสุทธิ์ของตระกูลไว้ได้ เมื่อเจ้าชายวิทูรทกะซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้าปเสนทิโกศลกับธิดาทาสีของเจ้าชายมหานาม โกรธแค้นชาวสากยสกุลที่ดูหมิ่นชาติกำเนิดของตน จึงยกกองทัพมาโจมตีกรุงกบิลพัสดุ์ของสากยวงศ์^๕

ตัวอย่างของสากยสกุลนี้ชี้ให้เห็นอิทธิพลทางความคิดเกี่ยวกับทาส จนเป็นประเพณีของเศรษฐีและของราชตระกูลที่ถือปฏิบัติต่อเนื่องมาอย่างเคร่งครัด แม้ว่าชาวสากยวงศ์ได้หันมานับถือพระพุทธศาสนาแล้วก็ตาม นอกจากนี้ยังจะพบว่าอุบาสกและอุบาสิกาคนสำคัญของพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นพระราชาก็ตาม เป็นเศรษฐีก็ตาม ก็ยังมีทาสและทาสีรับใช้เป็นจำนวนมากเช่น นางวิสาขา มหาอุบาสิกา นางสามาวดี และอนาถปิณฑิกเศรษฐี เป็นต้น^๖

^๓ ม.ญ. (ไทย) ๑๒ / ๒๒๖ / ๒๓๗ - ๒๓๘.
^๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พุทธานุกุฎฐประวัติกัม** ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๕.
^๕ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๓ / ๔๕.
^๖ พระครูถิลาณสิทธิวัฒน์ (สมาน พรหมอยู่), **อัตตชาดกในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมมิกจำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๒๔๑.

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเรื่องการนำบุคคลมาเป็นทาสรับใช้ว่า คนส่วนใหญ่ในสังคมยอมรับการใช้ทาสมีอยู่มาก มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ไม่ใช้ทาส เปรียบเหมือนคนที่กระทำไม่ดีมีประพฤติกรรมผิดศีลมีจำนวนมาก แต่คนที่กระทำความดีมีศีลธรรมมีน้อย^๓ ซึ่งอาจมองได้ว่า ในเรื่องของ การดำเนินชีวิตประจำวันของบุคคลที่ใช้แรงงานทาส เป็นเรื่องที่สังคมอินเดียได้ถือปฏิบัติกันมานานแล้ว และอาจเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในด้านของการพึ่งพาอาศัยกันและกัน คือนายต้องอาศัยแรงงานในการดำเนินงานหรือธุรกิจต่าง ๆ ของตน เช่น เกษตรกรรม หรือ พาณิชยกรรม ส่วนทาสก็อาศัยอาหาร ที่อาศัยและการคุ้มครองจากนาย^๔ แต่สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงต้องการจะปฏิรูปรูก็คือทัศนคติตลอดจนการปฏิบัติต่อกัน เช่นทรงต้องการให้นายมองทาสของตนว่าเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกัน และปฏิบัติต่อทาสอย่างถูกต้องตามหลักแห่งความยุติธรรม และหลักแห่งความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน^๕

พระพุทธเจ้าได้สอนหลักพรหมวิหารธรรม เป็นต้น สำหรับผู้ใหญ่ หรือนายที่จะพึงยึดเป็นหลักปฏิบัติต่อผู้ได้บังคับบัญชา รวมถึงคนรับใช้ และมีหลักสังคหวัตถุธรรม ที่เป็นหลักธรรมอันส่งเสริมความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบุคคล ดังนั้นจะเห็นได้ว่า พุทธสาวก พุทธสาวิกา ที่ยังเป็นฆราวาสหลายท่าน โดยเฉพาะตามที่ปรากฏเรื่องราวของท่านเหล่านั้นในคัมภีร์ทางศาสนาได้ปฏิบัติต่อทาสของตนเป็นอย่างดี ทาสบางคนที่ถูกปฏิบัติดุดามเป็นที่ชอบใจของนาย ก็ยังได้รับการยกย่อง ให้เกียรติ และถึงกับยกให้มีสถานภาพเสมอกับตนก็มี^๖

ที่สำคัญพระพุทธศาสนามีคำสอนในเรื่องของ การพัฒนาตน ตามหลักไตรสิกขา คือ ศีลสมาธิและปัญญา และพระพุทธศาสนาเน้นในเรื่องของความเสมอภาค จึงมีผลให้มนุษย์ทุกคนมีสิทธิ์และเสรีภาพที่จะพัฒนาตนเองได้ และการที่พระพุทธเจ้าได้ตั้งสังคมสงฆ์ขึ้นเพื่อให้ผู้ที่ต้องการพัฒนาตน สามารถปฏิบัติธรรมเพื่อยกตนขึ้นสู่ระดับอริยบุคคล^๗ ในครั้งพุทธกาลจึงปรากฏว่ามีทาสหรือผู้ที่มีหน้าที่ในการรับใช้ผู้มีอำนาจเหนือตนนั้น ได้รับโอกาสออกบวชเป็นพระสงฆ์ เช่นพระอุบาลีซึ่งเคยมีหน้าที่รับใช้ โดยการแต่งพระเศาแก่เจ้าชายแห่งศากยวงศ์ทั้งหลาย^๘

^๓ ส. ม. (ไทย) ๑๕ / ๑๑๕๓ / ๕๔๘.

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑ / ๒๓๐ / ๒๑๔ - ๒๑๕.

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑ / ๒๓๑ / ๒๑๕ - ๒๑๖.

^๖ บ. ฐ. อ. (ไทย) ๓ / ๔๕.

^๗ อ.จ. ส. ต. ต. (ไทย) ๒๓ / ๔๗ / ๗๐ - ๗๔.

^๘ บรรจบ บรรณรุจิ , อสีติมหาสาวก , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖.).

หรือพระพุทธเจ้าได้ตรัสถามพระเจ้าอชาตศัตรูถึงใน การปฏิบัติต่อทาสที่ออกบวชพระองค์จะปฏิบัติอย่างไรกับพระภิกษุที่ออกบวชในพระพุทธศาสนา^{๑๑} นี่เป็นเพียงตัวอย่างส่วนหนึ่งในบรรดาทาสอีกเป็นจำนวนมากที่มีอยู่ในสังคมครั้งพุทธกาลนั้นซึ่งในคัมภีร์ทางศาสนาไม่ได้ระบุไว้ว่าได้ปล่อยบวช หรืออาจมีทาสได้บวชเป็นจำนวนมากแต่ไม่ได้บันทึกไว้

ตามที่กล่าวมานี้เป็นเพียงการพยายามหาคำตอบในเรื่องของทาสขั้นต้น ยังคงมีอีกหลายประเด็นที่จะต้องศึกษาและทำให้ชัดเจนในเรื่องนี้ ซึ่งน่าจะต้องศึกษาต่อไปว่า ทาสนั้นมีกำเนิดมาได้อย่างไร สถานภาพของทาส โดยเฉพาะที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนานั้นเป็นอย่างไร ความเป็นทาสนั้นสามารถเปลี่ยนแปลงให้เป็นไทได้หรือไม่ ถ้าทาสเหล่านั้นจะบวช ในพระพุทธศาสนา อะไรเป็นแรงจูงใจ หรือเป็นเหตุปัจจัยให้ทาสผู้นั้นออกบวช มีอะไรเป็นเกณฑ์หรือมาตรฐาน สำหรับผู้ที่เป็นนาย ในการอนุญาตให้ทาสออกบวชได้ เป็นอาทิ

ผู้วิจัยมีความคิดว่าเป็นเรื่องทาสนี้แม้ว่าในปัจจุบันจะดูเหมือนว่าหมดไปแล้วจากสังคมมนุษย์ที่เชื่อว่าเจริญแล้ว แต่ข้อเท็จจริงกลับเป็นว่า ปัจจุบันนี้ยังมีการใช้แรงงานเยี่ยงทาสปรากฏอยู่ และสิ่งที่น่าคิดคือหากว่าบุคคลในยุคปัจจุบันจะได้ชื่อว่าเป็นทาส ก็คงมิใช่เป็นทาสของบุคคลอีกต่อไป เพราะฉะนั้น การศึกษาเรื่องทาสที่ปรากฏในอดีตกาลตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา น่าจะเป็นประโยชน์ต่อการมองหาภาวะที่ตกเป็นทาสของบุคคลในสังคมปัจจุบัน และแนวทางทำให้พ้นจากภาวะทาสนั้น กลับสู่ภาวะแห่งอิสรภาพและยังสะท้อนแนวความคิดของพระพุทธศาสนาที่มีความเสมอภาพทุกคนได้เป็นอย่างดีในสังคมปัจจุบันและพระพุทธศาสนายังเป็นศาสนาแรกในโลกที่มีหลักการและคำสอนเพื่อให้เลิกระบบทาสอันเป็นการส่งเสริมสิทธิมนุษยชนตามที่เรียกร้องกันในปัจจุบัน

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและสถานภาพของทาสที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาท่าทีของพระพุทธศาสนาที่มีต่อทาส ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๑.๒.๓ ศึกษาวิเคราะห์วิธีการแก้ปัญหาเรื่องทาสในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(ร.๕)

^{๑๑} อจ .สตุตทก.(ไทย) ๒๓ / ๔๗ / ๗๐ - ๗๔.

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑. ประวัติความเป็นมาและสถานภาพของทาสที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีความเป็นอยู่อย่างไร

๑.๓.๒. ท่าทีของพระพุทธศาสนาที่มีต่อทาสในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร

๑.๓.๓. วิธีการแก้ปัญหาเรื่องทาสในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ร.๕) มีความเชื่อมโยงกับหลักพุทธธรรมอย่างไร

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ทาส หมายถึง ทาสชาย และทาสหญิง ที่เป็นบ่าวทั่วไปหรือเป็นคนรับใช้ ที่ไม่ได้รับค่าจ้างตอบแทน

คัมภีร์พระพุทธศาสนา หมายถึง พระไตรปิฎก รวมถึงอรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นๆ อีกที่เกี่ยวข้องกับศาสนา

สถานภาพ หมายถึง ฐานะตำแหน่งหรือเกียรติยศ สิทธิหน้าที่ตามบทบาทของบุคคล ในที่นี้หมายถึงสถานภาพของทาสที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา

ท่าที ในที่นี้หมายถึงความรู้สึกของบุคคลที่จะมีต่อบุคคล หรือวัตถุและสถานการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และ กรอบความคิด หรือ แนวทางการปฏิบัติ

๑.๕ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ นายทองสุข จารุเมธีชน ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบ เรื่อง ทาสในคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์มานวธรรมศาสตร์และกฎหมายตราสามดวง โดยสรุปได้ว่า ทาสที่ได้ทำการศึกษาวิจัยนั้น มีสภาพเหมือนคนรับใช้หรือกรรมกรแต่ที่แตกต่างกัน ทาสที่ทำงานให้แก่เจ้านายจะไม่ได้รับค่าตอบแทนและไม่มีอิสรภาพในตัวเอง ทาสจึงมีสภาพเป็นทรัพย์สินสมบัติอย่างหนึ่งของนายทาสซึ่งนายทาสให้แก่คนอื่นในลักษณะใดก็ได้และนายอาจลงโทษทาสได้เมื่อทาสทำความผิด

ได้กล่าวถึงทาสในพระไตรปิฎกว่า ทาสมีความใกล้ชิดกับนายเป็นพิเศษเช่นทาสสามารถให้ข้อเสนอหรือแนวคิดให้นายปฏิบัติตามได้ แต่นายต้องคุ้มครองทาสให้ความเป็นอยู่พอแก่การดำรงชีวิต และนายต้องให้ทาสทำงานพอสมควรแก่กำลังและเวลา และยังกล่าวถึงการหลุด

พ้นจากการเป็นทาสที่ขึ้นอยู่กับความเมตตาของนายเป็นสำคัญโดยเฉพาะความเมตตากรุณาที่นายมีต่อทาส^{๑๔}

๑.๕.๒ จำนวน อดิวัฒนสิทธิ์ ได้กล่าวถึงระบบทาสไว้ในหนังสือ สังคมวิทยาตามแนวพระพุทธศาสนาในบทที่ ๖ พุทธศาสนากับการแบ่งช่วงชั้นทางสังคม สรุปได้ว่า ระบบทาสเป็นระบบที่สังคมแบ่งบุคคลออกเป็นชนชั้นผู้ที่ป็นนายจะมีสภาพทางสังคมสูง ส่วนผู้ที่ป็นทาสจะมีสภาพทางสังคมต่ำ พระพุทธศาสนายอมรับว่าทุกคนในสังคมมีศักดิ์ศรีเสรีภาพเท่ากันในความป็นมนุษย์เหมือนกันแต่ทุกคนไม่สามารถมีสภาพทางสังคมเท่าเทียมกันได้ทั้งหมด เพราะบุคคลมีความสามารถไม่เท่ากันนั่นเอง ขึ้นอยู่บุญกรรมแต่ก็ป็นมนุษย์เหมือนกัน^{๑๕}

๑.๕.๓ สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้กล่าวถึงทาสไว้ในหนังสือ คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแรกที่ส่งเสริมสิทธิมนุษยชน โดยสอนให้เลิกระบบทาสไม่เอามนุษย์มาเป็นสินค้าสำหรับซื้อขาย ห้ามไม่ให้ภิกษุณีมีทาสไว้รับใช้กับทั้งสอนให้เลิกทาสภายในคือไม่ป็นทาสของความโลภ ความโกรธ และความหลง^{๑๖}

๑.๕.๔ นางทิวาทิพย์ เทียมชัยภูมิ ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมอิงพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีเรื่องลีลาวดี โดยสรุปได้ว่า เป็นเรื่องราวแห่งความรักที่ต่างชนชั้นวรรณะของหญิงชายคู่หนึ่งสังคมอินเดียสมัยพุทธกาล หญิงอยู่ในวรรณะพราหมณ์ ชายอยู่ในวรรณะจัณฑาลถือว่า ป็นทาสป็นคนรับใช้ของผู้มีวรรณะสูงกว่าจึงทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างความรักกับการแบ่งชนชั้นวรรณะทางสังคมและขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งนำการไปสู่การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตทำให้ทาสชื่อเรวัตตะออกบวชได้อุทิศตนให้พระพุทธศาสนาด้วยการเดินทางไปต่างๆเพื่ออบรมสั่งสอนและเผยแผ่พุทธธรรมของพระบรม

^{๑๔} นายทองสุข จารุเมธิชน, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องทาสในคัมภีร์พระไตรปิฎกเถรวาท คัมภีร์มานวธรรมศาสตร์และกฎหมายตราสามดวง”, การศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก., (บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗).

^{๑๕} จำนวน อดิวัฒนสิทธิ์, สังคมวิทยาแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๕ – ๑๒๐.

^{๑๖} สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๐๐), หน้า ๗๘ – ๑๐๖ .

ศาสดาให้พุทธศาสนิกชนและประชาชนทั่วไป^{๑๑}

จากศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องได้กล่าวถึงทาสที่ทำงานให้นายที่ไม่ได้รับค่าจ้างตอบแทนและไม่มีอิสรภาพในตัวเอง ยังกล่าวถึงระบบชนชั้นวรรณะ ทาสเป็นระบบชนชั้นที่ต่ำสุดได้ยกตัวอย่างคนวรรณะจัณฑาลไปรักรับคนวรรณะสูง แต่ชนบทรรมนิยมประเพณีที่กีดกันเพราะชนชั้นที่มีวรรณะแตกต่างกัน มีแต่คำสอนพระพุทธศาสนาพยายามสอนให้ทุกคนมีความเสมอภาคกัน

ในการศึกษาจะพบว่ายังขาดอีกหลายประเด็นเช่นในความเป็นมาของทาสตลอดถึงความ เป็นอยู่ของทาสในสมัยพุทธกาล จะถูกนายทาสกดขี่ข่มเหงเหมือนทาสในประเทศไทยหรือไม่ ศาสนาพุทธกล่าวถึงเรื่องทาสอย่างไร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้คำสอนพระพุทธศาสนาอะไรที่เลิกทาสแล้วไม่ทำให้เกิดความวุ่นวายเหมือนต่างประเทศ

ประเด็นที่น่าศึกษาต่อไปว่าสถานภาพของทาส โดยเฉพาะที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนานั้นเป็นอย่างไร ความเป็นทาสนั้นสามารถเปลี่ยนแปลงให้เป็นไทได้หรือไม่ ถ้าทาสเหล่านั้นจะบวช ในพระพุทธศาสนา อะไรเป็นแรงจูงใจ หรือเป็นเหตุปัจจัยให้ทาสผู้นั้นออกบวชและทาสที่ออกบวชในพระพุทธศาสนาจะได้รับการปฏิบัติอย่างไร มีอะไรเป็นเกณฑ์หรือมาตรฐาน สำหรับผู้ที่เป็นนาย ในการอนุญาตให้ทาสออกบวชได้ ตลอดถึงหลักธรรมที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประพฤติปฏิบัติและใช้ในการเลิกทาสโดยไม่เสียเลือดเนื้อ

๑.๖ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ สถานภาพของทาส และท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อทาสที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและการใช้หลักธรรมในการเลิกทาสของรัชกาลที่ ๕ โดยอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และหนังสือสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาค้นคว้าทางเอกสารซึ่งลำดับขั้นตอนดังนี้

^{๑๑} นางทิวาทิพย์ เทียมชัยภูมิ, “ การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมอิงพระพุทธศาสนา :ศึกษาเฉพาะกรณีเรื่องลิลาวดี ”,วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔).

- ๑) ค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี และภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา
- ๒) ศึกษาค้นคว้าจากตำรา เอกสาร งานวิทยานิพนธ์ หรืองานวิจัยต่างๆของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา
- ๓) รวบรวมข้อมูลและนำมาวิเคราะห์
- ๔) เรียบเรียงและนำเสนอผลการวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑. ทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของทาสและสถานภาพของทาสที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงท่าทีของพระพุทธศาสนาที่มีต่อทาสในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบวิธีการใช้หลักพระพุทธศาสนาแก้ปัญหาเรื่องทาส ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ร.๕)

บทที่ ๒

ประวัติความเป็นมาและสถานภาพของทาสที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๒.๑ ความหมายคำว่าทาส

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงความหมายของคำว่า ทาส ตามที่ปรากฏในทิสเบื่องตำมีความหมายถึงคนรับใช้ ทาสกรรมกรผู้ใช้แรงงานซึ่งมีความเกี่ยวกับนายจ้าง หรือเจ้านายซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับลูกจ้างกับนายจ้าง เพราะฉะนั้นจะต้องมีคุณธรรมที่พึงปฏิบัติต่อกันระหว่างเจ้านายกับคนรับใช้ ในกรณีของผู้บังคับบัญชา และผู้ใต้บังคับบัญชาก็มีนัยเดียวกัน ถือว่าทั้งสองต้องพึงอาศัยซึ่งกันและกันจึงได้ประโยชน์ร่วมกัน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ดูก่อนคหบดีบุตร ทาสกรรมกรผู้เป็นทิสเบื่องตำ อันนายพึงบำรุง”^๑

ทาสยังหมายถึงวัตถุงาม (วัตถุงามนั้นเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา เป็นที่ตั้งของสุขโสมนัส ทำให้เกิดความสุข ทำให้เกิดความรัก เช่นนายทาสรักทาสหญิง เป็นต้น) ดังที่ปรากฏในกามสูตรคณิทเทศ ขุททกนิกาย ได้กล่าวถึงวัตถุงามว่า หมายถึงสิ่งต่างๆเหล่านี้ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าพอใจ เครื่องนุ่งห่ม ทาสหญิง ทาสชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า เป็นต้น^๒

ในคัมภีร์อภิธานวรรณากล่าวถึง ทาส คนรับใช้ ไว้ ๖ ศัพท์ตามภาษาบาลีคือ

๑ กิงกร หมายถึง ทาส คนรับใช้ (กิญจิ กโรตติติ กิงกรโ ร ผู้ทำงานเล็กๆน้อยๆชื่อว่า กิงกระหรือ อหมุชช ก็ กริสฺสามิติ ภตฺตูกตฺตพฺพกิจฺจยาจนตฺตา กิงกรโ ทาสชื่อว่า กิงกระ เพราะเป็นผู้ของงานที่ควรทำต่อเจ้านายด้วยคำว่า “วันนี้กระผมจะทำงานอะไร”)

๒ ทาส หมายถึง ทาส คนรับใช้ (ทาสนฺเต อสฺสาติ ทาโส ผู้มีความเดือดร้อนชื่อว่าทาส กุจฺฉิตฺ อสฺติ ภกฺขตฺติติ ทาโส ผู้ที่กินของไม่ดี ชื่อว่าทาส ทาตพฺโพติ ทาโส ผู้ที่เขาควรรให้ชื่อว่าทาส)

๓ เจตฏก, เจตค หมายถึง ทาส คนรับใช้ สามินา จิฎฺฎิยเต เปลฺลิตเตติ เจฏฺโก ผู้ที่เป็นเจ้านายใช้ให้ไป ชื่อว่า เจฏฺกะ

^๑ ที. สี. (ไทย) ๕ / ๒๖๗ / ๕๓.

^๒ ข.ม. (ไทย) ๒๕ / ๑ / ๑.

๔ เปสฺส หมายถึง ทาส คนรับใช้ สามิเกน เปลียเตติ เปสฺโส ผู้ที่เจ้านายใช้ให้ไปชื่อว่าเปสสะ

๕ ภจฺจ หมายถึง ทาส คนรับใช้ ภริยตีติ ภจฺโจ ผู้ที่เจ้านายเลี้ยง ชื่อว่า ภจจะ

๖ ปริจาริกา หมายถึง ทาส คนรับใช้ สามินิ ปริจรตีติ ปาจาริโก คนรับใช้ของเจ้านาย ชื่อว่าปริจาริกะ ตสฺส ปริจาริโก ปาเท ปริมชฺชนฺโต นิสีทิ คนรับใช้ของพระราชพระองค์นั้น นั่งนวดพระบาทอยู่^๓

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานหมายถึง ผู้เป็นทาสน้ำเงิน (ทาสน้ำเงิน หมายถึงทาสผู้ที่ยายตัวเองเป็นทาสและผู้ที่เขาถ่ายตัวมาเป็นทาส) บุคคลทั่วไป ผู้ที่ยายตัวเองเป็นคนใช้หรือที่นายเงินไถ่ค่าตัวมาเรียกว่าทาสน้ำเงิน ผู้ที่เป็นลูกของทาสน้ำเงินเรียกว่าทาสเรือนเบี้ย หรือทาสในเรือนเบี้ย ทาสที่เอาเงินไปซื้อมาเรียกว่าทาสสินไถ่ ผู้ที่เป็นเชลยเรียกว่าทาสเชลย ถ้าใช้คำว่าทาส ทาสี ก็หมายความว่า ทาสเป็นผู้ชายและทาสีเป็นผู้หญิง^๔

ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์โดยพระธรรมปิฎก ทาส แปลว่า บ่าวทั่วไป คนรับใช้ ทาส ใช้เรียกผู้ชาย ทาสี ใช้เรียกผู้หญิง^๕

ในพจนานุกรมฉบับมติชนหมายถึง ผู้ที่ขายตัวหรือนำตัวมาขายหรือถูกจับมาให้เป็นคนรับใช้ หรือเพื่อทำงานหนักอื่นๆโดยผู้เป็นนายมีสิทธิเหนือตัวทาสนั้น บางทีใช้หมายถึง เท้ากับ ขี่ช้าง ผู้ยอมตนอยู่ในอำนาจของสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างถอนตัวไม่ขึ้น^๖

วิกรม เมลาณนที ให้ความเห็นในบทความว่า คำว่า ทาส ได้กลายเป็นชื่อของคนที่หมดอิสรภาพ ยอมตนเป็นคนรับใช้คนอื่นเหมือนคำในภาษาอังกฤษว่า slave ที่มีต้นตอมาจากชื่อเผ่าหรือเชื้อชาติ สลาฟ (slav) ในยุโรปตะวันออก ที่แพ้การรบในสงคราม ผู้ชนะ

^๓ พระมหาสมปอง มุทิโต (ผู้แปล), คัมภีร์อภิธานวรรณานา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูร วงศ์พรินต์ติ้งจำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๖๔๑ ข้อ ๕๑๔.

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๘, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๒๖.

^๕ พระธรรมปิฎก (ประยูร ธรรมปิฎก), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๘๔.

^๖ พจนานุกรมฉบับมติชน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดีจำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๔๒๘.

ได้เกณฑ์ลงเป็นบ่าวไพร่รับใช้พวกตน ต่อมากำว่า slave จึงหมายถึงคนที่หมดอิสรภาพยอมรับใช้คนอื่นโดยปราศจากสิ่งตอบแทน^๑

พี.วี.กาน (p.v.kane) ให้ความเห็นว่า ทาส (slave) มีความหมายต่างจากคนรับใช้ แต่ทาสหมายถึงคนที่ยอมตนเองพร้อมทั้งอิสรภาพของตนเองให้คนอื่นโดยสิ้นเชิง โดยไม่ได้รับค่าตอบแทนแรงงาน ส่วนคนรับใช้ หมายถึงคนรับใช้ซึ่งได้ค่าจ้าง และมีอิสรภาพในตัวเองจะถูกควบคุมอิสรภาพบ้างก็เพียงบางเวลา^๒

เซอร์ โมนีเยร์ วิลเลียมส์ (Sir Monier Williams) ได้อธิบายคำว่า ทาส หมายถึง Slave คนรับใช้ไม่ได้รับค่าจ้างตอบแทน แล้วยังหมายถึงมนุษย์ที่มีตัวดำ จมูกแบนอีกด้วย^๓

อาร์เธอร์ (Macdonell, Arthur. Anthory) ได้กล่าวถึงทาสว่า พระอินทร์เคยทำลายปราบปรามมนุษย์พวกนี้ จึงมีผู้เรียกพระองค์ว่า วฤตฺรหฺนุ (Vritrahan) แปลว่าผู้ทำลายวฤตฺระ และทศยหฺน (Dasyuhan) แปลว่า ผู้ทำลายทศยุ เป็นต้น^๔

กราสส์มันน์ (Grassmann) ได้ให้ความหมายคำว่า ทาสถึง ๗ ประการคือ หมายถึง มนุษย์ คนท้อถืดคือทศยุซึ่งเคยเป็นศัตรูของชาวอารยัน และคนรับใช้คนอื่นโดยไม่ได้รับสิ่งของตอบแทน^๕

เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว ทาสหมายถึง ทาสชาย ทาสหญิงที่เป็นคนรับใช้คนอื่นโดยไม่ได้รับค่าจ้างตอบแทน หมายถึงชาวอารยันรบชนะคนพื้นเมือง และได้จับมาเป็นทาสรับใช้พวกตน คำว่าทาสเป็นชื่อเรียกคนพื้นเมืองนั้นได้กลายมาเป็นรับใช้ของชาวอารยันไม่ได้รับสิ่งตอบแทน และหมายถึงชาว สลาฟ (Slav) ในยุโรปตะวันออกซึ่งแพ้ในการรบในสงคราม และถูกจับมาเป็นคนใช้ซึ่งไม่ได้ค่าจ้างตอบแทน

^๑ วิกรม เมฆานนท์, “ทาส” (สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๑๔ ๒๕๒๑).

^๒ p.v. kane, History of Dharmasstra ๒ d editor . (Poona : Bardarkar Oriental Institute, ๑๙๓๓), 3: 484.

^๓ Sir Monier Williams , **Sanskrit- Engling Dictionary** ,(London : Oxford University, ๑๘๕๕) , p .477.

^๔ Macdonell, Arthur. Anthory. **A Practical Sanskrit Dictionary**., (London : Oxford. University, 1974), pp . 157 - 158.

^๕ Hermann Grassmann , **Worterbuch Zum Rgveda** , co. 598 - 599.

๒.๒ ความเป็นมาของทาส

อินเดียในสมัยนั้นเรียกว่า ชมพูทวีป มีบริเวณที่กว้างใหญ่ไพศาล ทางตอนเหนือมีเทือกเขากั้นตลอด ในสมัยโบราณจึงเป็นดินแดนที่ติดต่อกับโลกภายนอกได้ยาก เพราะการมีพรมแดนเป็นธรรมชาติ แม้จะมีการรุกรานก็มีน้อย ยังมีที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา และแม่น้ำสินธุซึ่งแผ่จากตะวันตกไปตะวันออก นอกจากนั้นยังมีเทือกเขาทะเลทรายและแม่น้ำเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติกีดกันไว้มิให้ศัตรูลงไปสู่ตอนใต้ ที่นี้เป็นที่อยู่ของชนเผ่าพื้นเมือง^{๑๒}

๒.๒.๑ ชนเผ่า

เผ่ามีลักษณะเป็นชนพื้นเมืองเดิมที่เรียกว่า ดรಾವิดียน (Dravidian) หรือมีลักษณะ(คนป่า) บางครั้งก็เรียกว่าทาสยู (ทาส) ซึ่งหมายถึงทาสของอารยัน ก่อนที่จะถูกชนชาติอารยันเข้ามารุกรานนั้น พวกทาสยูหรือทาสที่อยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำสินธุมีความเชื่อถือธรรมชาติ นับถือเทพเจ้าประจำครอบครัวและหมู่บ้านในพุทธประวัติเล่ม ๑ ได้กล่าวถึงชนพื้นเมืองว่า ชนเผ่ามีลักษณะเป็นเผ่าผสมระหว่างนิโกรกับมงโกลและคนพื้นเมืองอื่นๆในอินเดีย นักวิชาการเรียกพวกผสมพันธุ์ดังกล่าวว่า พวกโปรโตร-ออสตราลอยด์ผิวดำหัวหยิก ๆตัวดำๆอยู่กระจายทั่วไปในอินเดียอยู่นอกมัชฌิมชนบท หรือภายนอกประเทศเรียกว่าปัจจันตชนบท พวกมีลักษณะมีลักษณะทั่วไปคือโง่เขลา ไม่มีความรู้ ไม่รู้ภาษา แต่มีการเคารพนับถือและบูชาโลกธาตุ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ และภูเขา โดยถือว่าสิ่งเหล่านี้มีชีวิตจิตใจ มีวิญญาณ สามารถรู้สิ่งต่างๆซึ่งถือว่าเป็นเทพเจ้า^{๑๓} ชนเผ่ามีลักษณะเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิมซึ่งอาศัยอยู่ในอนุทวีปอินเดียตั้งแต่ชาวอารยันอพยพเข้ามาและได้สร้างสรรคอารยธรรมอันรุ่งเรืองขึ้นในแถบลุ่มแม่น้ำสินธุในสมัยก่อนพุทธกาล

เผ่าอารยันเป็นชนชาติที่อพยพเร่รอนทำมาหากินเช่นคนโบราณเผ่าอื่นเป็นเหตุให้เกิดการแยกย้ายไปตามที่ต่างๆชาวอารยัน (ตามศัพท์ อารย แปลว่า เจริญ ประเสริฐ นี้เป็นรูปสันสกฤต รูปบาลีเป็นอริย) เคารพและให้ความศักดิ์สิทธิ์แก่อำนาจทางธรรมชาติ เช่นยกย่อง

^{๑๒} พระครู สุกิจ สมจิตโต , ประวัติพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔) , หน้า ๑๐.

^{๑๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธานุพุทธประวัติเล่ม ๑ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๓.

อำนาจไฟให้เป็นพระอัคนี อำนาจน้ำให้เป็นพระวรุณเป็นต้น^{๑๔} ชาวอารยันนับถือเทพเจ้าหลายองค์เช่น พระอินทร์ พระพรหม พระยมเป็นต้น แต่ละองค์ล้วนมีอิทธิปาฏิหาริย์ต่างหาก มนุษย์จำต้องพึ่งเทพเจ้าเหล่านี้เพื่อประโยชน์สุขและความอยู่รอดของตน และด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงจำเป็นต้องเช่นสรวงเอาใจเทพเจ้าดังกล่าวด้วยการกราบไหว้อ้อนวอนประกอบพิธีบูชาัญญ พวกอารยันเป็นมนุษย์เผ่าใหญ่ของโลกเช่นเดียวกับมนุษย์เผ่ามกโคลอย มนุษย์เผ่าต่างๆแต่ดึกดำบรรพ์มาแล้ว มีรกรากอยู่ในใจกลางทวีปเอเชีย ซึ่งเมื่อหลายแสนปีมาแล้ว ในกลางทวีปเอเชียมิได้ถูกรันการอย่างเดี๋ยวนี้ แต่เป็นแผ่นดินที่อุดมสมบูรณ์ ต่อมาได้เกิดความวิปริตทางธรรมชาติ ทำให้เกิดแห้งแล้งขึ้นจนบางแห่งกลายเป็นทะเลทราย มนุษย์เผ่าต่างๆจึงไม่สามารถจะอาศัยต่อไปได้ จึงแยกย้ายกันอพยพไปสู่ภาคต่างๆของโลก^{๑๕} ครั้งนั้นแผ่นดินของทวีปต่างๆยังติดเนื่องกัน อาจเดินถึงกันได้ จึงเป็นสาเหตุให้มนุษย์เข้าไปตั้งรกรากอยู่ตามทวีปต่างๆ ในหนังสือพุทธประวัติเล่มที่ ๑ ได้กล่าวถึงพวกอารยันเป็นบรรพบุรุษของชนชาติต่างๆในโลกที่สำคัญมีทั้งในยุโรป เอเชีย แอฟริกา เช่นพวกโรมัน กรีก อังกฤษ เยอรมัน ฝรั่งเศส พวกอียิปต์ พวกบาบิโลน พวกเฟนีเซีย พวกอาหรับ ยิว อิหร่าน และอินเดีย^{๑๖}

เมื่อพวกอารยันเข้าสู่อินเดียได้ทำการรุกรานชนชาติที่อาศัยอยู่ก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชาติดราวิเดียนได้มีการต่อสู้แย่งชิงความเป็นใหญ่กัน แต่ในที่สุดชาติเดิมถูกขับไล่ร่นถอยลงไปทางใต้ และพวกอารยันได้เรียกพวกดราวิเดียนว่า พวกมีลักษณะคือพวกป่าเถื่อนหรือทาส ชนเหล่านี้เมื่อรบแพ้ได้ตกเป็นทาสรับใช้พวกอารยัน แม้แต่พวกอารยันจะรบชนะและมีอำนาจเหนือชนเผ่ามีลักษณะ แต่พวกอารยันได้ยอมรับนับถือเอาวัฒนธรรมของเผ่ามีลักษณะ ซึ่งพากันเคารพนับถือและบูชาโลกธาตุได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ และภูเขา โดยถือว่าสิ่งเหล่านี้มีชีวิตจิตใจ มีวิญญาณ สามารถรู้สิ่งต่างๆซึ่งถือว่าเป็นเทพเจ้าความเชื่อถือของพวก

^{๑๔} เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๖), หน้า ๕๔.

^{๑๕} พระครูสุกิจ สมจิตโต, ประวัติพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน หน้า ๔.

อารยันสรุปได้ดังนี้

- ๑ นับถือธรรมชาติ เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น
- ๒ นับถือปรากฏการณ์ของธรรมชาติ เช่น ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า แผ่นดินไหว เป็นต้น
- ๓ นับถือเทพเจ้าจำนวนมากมายซึ่งอยู่ในธรรมชาติทุกอย่างเช่นในดินในน้ำและในอากาศ เป็นต้น
- ๔ นับถือวิญญาณของบรรพบุรุษซึ่งแม้ว่า บิดามารดาจะล่วงลับไปแล้ว แต่วิญญาณยังคงวนเวียนอยู่เพื่อช่วยเหลือลูกหลาน^{๑๑}

เมื่อชนชาวพื้นเมืองถูกจับเป็นเชลยของพวกอารยัน ได้ถูกนำตัวมาเป็นทาสของ พวกเขา ทำอย่างไรที่จะให้ชนเหล่านี้ได้อยู่เป็นทาส ที่อยู่ได้อ่านาจตลอดไป เพราะฉะนั้นพวกอารยันจึงสร้างเทพเจ้าขึ้นมาให้มีอำนาจเหนือทุกสิ่งทุกอย่างผสมผสานกับวัฒนธรรมความเชื่อถือในทางศาสนาประจำถิ่นของชนพื้นเมืองที่มีอยู่ก่อนนั้น เช่นการนับถือธรรมชาติ นับถือเทพเจ้าประจำครอบครัว ตลอดถึงมีความเชื่อในเรื่องของตนตายแล้วเกิด ซึ่งแนวความคิดนี้ต่อมาพวกอารยันได้รับเอาไปผสมผสานกับแนวความคิด ความเชื่อในทางความคิดของพวกตนเกิดเป็นปรัชญาศาสนาขึ้น ในขั้นแรกคนของพวกอารยันได้ยกย่องธรรมชาติต่างๆขึ้นเป็นเทพเจ้าหรือเทวดา ซึ่งมีคำสรรเสริญเทพเจ้าเหล่านี้ มีในคัมภีร์ฤคเวทซึ่งเป็นบันทึกดั้งเดิมของพวกอารยัน ตรงกับในประวัติพุทธศาสนากล่าวถึงพวกอารยันได้แบ่งเทวดาออกเป็นหมวดเพื่อสะดวกในการทำบูชา จัดแบ่งออกเป็น ๓ หมวดได้แก่

- ๑ เทวดาบนสวรรค์ (ทฤษฎฐาน) ได้แก่ ทายาส์ (เทพบิดร) วรุณ (สุริยเทพ) สุริยะ (เทวดาประจำดวงอาทิตย์) สิวิตรี (เทพแห่งทองคำ) ปุศัน (สารถิของพระอาทิตย์) วิษณุ อาทิตย์ (เทพแห่งแสงสว่าง) อุษา (เทพีแห่งอรุโณทัย) อัศวิน (เทพแห่งแพทย์) เป็นต้น
- ๒ เทวดาบนพื้นอากาศ (อันตริกษฐาน) หรือเทวดาในภูมิกลาง (มัธยมฐาน) ได้แก่ อินทร์ (เทพแห่งสงคราม) วายุ (พายุ) วรุณ (ฝน) อาปาห์หรืออาโป (น้ำ) เป็นต้น
- ๓ เทวดาบนพื้นดิน (ปฐวีฐาน) ได้แก่ ปฐวี (พื้นแผ่นดิน) อัคนี (เทพแห่งไฟ) และเทพแห่งแม่น้ำต่างๆ เป็นต้น^{๑๒}

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๕ – ๕๖.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๐.

การสร้างเทพเจ้าของพวกเขาให้ชนพื้นเมืองยอมรับความเชื่อ และความเชื่อดังกล่าวได้กลายเป็นประเพณีเป็นอารยธรรมและวัฒนธรรมของชาวอินเดีย และได้ถูกนำไปเผยแพร่ไปยังส่วนภูมิภาคต่างๆทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแถบเอเชียอาคเนย์และความเชื่อดังกล่าวนี้ ได้ฝังลึกอยู่ในความรู้สึกของประชาชน และการที่คนเหล่านั้นยอมเป็นทาสเพราะคำสอนเรื่องเทพเจ้า ที่ทำให้เกิดวาระ ๔ แบ่งแยกชนชั้นทำให้มีสภาพสังคม เศรษฐกิจและการเมืองที่ทำให้คนเหล่านั้นยอมเป็นทาส

๒.๒.๒ สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง

สภาพทางสังคม

ดังได้กล่าวมาแล้วชนเผ่าอารยันนี้นับถือเทวดา โดยแบ่งออกเป็น ๓ พวกคือพวกหนึ่งเทวดาที่อยู่บนสวรรค์ พวกที่สองเทวดาที่อยู่บนพื้นอากาศ พวกที่สามเทวดาที่อยู่บนพื้นดิน จะทำอย่างไรจึงให้เทวดาเหล่านั้นรักษาพวกตนให้ปลอดภัยจากสิ่งต่างๆจากภัยธรรมชาติจึงมีการบูชาัญญ์เพื่อให้เทวดาเหล่านั้นพอใจ มีการบูชาพวกเทวดา โดยมากเป็นัญญกรรมมีการฆ่าสัตว์บูชา ในหนังสือคุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงการบูชาัญญ์ไว้ ๔ ประเภทคือ

๑ อัสวเมธะ ฆ่าม้าบูชาัญญ์

๒ โคเมธะ ฆ่าโคบูชาัญญ์

๓ ราชสูยะ ฆ่าช้างบูชาัญญ์ (เป็นการประกาศพิธีอภิเษก มีการเชิญกษัตริย์ในประเทศใกล้เคียงมาร่วมพิธีบูชาัญญ์นี้ด้วย เพื่อแสดงว่ามีสามัคคีธรรมต่อกันเป็นอันดีและในพิธีนี้มีการฆ่าช้างบูชาัญญ์ด้วย)

๔ นรเมธะ ฆ่าคนบูชาัญญ์^{๑๕}

สังคมในขณะนั้นแบ่งออกเป็นชนชั้น ๓ พวกก่อน คือพวกนักบวช พวกนักกรบ และพวกเพาะปลูก โดยเฉพาะพวกนักบวชคือพวกพราหมณ์จะมีคนเคารพนับถือเชื่อฟังเป็นอย่างมาก เพราะมีความรู้ความสามารถในการทำกิจในเรื่องของเทวดา สามารถติดต่อกับเทวดา และขอร้องเทวดาให้ช่วยเหลือให้สำเร็จได้ จึงเก่งในการกระทำบูชาัญญ์หรือเรียกว่า

^{๑๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, *คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๐๐), หน้า ๑๓๕.

ลัทธินุชาชโย พวกพราหมณ์มีอำนาจขึ้นโดยลำดับเพราะถือว่า พวกตนมีความสามารถในเรื่องกิจกรรมลัทธินุชาชโยแต่พวกเดียว การนุชาชโยนี้ถือเป็นหน้าที่ของพวกพราหมณ์และถือว่าเป็นบุญยอดเยี่ยมถูกใจเทพเจ้าอย่างยิ่ง ผู้บูชาก็ได้บุญและพ้นจากบาปทั้งหมด คนในวรรณะอื่นไม่สามารถที่จะทำได้ พราหมณ์จึงมีหน้าที่ทำพิธีต่างๆดังปรากฏในหนังสือลัทธินุชาชโย ได้แบ่งหน้าที่ของพราหมณ์ออกเป็น ๓ พวกคือ

- ๑ พราหมณ์โหรตา มีหน้าที่เป็นผู้บูชาในลัทธินุชาชโย
- ๒ พราหมณ์อุทาคตา มีหน้าที่สวดขับในลัทธินุชาชโย
- ๓ พราหมณ์อัครวรยุ มีหน้าที่จัดทำพิธีในลัทธินุชาชโย ในสังคมนี้จึงเกิดสถานที่ศึกษาสำหรับพวกพราหมณ์ขึ้น^{๒๐}

เพราะฉะนั้นในสังคมของชนชาติอารยันถือว่า การทำพิธีบูชาเทวดาเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ถ้ากระทำให้ถูกต้องตามพิธี จะสามารถบังคับเทวดาให้อำนวยผลต่างๆได้ ในส่วนชาติที่ป่าเถื่อนเจ้าของพื้นที่เดิม ซึ่งชาวอารยันเรียกว่า ทาส ไม่สามารถทำพิธีติดต่อกับเทวดา และเทวดาไม่โปรดให้พวกทาสทำพิธี พวกพราหมณ์เท่านั้นที่ทำการบูชาผีสงเทวดาได้ แต่พวกทาสจะกระทำพิธีตนเองไม่ได้ พวกพราหมณ์เท่านั้นที่จะทำให้แก่พวกทาส การที่สังคมยอมรับนับถือพราหมณ์ทั่วไปว่า เป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์เปรียบดั่งเป็นเทวดาของมนุษย์ และยังเป็นผู้กระทำการบูชา

สำหรับคนพื้นเมืองที่ตกเป็นทาสของพวกอารยันนั้น จะเปลี่ยนแปลงชนชั้นไม่ได้ จะต้องเป็นคนรับใช้ตลอดไป จึงทำให้เกิดวรรณะขึ้นสังคมจึงแบ่งออกเป็น ๔ วรรณะคือ วรรณะพราหมณ์ วรรณะกษัตริย์ วรรณะแพศย์ และวรรณะศูทร นี่เป็นวิธีที่พระเจ้าประทานลงมาให้โดยเฉพาะวรรณะศูทรจะต้องเป็นทาสรับใช้ของ ๓ วรรณะข้างต้น ระบบวรรณะดังกล่าวนับว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญในการดำเนินชีวิตเป็นสังคม ยังมีกฎเกณฑ์สำหรับการแต่งงาน การรับประทานอาหาร และแม้แต่การถูกตัวกัน มีการคอยควบคุมการติดต่อกันของแต่ละวรรณะอย่างเข้มงวดเช่น คนวรรณะพราหมณ์ถูกห้ามมิให้รับอาหารด้วยกัน จากคนวรรณะต่ำกว่า มีการระมัดระวังจนดูไร้อัจฉริยะไม่ยอมให้คนวรรณะต่ำเข้าร่วมพิธีกรรม

^{๒๐} เสฐียรโกเศศ - นาคประที, **ลัทธินุชาชโย**, (พระนคร : โรงพิมพ์ ร.พ.อุดม , ๒๔๕๖),

ต่างๆ สังคมอย่างนี้มีมาจนถึงพุทธกาล

เพราะการถือชาติตระกูลนี้จึงเป็นสาเหตุทำให้สาکยวงศ์ต้องแตกสลาย ที่ไม่ยอมยกธิดาให้แก่พระเจ้าปเสนทิโกศลที่เป็นพระราชาน้องกัน ดังมีเรื่องที่น่าประหลาดในอรรถกถาธรรมบท ได้กล่าวถึงพระเจ้าปเสนทิโกศลอยากจะมีควมคุ้นเคยหรือเป็นญาติกับพระพุทธรเจ้า^{๒๑} พระองค์จึงส่งทูตไปขอเจ้าหญิงจากเจ้าสาکยะทั้งหลายมาเป็นมเหสี เจ้าสาکยะเหล่านั้นไม่สามารถปฏิเสธได้ เพราะว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นเป็นเมืองใหญ่มีอิทธิพลมาก จึงยกธิดาคนหนึ่งของท้าวมหานามที่เกิดจากนางทาสีชื่อวาสภขัตติยาเป็นผู้มีรูปงาม ให้เป็นมเหสีแก่พระองค์ ต่อมาพระนางมีราชโอรสพระองค์หนึ่งชื่อว่า วิฑูทกะ เมื่อพระองค์อายุได้ ๑๖ ปีได้เสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์ ในเวลาเสด็จกลับ มหาดเล็กคนหนึ่งลี้มอาวูชของตนในเมือง จึงได้กลับไปเอาอาวูชและได้ยินเสียงของนางทาสีของเจ้าสาکยะ คำพระเจ้าวิฑูทกะว่า เป็นลูกของนางทาสี และยังเห็นนางทาสีเอนาน้ำนมไปล้างแผ่นกระดานที่พระเจ้าวิฑูทกะนั่ง จึงนำเหตุการณ์ที่เห็นไปเล่าให้ไพร่พลด้วยกันฟังทำให้เกิดโกลาหลว่า เจ้าวิฑูทกะเป็นลูกของนางทาสี พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบความจริงทำให้พิโรธที่เจ้าสาکยะที่มอบนางทาสีให้แก่พระองค์ จึงให้นางและบุตรอยู่ในฐานะเพียงดั่งทาสและทาสีเท่านั้น ต่อมาพระพุทธรเจ้าตรัสว่า โคตรฝ่ายมารดาจักทำอะไร โคตรฝ่ายบิดาเท่านั้นเป็นสำคัญ พระราชาจึงได้ให้ตำแหน่งฐานะเดิมคืนแก่มเหสีและพระราชโอรส เมื่อเจ้าวิฑูทกะขึ้นครองราชย์ได้ยกทัพไปทำลายเจ้าสาکยะจนถึงความย่อยยับ^{๒๒}

จากข้อความข้างต้นจะเห็นว่า ในสังคมนั้นถ้าใครเกิดเป็นลูกทาสหรือทาสีแม้อยู่ในตำแหน่งฐานะใดก็ตาม ถ้าเป็นทาสแล้วจะถูกเหยียดหยามอย่างยิ่ง โอกาสที่จะได้รับยกย่องในสังคมนั้นยาก แม้แต่ลูกของกษัตริย์ที่เกิดจากนางทาสี ดังที่พระเจ้าวิฑูทกะที่ถูกเหยียด

^{๒๑} ... พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่สบายพระทัยในกรณีที่พระองค์ทรงนิมนต์พระภิกษุ ๕๐๐ รูปมารับภัตตาหารที่พระราชวังของพระองค์ทุกวัน แต่ผ่านไปได้ ๖ วันในวันที่ ๗ พระองค์ทรงลี้มออกมาถวายอาหาร เนื่องจากพระองค์ไม่ได้สั่งมหาดเล็กไว้ จึงไม่มีใครกล้าถวาย บิณฑบาตแทนพระองค์ พระภิกษุจึงไม่รอรับอาหารบิณฑบาต แต่เมื่อพระองค์นึกได้จึงออกมาถวายอาหาร แต่พบพระอนานรูปเดียวเท่านั้น จึงไปถามพระพุทธรเจ้าว่า เพราะเหตุอะไร พระภิกษุ ๕๐๐ รูป จึงไม่ให้ความสำคัญแก่พระองค์พระพุทธรเจ้าจึงชี้แจงให้เห็นว่าพระภิกษุไม่มีความคุ้นเคยกับพระองค์จึงไม่รอรับอาหารบิณฑบาต

^{๒๒} พุ.ธ. อ. (ไทย) ๓ / ๑๘ - ๑๙.

หยาม ดูหมิ่นจากเจ้าสาکยะทั้งหลายที่ถือว่า พระองค์เป็นลูกของนางทาสีทำให้พระองค์เกิดความเค่นหน้าเจ้าสาکยะทั้งหลายไม่เว้นแม้กระทั่งทารกที่ยังต้องค่อมน้ำนมจากมารดาอยู่ และนำเลือดจากลำคอของพระเจ้าสาکยะทั้งหลายนั้นไปล้างแผ่นกระดานที่พระองค์เคยประทับนั่ง นี่เป็นตัวอย่างสังคมในสมัยพุทธกาลแสดงถึงคนที่ตกเป็นทาส ถือว่าเป็นคนที่ต่ำที่สุดในสังคม ถึงจะมีฐานะอย่างไรก็ตาม จะไม่ได้รับการยอมรับจากสังคมนั้น

คนที่อยู่ในวรรณะจัณฑาลไม่สามารถค่อมน้ำร่วมกับวรรณะที่สูงได้ แม้แต่การมองเห็นก็ถือว่าเป็นเสียดจัญไรแก่ผู้ที่พบเห็น ในอรรถกถาชาดกได้กล่าวถึงนายมาตังคะเป็นคนมีรูปร่างน่าเกลียด เกิดในตระกูลจัณฑาล เดินทางเข้าไปยังพระนครได้มองเห็นธิดาเศรษฐีชื่อทิกฐม้งคลิกา จึงหลบไปยืนแอบอยู่ นางทิกฐม้งคลิกามองช่องคูตามช่องม่านเห็นมาตังคะมาณพคิดว่า เราเห็นคนจัณฑาลเสียดจัญไรจึงล้างตาด้วยน้ำหอม เศรษฐีรู้จึงจ้างพวกนักเลงสุราไปทำร้ายมาตังคะจนถึงสลบไป และเข้าใจว่าตายจึงช่วยกันหามไปทิ้งที่กองขยะเอาขยะกลบ มาตังคะฟื้นขึ้นรู้ตัว จึงแก้แค้นเศรษฐีด้วยการไปนอนที่ประตูเรือนของนางกล่าวว่าจนกว่าเราจะได้นางทิกฐม้งคลิกาเป็นภรรยาแล้วนั้นแหละเราจึงจะยอมลุกขึ้น ถ้าไม่ได้จักไม่ยอมลุกขึ้น การที่นายมาตังคะตัดสินใจทำอย่างนี้ ก็เพราะตามประเพณีมีอยู่ว่าถ้าคนจัณฑาลมานอนตายที่ประตูเรือนของใครโดยจงใจอดข้าวอดน้ำให้ตายแล้ว คนที่อยู่ในบ้านเรือนบริเวณนั้นโดยรอบ นับไปจากบ้านนั้น ๗ บ้านจะต้องเป็นคนจัณฑาลด้วยกันทั้งหมด เมื่อดังคมาณพใช้ชีวิตนี้ก็ทำให้คนบริเวณนั้นทุกทิศที่นับได้ ๗ บ้านได้รับความเดือดร้อน โดยเฉพาะบ้านเศรษฐีเดือดร้อนมากที่สุด ในที่สุดเศรษฐีสั่งคนให้นำทรัพย์ไปให้มาก แต่มาตังคะมาณพปฏิเสธยืนยันทนอยู่อย่างนั้นหลายวัน จนล่วงมาถึงวันที่ ๖ ก็ยังคงนอนและตอบยืนยันทนอย่างนั้น จนถึงวันที่ ๗ คนทั้งหลายมีท่านเศรษฐีและคนระแวกนั้นเป็นต้น จึงนำนางทิกฐม้งคลิกามอบให้แก่มาตังคะมาณพผู้เป็นคนจัณฑาล^{๒๓}

แสดงให้เห็นถึงสังคมในสมัยพุทธกาลนั้นคนชั้นต่ำจะไม่ได้การยอมรับ แม้แต่การปรากฏตัวให้เห็นจะเกิดเสียดจัญไรแก่ตนเองดังที่ปรากฏในมาตังคะชาดกที่ยกมาให้เห็นถึงแม้ไม่เกี่ยวข้องกับทาสโดยตรง แต่ก็แสดงให้เห็นถึงสังคมของการเป็นทาส ที่เป็นเพียง

^{๒๓} จุ.ชา.อ.(ไทย) ๓ / ๗.

ข้อบังคับหรือข้อกำหนดทางหน้าที่ในสังคม ไม่ใช่กฎข้อบังคับหากแต่เป็นข้อกำหนดแห่งคุณค่าและความหมายของชีวิต สำหรับชาวอินเดีย แนวคิดเรื่องวรรณะของชาวอารยัน ได้กลายมาเป็นความเชื่อในเชิงโครงสร้างของสังคมอินเดีย ทั้งในด้าน สังคม และด้านอื่นที่มีความสัมพันธ์คือทางเศรษฐกิจ

สภาพทางเศรษฐกิจ

สังคมในสมัยพุทธกาลที่ดินและน้ำถือว่าเป็นปัจจัยในการผลิต ที่ดินจึงเป็นเครื่องมืออันหนึ่งในการทำมาหากินของมนุษย์ และส่วนใหญ่ที่ดินตกเป็นกรรมสิทธิ์ของชาวอารยัน จึงทำการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ต่ำสัตว์ พวกเขาถือว่าเป็นปัจจัยและแรงงานในการผลิตที่สำคัญของชาวอารยัน

นายทาสที่เป็นชาวอารยันเป็นกลุ่มชนที่ไม่ทำการผลิตด้วยตัวเอง ทาสเหล่านั้นเป็นผู้ผลิตให้ เป็นผู้ทำงานบนพื้นแผ่นดิน ฐานะของทาสจึงเป็นเหมือนเครื่องมือ ในการทำมาหากินของพวกนายทาส พวกทาสมีชีวิตอยู่ในฐานะเป็นปัจจัยแห่งการผลิตเหมือนไถ คราด หรือสัตว์เลี้ยง ในการผลิตผลทั้งหมด ที่พวกทาสทำจะตกเป็นของนายทาสโดยสิ้นเชิง

ต่อมาจนถึงยุคพระเวทนำเทคนิคการใช้ม้าและรถรบเข้ามาสอนคนพื้นเมืองที่เป็นทาสของพวกตนคือ พวกทัสย (ดราวิเดียน) อารยธรรมสมัยนี้เป็นอารยธรรมกสิกรรมที่เป็นเกษตรกรรมอย่างแท้จริง เกษตรกรรม (กฤมิ) มีความสำคัญอย่างใหญ่หลวงต่อความเป็นอยู่ของคนในยุคพระเวท โคนานคือผู้ช่วยเหลือด้านเกษตรกรรมคือใช้ไถดิน โดยคนจะเทียมโคชุดหนึ่งประมาณ ๒ ตัวหรือ ๖ หรือ ๘ หรือ๑๖ตัวให้ลากไถคันหนึ่ง ดินที่ไถแล้วเรียกว่าอูรรระ หรือเกษตร (ที่นา) เวลาเก็บเกี่ยวก็ใช้เกี่ยวเกี่ยวข้าว และน้ำมีความสำคัญมากในการทำนา เวลาทำนาจึงมีการทำร่องระบายน้ำไปยังที่ดินทำการเกษตรกรรม และเพาะปลูกพืชพันธุ์ทำกันปีละ ๒ ครั้ง^{๒๔}

ในสมัยพุทธกาลแสดงให้เห็นถึงความสำคัญทางเศรษฐกิจด้านเกษตรกรรม ทรัพยากรที่สำคัญคือน้ำ ที่ทำให้ตระกูลพระญาติของพระพุทธเจ้าสองฝ่าย คือสาकยวงศ์ และโกถียวงศ์ทะเลาะกันเพราะการแย่งน้ำเข้านาของตน เมื่อภัยแล้งซึ่งเกิดในช่วงฤดูข้าวกำลัง

^{๒๔} ดร. บรรจบ บรรณรุจิ, ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ, (กรุงเทพมหานคร : คณะนิสิตบัณฑิตวิทยาลัย มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗,) หน้า ๑๗.

ออกรวง แม่น้ำโรหิณีเป็นแม่น้ำเศรษฐกิจของแคว้นทั้งสอง น้ำในแม่น้ำเริ่มลดลงขดแห่ง
ลงปรากฏขึ้น จึงทำให้ชาวเมืองทั้งสองกลัวน้ำไม่เพียงพอแก่ตนเอง เพราะข้าวก้าวเริ่ม
เหี่ยวลง น้ำในแม่น้ำโรหิณีไม่มี ข้าวก้าวของพวกเขาจะต้องตาย ชาวนาโกลิยะผู้หนึ่งกล่าว
ว่า ถึงอย่างไรน้ำที่ปิดกั้นเอาไว้ ถ้าปล่อยเข้าหาทั้งสองฝ่ายก็ไม่เพียงพอแก่ต้นข้าวก้าวพวก
เรา และพวกท่าน และข้าวก้าวของพวกเขาจักสำเร็จเพราะน้ำคราวเดียวเท่านั้น พวกท่านจงให้
น้ำนี้แก่พวกเรา ทำให้กลุ่มของชาวศากยะไม่พอใจในข้อเสนอของฝ่ายโกลิยะที่จะเอาน้ำ
เพียงแต่ฝ่ายเดียวจึงกล่าวแก่พวกโกลิยะว่า เมื่อพวกท่านทำนาทำไร่ให้เต็มแล้วพวกข้าพเจ้า
จักไม่อาจถือเอาทองที่ประดูเรือของพวกท่าน และพวกท่านยังกล่าวอีกว่า ข้าวก้าวของ
ข้าพเจ้าจักสำเร็จด้วยน้ำคราวเดียวเหมือนกันพวกท่านจึงควรให้น้ำแก่พวกข้าพเจ้าเถิด^{๒๕} ทำ
ให้เกิดการขัดแย้งระหว่างแคว้นศากยะและแคว้นโกลิยะจนถึงพวกทาสและกรรมกรทั้งสอง
ฝ่ายเกิดการแตกแยก

ชนชาติอารยันเป็นคนขยันขันแข็งทำมาหากินมุ่งในทางเกษตรกรรมให้มากเท่าที่
จะทำได้ โดยเฉพาะที่ราบของกลุ่มแม่น้ำคงคาความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ตรงนี้ โดยการใช้
แรงงานทาส ทำให้ชนชาติอารยันมีฐานะร่ำรวยมั่นคงถาวรมากยิ่งขึ้น มีการพัฒนาด้านการเมือง
เห็นได้จากทาสกรรมทั้งสองฝ่ายมีความขัดแย้งจนถึงการทะเลาะกัน จนกลายเป็นการ
แตกแยกทั้งสองแคว้น ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของหัวหน้าเผ่า ซึ่งดูแลเผ่าของตน
ให้เกิดความสงบสุข ต่อมาระยะหลังได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเกิดขึ้น นั่นคือได้
เปลี่ยนแปลงลักษณะผู้นำจากหัวหน้าเผ่ามาเป็นกษัตริย์ผู้ปกครองดูแลเมืองนั้น

สภาพทางการเมือง

เมื่อมีความต้องการทางเศรษฐกิจมากขึ้นในกลุ่มของตนพวกนายทาสจึงได้ทำ
สงครามแย่งชิงทาสซึ่งกันเพื่อเป็นแรงงานในพื้นที่ดินของตนจะเห็นได้ว่าคนสมัยนั้นถ้า
เป็นเศรษฐีจะมีบริวารอย่างต่ำ ๕๐๐ คนบริวารเหล่านี้คือทาสนั่นเอง เมื่อชาวอารยันมีการ
ดูแลกันในรูปแบบการปกครองทั่วไป เป็นระบบกษัตริย์ แต่ยังมีระบบสาธารณรัฐอยู่
เหมือนกันกษัตริย์ไม่ใช่ผู้ปกครองที่มีอำนาจมากแต่ทรงถูกกำหนดให้ปกครองตามหลักความ
ยุติธรรมและศีลธรรม ประชาชนมีสิทธิที่จะขับไล่พระมหากษัตริย์ที่โหดร้าย หากกษัตริย์ทำ

^{๒๕} จุ.ธ.อ. (ไทย) ๒ / ๓๖๒ - ๓๖๓.

ร้ายประชาชนไม่ว่าจะกรณีใด เดิมทีเดียวพวกอารยันอยู่กันเป็นหมู่ มีหัวหน้าทำหน้าที่ในการปกครองแต่เมื่อมีคนจำนวนมากขึ้นความต้องการผู้ปกครองที่มีความสามารถเข้มแข็งก็เกิดขึ้น ได้มีการคัดเลือกหัวหน้าขึ้นเรียกว่าสมมตราช และมีอำนาจขึ้นทีละเล็กทีละน้อยจนกลายเป็นรูปแบบการปกครอง พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จูติญาโณ) ได้กล่าวถึงลักษณะทางการปกครองของอินเดียโบราณว่า ลักษณะทางการปกครองมีการปกครองอยู่ ๒ รูปแบบ คือ

๑ แบบราชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์มีอำนาจในการปกครอง มีตำแหน่งที่ลดหลั่นกันลงมา คือ ปุโรหิต เสนาบดี เสนา แต่ส่วนย่อยมีสภาการปกครองจากบุคคลย่อย คือ กาม นิคม ชนบท ระดับชนบทยังมีหัวหน้าใหญ่ ทำนองเจ้าประเทศราชปกครองอีกด้วย

๒ แบบสาธารณรัฐซึ่งมี ๒ แบบด้วยกัน คือ สาธารณรัฐเฉพาะตัวเป็นรัฐๆ ไป เป็นการปกครองแบบสภาของตระกูลนั้นๆ โดยมีประธานสภาเป็นกษัตริย์เช่นเดียวกัน กับเป็นแบบสมาพันธ์รัฐ คือมีรัฐอิสระหลายๆ รัฐมารวมกัน มีการสับเปลี่ยนกันเป็นพระราชของสาธารณรัฐโดยมีการกำหนดอายุของพระราช^{๒๖}

เมื่อชาวอารยันอยู่เป็นปึกแผ่นแล้วความขัดแย้งเกิดขึ้น ชาวอารยันเผ่าต่างๆ ทำสงครามกันเอง ^{๒๗} เพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่กันหรือเรียกว่าทำสงครามเพื่อแย่งชิงทาสกันขึ้น ทำให้เกิดการแตกแยกเป็นรัฐต่างๆ ขึ้นมาโดยมากไม่ขึ้นแก่กัน เป็นการทำลายเสถียรภาพของพวกอารยันเอง แยกแยกออกมา ถึง ๑๖ รัฐตรงกับในสมัยพุทธกาลที่ได้กล่าวถึงแคว้น ๑๖ แคว้น ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุชาตนา ในบาลีชื่อเรียกว่าโสฬสมหาชนบท หมายถึงดินแดนน้อยใหญ่ที่ประกอบด้วย ๑๖ แคว้น ได้แก่ อังคะ มคธกาสีโกศล วัชชี มัลละ เจริ วิงสะ กुरु ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระและกัมโพชะ^{๒๘} ไม่มีแคว้นสักกะ มีการทำสงครามกันแคว้นใหญ่ๆ จะได้แคว้นเล็กมาอยู่ใต้การปกครองที่เป็นทาสคอยส่งส่วยให้

แต่แต่ละแคว้นยังมีการจัดการปกครองในรูปแบบต่างๆ กันไป เนื่องจากมีการปกครองที่แยกออกไปมากจึงมีการสอดแนมมีอยู่บ่อยๆ แต่มีการรบรุนแรง บ้างบางครั้งก็ไม่

^{๒๖} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จูติญาโณ), ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า 9 – 10.

^{๒๗} ส. ส. (ไทย) ๑๕ / ๑๒๕ - ๑๒๖ / ๑๔๖ - ๑๔๕.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓.

รุนแรงมากนัก บางยุคบางสมัยการรบกลายเป็นการแสดงวาตะที่หลักสุภามิต และเปรียบเทียบกันในด้านคุณสมบัติที่ประกอบด้วยธรรมของกันและกันใครเหนือกว่ากลายเป็นผู้ชนะไป การรบชนะฝ่ายตรงกันข้ามถือว่าเป็นวีรกรรมยิ่งใครเหนือกว่าคนอื่นด้านธรรมแล้วจัดเป็นวีรกรรมที่เด่นมากที่เดียวมีการบอกเล่ากันจากยุคสู่ยุคทำให้เรื่องเหล่านี้ปรากฏในที่ต่างๆเป็นอันมาก^{๒๙}

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงการสงคราม เพื่อแย่งชิงอาณาเขตตลอดถึงทรัพย์สมบัติ และไพร่พลที่ตกเป็นทาสของประเทศผู้ชนะระหว่างแคว้นโกศลและแคว้นมคธ ว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นผู้ปกครองแคว้นโกศล และพระเจ้าอชาตศัตรูผู้ปกครองแคว้นมคธ การทำสงครามทั้งสองครั้งนั้น พระเจ้าอชาตศัตรูได้โจมตีพระเจ้าปเสนทิโกศลและปรากฏว่าพระเจ้าอชาตศัตรูชนะ ทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลแพ้อยยับเสีย ช้าง ม้าและไพร่พลไปเป็นทาสจำนวนมาก แต่ในการรบครั้งที่สามนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ชัยชนะและสามารถจับพระเจ้าอชาตศตรูพร้อมทหารไว้เป็นเชลยศึก แต่ในที่สุดพระองค์ก็ทรงปล่อยพระเจ้าอชาตศตรูกลับแคว้นมคธ แต่ได้ทรงยึดอาวุธยุทธโศปกรณ์ทางการทหารเอาไว้ จะเห็นได้ว่าการทำสงครามกันนั้น เมื่อรบชนะจะได้ไพร่พลมาเป็นเชลย มาเป็นทาส ประเทศผู้แพ้ต้องคอยส่งส่วยให้กับประเทศผู้ชนะทำให้เศรษฐกิจและการเมืองของประเทศนั้นมันคง^{๓๐}

กล่าวโดยสรุปว่า สภาพทางการเมืองการปกครองของอินเดียโบราณไม่มีลักษณะเป็นรัฐ เพราะยังเป็นการปกครองแบบเผ่า ไม่มีอาณาเขตหรือดินแดนที่แน่นอนแต่หลังจากพวกอารยันได้ชัยชนะเหนือพวกดราวิเดียน ทำให้ความเป็นอยู่แบบเลี้ยงสัตว์เร่ร่อนได้สิ้นสุดลงมีการสร้างหมู่บ้านเป็นหลักแหล่ง มีการทำกิจกรรม ทำให้สังคมเล็กๆได้พัฒนาเป็นสังคมใหญ่ขึ้น มีการประกอบพิธีกรรมมากขึ้นการใช้ทาสก็มีลักษณะแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม ทาสเป็นปัจจัยทางสังคม พอๆกับปัจจัยทางการเมืองและเศรษฐกิจ การมีทาสมิได้ยืนยันว่าทรัพยากรจะไม่ขาดแคลน หรือจะได้รับการคุ้มครอง ทรัพยากรยังคงผันแปรไปตามลักษณะทางสังคมและการเมือง ทาสถูกจัดให้อยู่ระดับล่างสุดของสังคม ทาสจึงเป็นส่วนหนึ่งในระบบช่วงชั้นสูงต่ำ สังคมที่ต้องพึ่งพาอาศัยทาสมักจะเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจมากกว่าเรื่อง

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๖.

^{๓๐} ตี. ศ. (ไทย) ๑๕ / ๑๒๕ - ๑๒๖ / ๑๔๖ - ๑๔๕.

การเมืองและสังคม พวกอารยันส่วนใหญ่กลายเป็นผู้ปกครอง และได้ใช้ศาสนาเข้ามาควบคุมชนเผ่ามีลักษณะโดยสอนเรื่องกำเนิดของคนว่าพระเจ้าแบ่งมนุษย์ออกเป็นชั้นวรรณะต่างๆ พระเจ้าสั่งให้คนแต่ละชั้นวรรณะทำหน้าที่ต่างกัน ทาสอยู่ในวรรณะนี้ต้องเป็นกรรมกร เป็นคนรับใช้ ถ้ามีคนฉลาดเปรื่องปราดขยับขึ้นมาเป็นนายเมื่อใด พระเจ้าจะลงโทษ พวกมีลักษณะก็ยอมรับอย่างนี้มาเป็นเวลานาน

๒.๓ ความเชื่อเรื่องกำเนิดของคน

ในยุคพระเวทชนชาติอารยันยังคงขยายอำนาจแผ่จนประเทศอินเดียทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจการปกครองและ เมื่อความเจริญแผ่ไปที่ใด ชนเผ่าเดิมจะตกอยู่ในอำนาจของชนชาติอารยัน เพื่อจะให้ชนเผ่าเดิมอยู่ในอำนาจของพวกตนต่อไปจึงสร้างพระพรหมเป็นเทพสูงสุด โดยอ้างพระพรหมสร้างคนขึ้นมาแตกต่างกัน สร้างชนพื้นเมืองให้เกิดต่ำที่สุดคือท้าวของพระพรหม จากนั้นพวกชาวอารยันได้รวบรวมบทสวดอันวอนเทพเจ้าที่ใช้กันมาในวงศ์ตระกูลจัดขึ้นเป็นหมวดหมู่เป็นคัมภีร์ คัมภีร์เหล่านี้เรียกว่า เวท ได้แก่ความรู้ ถือว่าเป็น ศฤติที่ฟังมาจากเทวะเป็นผู้ทรงศักดิ์เพื่อให้ชนพื้นเมืองยอมรับ^{๑๑}

คนพื้นเมืองยอมรับคำสอนของพราหมณ์ตามคัมภีร์พระเวท ทำให้คนพื้นเมืองทั้งหลายตกอยู่ในอำนาจของเผ่าอารยันเกือบทั้งหมด ชาวอารยันที่เป็นหัวหน้าจึงได้รับการยกย่องจากคนทั้งหลายว่าเป็นหัวหน้าพิธีกรรมต่างๆ เริ่มมองเห็นผู้อื่นต่ำกว่าตน ประกาศความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์ของตนที่นับถืออ้างว่า เป็นศฤติคือคำสอนที่พระผู้มีอำนาจสูงสุดเป็นผู้ประทานให้ ในบรรดาคำสอนทั้งหลายในคัมภีร์พระเวทมีคำสอนเป็นที่สูงสุดของลัทธิคือคำสอนเรื่อง กำเนิดของมนุษย์ โดยสอนว่า

- ๑ พราหมณ์ถือกำเนิด จากพระโอษฐ์ (ปาก)
- ๒ กษัตริย์ ถือกำเนิดจาก พระพาหา (แขน)
- ๓ แพศย์ถือกำเนิด จาก โสณี (ตะโพก)
- ๔ ศูทร ถือกำเนิด จากพระบาท ถือเป็นคนต่ำที่สุดต้องเป็นทาสคอยรับใช้ผู้ที่มี

วรรณะสูงกว่าพวกตน ^{๑๒}

^{๑๑} เสฐียรพันธุ์รังษี, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๖), หน้า ๕๖.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน หน้า ๖๒.

ชาวอารยันพยายามเอาชนะชนพื้นเมืองเหล่านี้อยู่ตลอดเวลา แต่ก็ไม่สามารถกระทำได้ง่ายและพยายามแยกคนออกเป็นฝ่ายด้วยความรังเกียจ และมีความเชื่อถือที่แตกต่างกัน การแยกคนพื้นเมืองของชาวอารยันได้ปรากฏชัดเจนขึ้นเมื่อมีการกำหนดวรรณะเป็น ๔ วรรณะ คือวรรณะพราหมณ์ วรรณะกษัตริย์ วรรณะแพศย์ วรรณะศูทร โดยให้คนพื้นเมือง คือพวกทาส หรือ ทาสย์ ถูกกำหนดให้เป็นวรรณะศูทรซึ่งเป็นวรรณะต่ำที่สุดในสังคม พวกอารยันพยายามสอนชนพื้นเมืองที่เป็นทาสให้มีความเชื่อว่า พวกตนเกิดจากเท้าของพรหม เป็นคนต่ำต้อย ต้องทำการรับใช้ พวกที่เกิดจากพระโอษฐ์ของพรหมคือ พวกพราหมณ์พวกที่ถือกำเนิดจากพาหาของพรหมคือพวกกษัตริย์ พวกที่เกิดจากตะโพกของพรหมคือพวกแพศย์

เรื่องกำเนิดของคนนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้ให้เห็นว่าพวกพราหมณ์เข้าใจเรื่องกำเนิดของคนผิดพลาด พระองค์ทรงตรัสเรื่องกำเนิดของคนไว้ในอักษัตถุญสูตรว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ปราสาทของนางวิสาขาในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี มีสามเณร ๒ รูปชื่อสามเณรวาสถุฐะและสามเณรภราทวชะสามเณรทั้งสองมีชาติตระกูลเป็นพราหมณ์เมื่อออกบวชเป็นบรรพชิต ถูกพวกพราหมณ์บริภาษ ด้วยคำเหยียดหยามว่า วรรณะพราหมณ์ประเสริฐที่สุด เป็นวรรณะที่ขาวบริสุทธิ์ วรรณะอื่นเลวดำไม่บริสุทธิ์ พวกพราหมณ์เป็นบุตรเป็นโอรส เกิดจากพระโอษฐ์ (ปาก) ของพรหม มีกำเนิดมาจากพรหม เป็นผู้ที่พรหมสร้างขึ้นมาเป็นทายาทของพรหม เจ้าทั้งสองคนมีวรรณะที่ประเสริฐที่สุดไปอยู่วรรณะที่เลวทรามพวก สมณะที่มีศิรัษะโล้นเป็นคนรับใช้ เป็นคนวรรณะต่ำเป็นเฝ้าของมาร เกิดจากพระบาท (เท้า) ของพรหม พระผู้มีพระภาคจึงตรัสแก่สามเณรทั้งสองว่า นางพราหมณีของพราหมณ์ทั้งหลาย มีระดูบ้าง มีครรภ์บ้าง คลอดอยู่บ้าง ให้ลูกดื่มนมบ้าง พวกพราหมณ์เหล่านั้นเป็นเกิดจากช่องคลอดของนางพราหมณ์ทั้งนั้น พวกเขายังกล่าวอย่างนี้อีกเป็นการกล่าวเท็จ^{๓๓}

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงสาเหตุการกำเนิดของคนเหล่านี้คือ ของพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร ว่ากษัตริย์เกิดขึ้นเพราะมี การลักขโมย ฆ่าฟัน เป็นต้น ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย จึงได้ประชุมแต่งตั้ง ผู้มีความสามารถ นำเกรงขาม ให้ดูแลคุ้มครองไม่ให้เกิดการลักขโมย ฆ่าฟัน โดยพวกเขาจักแบ่งปันข้าวสาลีให้แก่ผู้นั้น ผู้นั้นดูแลความสงบเรียบร้อย เพราะเหตุนี้

^{๓๓} ที. ปา. (ไทย) ๑๑ / ๔๘๔ / ๘๕.

ผู้เกิดจากโยนิเหมือนกัน พรหมณ์นั้นยังกล่าวอยู่อย่างนี้ว่าวรรณะที่ประเสริฐที่สุดคือ พรหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นแล้ว วรรณะที่ขาวคือพรหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นดำ พรหมณ์เท่านั้นย่อมบริสุทธิ์ ผู้ที่มีไซ้พรหมณ์ไม่บริสุทธิ์พรหมณ์เท่านั้นเป็นบุตรเป็นโอรสของพรหมเกิดจากพระโอรสของพรหมเป็นผู้ที่พรหมสร้างขึ้นมา เป็นทายาทของพรหม พวกพรหมณ์เหล่านั้นกล่าวเท็จ^{๓๘}

พระองค์กล่าวถึงบุคคลสองจำพวกในแคว้นโยนก แคว้นกัมโปชะและปัจฉินตชนบท มีวรรณะอยู่ ๒ พวกเท่านั้นคือ เจ้า และทาสวรรณะทั้งสองนั้นบางครั้งเป็นเจ้าแล้ว กลับเป็นทาส เป็นทาส ทาสแล้วกลับเป็นเจ้า^{๔๐}

เห็นว่าระบบวรรณะได้มีการปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ในสมัยพุทธกาล และแพร่หลายไปทั่วสังคมอินเดีย พระพุทธเจ้าขณะที่เป็นเจ้าชายสิทธัตถะก็ทรงอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของระบบวรรณะ ดังที่จะเห็นในตอนต่างๆ แห่งพุทธประวัติซึ่งบิดาของพระองค์พยายามฝึกรบพรหมณ์ให้ปฏิบัติตามกฎแห่งวรรณะกษัตริย์ เช่นเรียนรู้วิชาการปกครอง วิชาการรบพุ่ง การยิงธนูเป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในเฉพาะวรรณะกษัตริย์เท่านั้นมีอภิสิทธิ์ในการเรียนรู้และการฝึกรบรบดังกล่าว แต่พระพุทธเจ้าทรงต่อต้านวรรณะ เริ่มต้นปฏิวัติระบบวรรณะของพระองค์เอง พระองค์ไม่ปรารถนาจะเป็นกษัตริย์ ทรงออกผนวช ซึ่งถือว่าเป็นอาชีพสำหรับผู้ที่อยู่ในวรรณะพรหมณ์เท่านั้นในยุคนั้น และครั้งก็ได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ทรงยอมรับบุคคลทุกชั้นวรรณะมาเป็นสาวกของพระองค์ และทรงถือว่าทุกคนมีศักดิ์ศรีและความเสมอภาคเท่าเทียมกันหมด ไม่มีใครสูงต่ำกว่ากัน และพระองค์ทรงแสดงถึงการเกิดของมนุษย์(วรรณะ) ไม่เกี่ยวกับเทพเจ้าเพราะว่า พรหมณ์ทุกคนเกิดมาจากช่องคลอดของนางพรหมณีทั้งนั้น ทาสไม่เกิดจากเท้าของพระพรหมเกิดจากที่เดียวกัน พระองค์แสดงให้เห็นถึงการเกิดของวรรณะทั้งสี่เกิดจากที่เดียวกันและทุกคนเสมอกันด้วยกรรมคือความดีความชั่ว พระองค์ทรงแสดงให้เห็นถึงการเกิดสัตว์ทั้งหลายมาแต่กำเนิด ๔ อย่างที่แตกต่างกันไป ตามฐานะของกำเนิดนั้นๆ

พระองค์ยังแสดงให้เห็นกำเนิดของสัตว์มีชีวิตในพระคัมภีร์ที่ฆนิกาย ปาฎิกวรรค

^{๓๘} ม. ม. (ไทย) ๑๓ / ๔๐๒ / ๕๐๓- ๕๐๔.

^{๔๐} ม. ม. (ไทย) ๑๓ / ๔๐๓ / ๕๐๔.

แห่งพระไตรปิฎก ได้ทรงอธิบายถึงที่มาของชีวิตไว้ว่า สิ่งมีชีวิตทั้งหลายมีแหล่งกำเนิดรวม ๔ ประเภทซึ่งเรียกว่า กำเนิด ๔ (โยนิ ๔) ได้แก่ สัตว์ ๔ จำพวกคือ

๑ ชลาพุชะ สัตว์ชนิดที่เกิดในครรภ์ คือ เกิดจากการผสมกันของน้ำเชื้อกับไข่ ผั่งตัวอยู่ในมดลูก เจริญเติบโตอยู่ในครรภ์แล้วคลอดออกมาเป็นตัว ได้แก่ สัตว์ประเภทเลี้ยงลูกด้วยนม เช่น คน ช้าง ม้า วัว ควาย สุนัข เป็นต้น

๒ อัณฑชะ สัตว์ที่เกิดในไข่ คือ ออกเป็นไขก่อนแล้วจึงฟักเป็นตัว เช่น ไก่ นก เต่า ตะพาบน้ำ เป็นต้น

๓ สังเสทชะ สัตว์ที่เกิดในโคลนคือเกิดในที่สกปรก หรือของขึ้น และหมักหมมเน่า เปื่อย โดยการแพร่ขยายออกไปเองได้แก่พวกสัตว์เซลล์เดียวโดยทั่วไปเช่น หนอนเชื้อไวรัสชนิดต่างๆ เป็นต้น

๔ โอปปาติกะ สัตว์ที่ผุดเกิดขึ้นหรือสัตว์ที่ลอยเกิด คือ เกิดเต็มตัวในทันทีทันใด โดยไม่ต้องอาศัยการสืบพันธุ์ แต่เกิดเพราะอำนาจกรรม เช่น เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางพวก และเปรตบางพวก เป็นต้น เกิดและตายโดยไม่มีเชื้อหรือซากปรากฏ^{๔๑}

พระพุทธศาสนา มองว่าชีวิตมนุษย์เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง ทั้งที่เป็นฝ่ายร่างกายและจิตใจ เช่นเดียวกับทัศนะทางวิทยาศาสตร์ แต่มองในมิติที่ละเอียดและลึกซึ้ง การก้าวลงสู่ครรภ์ของสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ ย่อมมีขึ้นด้วยการประจวบเหมาะพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการคือ

๑ มารดา มีระดู คือ ผู้หญิงมีไข่สุกพร้อมที่จะสืบพันธุ์

๒ บิดามารดาอยู่ร่วมกัน คือ มีเชื้ออสุจิเข้าผสมกับไข่ในเวลานั้น

๓ คันธัพพะ มีสัตว์ที่จะปฏิสนธิในครรภ์หรือมีสัตว์คือจิตชนิดใดชนิดหนึ่งมาเกิด ซึ่งเรียกว่าปฏิสนธิจิต

พระพุทธเจ้าตรัสถึงเหตุปัจจัยทั้งสามประการนั้นไว้ในพระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ว่าภิกษุทั้งหลายเพราะปัจจัย ๓ ประการประชุมพร้อมกันการถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้ สัตว์โลกในนี้มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน แต่มารดายังไม่ มีระดู และคันธัพพะ (ทารก) ยังไม่ปรากฏ การถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ แต่เมื่อใดมารดาบิดาอยู่ร่วมกันมารดา มีระดูและคันธัพพะปรากฏ เมื่อปัจจัย ๓ ประการนั้นประชุมพร้อมกันอย่างนี้ การถือ

^{๔๑} ที. ปา.(ไทย) ๑๑ / ๒๖๓ / ๒๗๒.

กำเนิดในครรภ์จึงมิได้^{๔๒}

เรื่องกำเนิดของมนุษย์ (ระบบวรรณะ) พราหมณ์สอนให้ชนพื้นเมืองที่ตกเป็นทาสให้เชื่อโดยอ้างว่าพระเจ้าสร้างคนมาไม่เหมือนกันเพื่อจะให้คนเหล่านี้อยู่ในอำนาจของตน (วรรณะทั้ง ๓) ส่วนของพระพุทธเจ้ามีคำสอนคัดค้าน โดยให้เหตุผลว่า คนทุกคนเกิดมามีกรรมเสมอเสมอเหมือนกันหมด แตกต่างที่การกระทำเท่านั้น ความดีของคนอยู่ที่การกระทำ และการปฏิบัติ ไม่ใช่อยู่ที่พระพรหม เพียงแต่หน้าที่ของบุคคลเท่านั้นที่มีแตกต่างกัน ความคิดของพวกพราหมณ์ที่สอนเรื่องวรรณะทั้ง ๔ ที่ผ่านความเชื่อในคัมภีร์พระเวท แต่ได้ถูกโต้แย้งอย่างมีเหตุผลจากคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างเช่นระบบวรรณะดังที่กล่าวมาแล้ว

๒.๔ ประเภทของทาส

ประเภทของทาสในพระไตรปิฎกมีปรากฏอยู่หลายแห่งทั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกัน ในพระวินัยปิฎก สังฆาทิเสส ภิกขุณีวิภังค์ แบ่งทาสไว้ ๓ ประเภทคือ

- ๑ ทาสในเรือนเบี้ย หมายถึงลูกทาสที่เกิดขึ้นในขณะที่ พ่อ แม่ กำลังเป็นทาสอยู่
- ๒ ทาสน้ำเงิน หมายถึงทาสผู้ที่ยายตัวเองเป็นทาสและผู้ที่เขาถ่ายตัวมาเป็นทาส
- ๓ ทาสเชลย หมายถึงผู้ที่เขานำมาจากการเป็นเชลย^{๔๓}

ยังมีประเภทของทาสที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก มหานิบาตชาดก เรื่องวิฐูรชาดก มีเรื่องโดยย่อว่า พระนางวิมาลา ชายาของท้าววรุณราชแห่งแคว้นอังคะทรงประสูติพระครรรค์ (แพ้ท้อง) มีประสงค์จะเสวยหัวใจของวิฐูรบัณฑิตแห่งอินปัตถนคร แคว้นกुरु เจ้าหญิงอิรันทติ ราชบุตรได้ทรงให้การช่วยเหลือ โดยประกาศว่าจะยอมเป็นภรรยาของบุรุษผู้สามารถนำหัวใจของวิฐูรบัณฑิตมาให้พระมารดาเสวย ได้ยักยัดคนหนึ่งชื่อว่าปุลณะขออาสาไปทำงานครั้งนี้ด้วยหวังจะได้เจ้าหญิงอิรันทติมาเป็นภรรยา ยักยัดนั้นแปลงร่างเป็นชายหนุ่มไปทำเล่นสกากับพระเจ้าแผ่นดินแคว้นกुरु และได้ชัยชนะ จึงได้เรียกร้องให้พระเจ้าแผ่นดินมอบตัววิฐูรบัณฑิตให้แก่ตน แต่กษัตริย์แคว้นกुरुไม่ทรงยินยอม เพราะดำริว่า วิฐูรบัณฑิตเสมือนตัวของพระองค์เองเนื่อง จากมีความสำคัญต่อพระองค์มาก ในที่สุดวิฐูรบัณฑิตได้

^{๔๒} ม. มุ. (ไทย) ๑๒ / ๑๐๘ / ๔๔๓ - ๔๔๔.

^{๔๓} วิ. นี. (ไทย) ๓ / ๖๘๐ / ๒๘.

ตัดสินใจที่จะไปกับยักษ์และได้กล่าวว่าในหม่อมมนุษย์มีทาส๔ จำพวกคือ^{๔๔}

- ๑ ทาสในเรือนเบี้ย
- ๒ ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์
- ๓ ทาสที่ยอมตนเข้าเป็นข้าเฝ้า
- ๔ ทาสเชลย ^{๔๕}

ยังกล่าวในหม่อมทาส ๔ จำพวกเหล่านี้ แม้ข้าพระองค์ก็เป็นทาสของพระเจ้าแผ่นดินโดยกำเนิดที่เดียวความเจริญหรือความเสื่อมจะมีแก่พระราชาก็ตาม ข้าพระองค์ไปสู่ที่อื่นก็ยังเป็นทาสของสมมติเทพอยู่นั่นเอง ฉะนั้นการที่พระองค์จะพระราชทานตัวข้าพเจ้าให้แก่ผู้ใดจึงเป็นการชอบธรรม ปุณณักษ์จึงได้นำตัววิฐูรบัณฑิตไปถวายท้าววรุณราชตามประสงค์ แต่ด้วยเหตุที่วิฐูรบัณฑิตเป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลม ได้ทูลตอบคำถามต่างๆที่พระราชาราชินีทรงสงสัยให้ได้รับความกระจ่างทุกอย่างและเป็นที่พอพระทัยจึงได้รับการปลดปล่อยและกลับเมืองด้วยความปลอดภัย

คำว่า ทาส ในพระสูตรต้นตปิฎก ในกามสูตรนิตเทศ ขุททกนิกาย มหานิเทศ ได้กล่าวอธิบายถึงคำว่า ทาส และทาสีได้แก่ทาส ๔ จำพวกคือ

- ๑ ทาสที่เกิดภายใน
- ๒ ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์
- ๓ ผู้สมัครเป็นทาสเอง
- ๔ ผู้ที่ตกเป็นทาส ^{๔๖}

สรุปความได้ว่าประเภทของทาสในพระไตรปิฎกมีทาสแบ่งออก มี ๔ ประเภทคือ

- ๑ ทาสในเรือนเบี้ยได้แก่ทาสที่เกิดในขณะที่พ่อ แม่ยังคงเป็นทาสของผู้เป็นนายอยู่
- ๒ ทาสสินไถ่ ได้แก่ทาสที่ขายตัวลงเป็นทาส หรือทาสที่เขาถ้าย หรือซื้อมา

^{๔๔} พุ. ชา. (ไทย) ๒๘ / ๑๔๔๕ / ๔๐๕.

^{๔๕} ... ทาสในเรือนเบี้ย(หมายถึงทาสที่เกิดในครรภ์ของนางทาสหรือนางทาสี)ทาสที่ยอมตนเข้าเป็นข้าเฝ้า (หมายถึงพวกคนที่เกิดในตระกูลผู้รับใช้ ยอมตนเข้า ไปเป็นทาสเขา) ทาสเชลย(หมายถึงพวกคนที่พลัดที่อยู่ของตนเพราะราชภัยหรือตกเป็นเชลย ยอมไปอยู่ในแผ่นดินอื่น)คนที่ไม่ใช่อารยันเรียกว่า ทัศนุและยังรวบรวมเอาพวกจันทาลอีกด้วยคนพวกนี้จะย้ายไปตามที่ต่างๆในประเทศและอยู่ใกล้ตาม ป่า ภูเขา เป็นต้น

^{๔๖} พุ.ม. (ไทย) ๒๕ / ๔ / ๑๔.

๓ ผู้ที่มาเป็นทาสด้วยความสมัครใจ

๔ ทาสเชลย ได้แก่เชลยศึกที่ถูกนำมาเป็นทาสหรือบุคคลที่ประสบภัยและได้รับการช่วยเหลือจากคนอื่น พันภัยแล้วจึงยอมตัวเป็นทาสผู้ช่วยเหลือ

การจัดประเภทของทาสที่ปรากฏในพระไตรปิฎกข้างต้นนั้นได้จัดอาศัยลักษณะของการตกเป็นทาสเป็นเกณฑ์ เช่นพ่อแม่เป็นทาสอยู่ในเรือนนายลูกของทาสที่เกิดมาต้องเป็นทาสต่อจากพ่อแม่ไม่มีวันที่สิ้นสุดหรือในการทำสงครามผู้แพ้ในสงครามจะถูกจับมาเป็นเชลยเรียกว่าทาสเชลยเป็นต้น

๒.๕ สถานภาพของทาส

ทาสมีชีวิตอยู่อย่างไม่มีศักดิ์ศรีต้องรับใช้บุคคลชื่อว่าเป็นนาย ถ้าได้นายดี สถานภาพของทาสก็จะดีด้วย แต่ถ้านายไม่ดี สถานภาพของทาสนั้นก็จะมีชีวิตอยู่อย่างลำบากแสนเข็ญทั้งถูกกดขี่ ข่มเหง บุคคลผู้เป็นนายจะใช้ทาสเป็นเครื่องมือเพื่อแสวงหาผลประโยชน์แก่ตัวเอง นอกจากนั้นยังใช้ทาสเป็นผู้รับใช้ส่วนตัวหรือทำงานในไร่ เช่นในประเทศสหรัฐใช้ทาสทำงานในไร่เช่นการเก็บฝ้าย

ในสมัยพุทธกาลจะกล่าวถึงสถานภาพของทาสที่พระราชหรือเศรษฐีจะมีไว้รับใช้หลายคนทำให้คนมีสถานภาพไม่เท่าเทียมกัน ทาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้จัดรวบรวมไว้ ๓ ลักษณะคือ

๒.๕.๑ สถานภาพของทาสทั่วไปที่มีในสังคม

(ก) สังคมยอมรับการมีทาส

ทาสได้มีปรากฏอยู่ทั่วไปในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีลักษณะที่แตกต่างกันไป สังคมอินเดียโบราณ ทาสเป็นสิ่งที่ยอมรับกันว่ามีอยู่ในสังคม การมีทาสยังเป็นเครื่องแสดงฐานะของคนในสังคมด้วย ดังนั้นเศรษฐีคนหนึ่งอาจมีทาสรับใช้ไว้หลายคน ถ้าครอบครัวที่ฐานะทางเศรษฐกิจดีพอสมควรจึงน่าจะมีทาสไว้รับใช้ช่วยงานพวกตน หรือบางครอบครัวแม้ฐานะทางเศรษฐกิจจะไม่ดี แต่ถ้ามีความจำเป็นในสังคม ก็อาจจะหาทาสมาไว้คอยรับใช้ตน

ดังมีเรื่องที่ปรากฏ ในขุททกนิกาย มหานิบาตชาดก ได้กล่าวถึงพราหมณ์เฒ่าชื่อ ชุชก หาเลี้ยงชีพด้วยการขอกทาน ชุชกขอกทานจนได้เงินมามากจะเก็บไว้เองก็กลัวสูญหาย จึงเอาไปฝากเพื่อนพราหมณ์ไว้ อยู่มาวันหนึ่งชุชกไปหาพราหมณ์ที่ตนฝากเงินไว้ จะขอเงินคือ

แต่ปรากฏว่า พราหมณ์นั้นนำเงินไปใช้หมดแล้ว จะหามาใช้ให้ชุกก็หาไม่ทันจึงเอาลูกสาว ชื่ออมิตตดา มายกให้แก่ชุก กล่าวว่า ท่านจงรับเอาอมิตตดาลูกสาวเราไปเถิด จะเอาไปเลี้ยง เป็นลูกหรือภรรยา หรือจะเอาไปเป็นทาสรับใช้ปรนนิบัติที่สุดแล้วแต่ท่านจะเมตตา ชุกเห็น นางอมิตตดาหน้าตาสะสวย งดงามก็หลงรัก จึงพานางไปบ้าน เลี้ยงดูนางในฐานะภรรยา นาง จึงยอมเป็นภรรยาชุกผู้แก่เต่า รูปร่างหน้าตาน่ารังเกียจ อมิตตดาปรนนิบัติชุกอย่างภรรยา ที่ดีจะพึงกระทำทุกประการ ความประพฤตินี้ดีเพียงพร้อมของนางอมิตตดาทำให้เป็นที่ สรรเสริญของบรรดาพราหมณ์ทั้งหลายในหมู่บ้านนั้น ในไม่ช้าบรรดาพราหมณ์เหล่านั้น ก็ พากันตำหนิติเตียนภรรยาของตนที่มีได้ประพฤตินั้นเป็นแม่บ้านแม่เรือนอย่างอมิตตดา บาง บ้านก็ถึงกับทุบตีภรรยาเพื่อให้รู้จักเอาอย่างนาง เหล่านางพราหมณ์ทั้งหลายได้รับความ เดือดร้อน ก็พากันโกรธเคืองนางอมิตตดา จึงพารุมกันเหย้าหยันที่นางอมิตตดาสามีแก่หน้าตา น่าเกลียดอย่างชุก ไม่เพียงกล่าววาจาคำทอ ยังพากันหยิก ทำร้ายนางอมิตตดา จนนางทน ไม่ได้ ต้องหนีกลับบ้านร้องไห้ จนนางไม่ยอมออกไปทำงานรับใช้สามีเหมือนดังแต่ก่อน นาง จึงขอให้ชุกผู้เป็นสามีเดินทางไปขอบริจาคพระชาติ กัณหา โอรสธิดาของพระเวสสันดรที่ เสด็จออกมาจากเมืองสีพี มาทรงบำเพ็ญพรตอยู่ในป่าเขาวงกต มาเป็นข้าทาสรับใช้ ชุกจึง ไปขอ ชาติ กัณหามาเป็นทาสรับใช้ตามต้องการ^{๔๗}

จากการกล่าวถึงทาสในเรื่องนี้ ที่ชุกได้ไปขอพระราชโอรสและพระธิดาของ พระเวสสันดรมาเป็นทาส แม้ได้กล่าวไว้เพียงสั้นๆจบลงที่ชุกไปขอสองกุมารตามคำขอ ของนางอมิตตดา ก็พอเป็นตัวอย่างให้เห็นว่า การมีทาสได้มีมาแล้วในสังคมและเป็นการ ยอมรับกันในสมัยพุทธกาลนั้น

(ข) ทาสมีสภาพเป็นทรัพย์สินสมบัติอย่างหนึ่งของนาย

ทาสและทาสีถือว่าเป็นสมบัติของนาย โดยมักจะกล่าวรวมไว้กับทรัพย์สินอย่าง อื่นเช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ทาส ทาสี ไร่ นา เป็นต้น ซึ่งนายสามารถยกให้แก่บุคคลอื่นใน ลักษณะใดก็ได้ ดังที่ปรากฏในขุททกนิกายชาดก มหานิบาต ได้กล่าวถึงการให้ทานของ พระเวสสันดรมีใจความว่า ชาวพระนครไม่พอใจที่ทราบว่า พระเวสสันดรให้ลูกเป็นทานเป็น

^{๔๗} พุ.ช. (ไทย) ๒๘ / ๑๕๓๖ - ๑๕๓๖ / ๔๘๖ - ๔๘๗.

การกระทำที่ไม่ถูกต้อง ถ้าจะให้ท่าน พระองค์ควรพระราชทาน ทาส ทาสี แม่ม้าอัสตร รด และช้างกฤษรตัวประเสริฐ ^{๔๘}

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่าทาสเป็นสมบัติอย่างหนึ่งของนายทาสจะให้เป็นที่านหรือยกให้ผู้อื่น หรือจะเขียนตีก็ได้ดังคำกล่าวของกัณหาที่ถูกพระเวสสันดรผู้เป็นพระบิดายกให้ชูชก ในขุททกนิกายชาดก มหานิบาต ตอนที่กล่าวถึงพฤติกรรมของพราหมณ์ชูชกนั้นเอาเชือกและไม้เท้าทูปตราชุกรูมและกุมารีทั้ง ๒ ว่า ข้าแต่พระบิดา พราหมณ์นี้เขียนตีหม่อมฉันด้วยไม้เท้าเหมือนตีทาสผู้เกิดในเรือนเบี้ย ผู้นี้คงมิใช่พราหมณ์เป็นแน่เพราะพราหมณ์ทั้งหลายเป็นผู้มีธรรม แต่พราหมณ์คงจะเป็นยักษ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์นำลูกทั้งสองไปเพื่อจะกินเป็นอาหารพระเจ้าข้า ลูกทั้งสองถูกพราหมณ์ผู้เป็นปีศาจนำไป ข้าแต่พระบิดาทำไมหนอพระองค์จึงเมินเฉยอยู่เล่า ^{๔๙}

นอกจากนี้ยังมีเรื่องกัณหาที่กล่าวถึงความลำบากของตนในระหว่างหนทางได้ถูกชูชกเขียนตีแก่พระเจ้าสญชัยว่า พราหมณ์นี้เขียนตีหม่อมฉันด้วยไม้เท้า ดังเขียนตีหญิงทาสีอันเกิดในเรือนเบี้ย ผู้นี้มิใช่พราหมณ์เป็นแน่ เจ้าสญชัยได้ฟังหลานพูดจึงเรียกให้มานั่งบนตักของพระองค์พระชาติกุมารกราบทูลว่า กระหม่อมทั้งสองเป็นทาสของพราหมณ์เพราะฉะนั้น หม่อมฉันทั้งสองจึงยืนอยู่ห่างไกล พระเจ้าข้า

เรื่องนี้แม้ความเป็นจริงในเรื่องชาติ และกัณหา ที่มีได้ตกเป็นทาสหรือทาสีของพราหมณ์ชูชกหรือนางอมิตตดา แต่ในขณะนั้นทั้งกัณหาและชาติถูกพระราชบิดามอบเป็นสมบัติให้แก่พราหมณ์ชูชก ทั้งกัณหาและชาติจึงตกอยู่ในสภาพเป็นทาสของชูชกพราหมณ์ชูชกจะทำอย่างไรก็ได้ แม้แต่เขียนตีก็ได้แสดงให้เห็นถึงการตกเป็นทาส ชูชกตีชาติและกัณหาเหมือนทาสที่เกิดในเรือนเบี้ย ดังที่กัณหาทูลเปรียบเทียบถึงการเป็นทาสของตนให้พระเจ้าปู่ฟังถึงพราหมณ์นี้เขียนตีหม่อมฉันด้วยไม้เท้า ดังเขียนตีหญิงทาสีอันเกิดในเรือนเบี้ย แสดงให้เห็นถึงสภาพของทาสที่เป็นสมบัติของนายทาสของสังคมในสมัยพุทธกาลนั้น

นายทาสสามารถจะทำอย่างไรก็ได้แก่บุคคลผู้เป็นทาสเปรียบเหมือนสิ่งของที่ยกให้แก่ผู้อื่นได้เช่น ในพระสุตตันตปิฎก เรื่องกุมภชาดก ในขุททกนิกาย ดิงสดีนิบาต ได้

^{๔๘} พุ. ชา. (ไทย) ๒๘ / ๒๓๑๓ / ๕๔๑.

^{๔๙} พุ. ชา. (ไทย) ๒๘ / ๒๑๗๐ - ๒๑๗๑ / ๕๒๐.

กล่าวถึงการสนทนาระหว่างพระราชากับท้าวสักกะ ที่ท้าวสักกะทรงแสดงโทษถึงการดื่มสุราว่ามีโทษมาก พระราชาทรงสดับฟังแล้วเห็นการเป็นทาสของสุรา จึงทรงชมเชยท้าวสักกะว่าถึงบิดามารดาของข้าพเจ้าไม่เหมือนท่านผู้ช่วยเหลือเกื้อกูลหวังประโยชน์สูงสุดวันนี้ ข้าพเจ้าเชื่อฟังคำของท่าน ข้าพเจ้าจะให้บ้านส่วย ๕ ตำบล ทาสหญิง ทาสชาย โคน ๑๐๐ ตัว และรถเทียมม้าอาชาไนย ๑๐ คันแก่ท่าน ท่านเป็นอาจารย์ผู้หวังประโยชน์แก่ข้าพเจ้า ^{๕๐}

คนเป็นทาสถือว่า เป็นสมบัติของนายทาส เพราะฉะนั้นแต่ละครั้งเศรษฐีจะให้รางวัลจะมีทรัพย์สมบัติมากมาย และยังมีทาสและทาสีให้อีกด้วยดังเช่น ในพระวินัยปิฎก มหารวรรค ได้กล่าวถึงภรรยาเศรษฐีในเมืองสาเกต เป็นโรคปวดศีรษะอยู่ ๗ ปี หมอในสำนักปาโมกข์ใหญ่ๆ หลายคนมารักษา ก็ไม่สามารถรักษาให้หาย ได้เสียเงินไปเป็นอันมาก เมื่อหมอชิวโกมารักษาเข้าไปสู่เมืองสาเกต ถามถึงคนทั้งหลายว่า มีใครเจ็บไข้บ้าง ฉันจะรักษาคนทั้งหลายพากันบอกว่า ท่านอาจารย์ ภรรยาเศรษฐีนั้นปวดศีรษะอยู่ ๗ ปี เชิญท่านไป รักษาภรรยาเศรษฐีเถิด หมอชิวโกมารักษาได้รักษาโรคปวดศีรษะของภรรยาเศรษฐี ซึ่งป่วยมาเป็นมา ๗ ปีให้หาย โดยวิธีนัตถุยาคราวเดียวเท่านั้น ภรรยาเศรษฐีหายโรคแล้วได้ให้รางวัลชิวโกมารักษาเป็น เงิน ๔,๐๐๐ กษาปณ์ บุตรเศรษฐี ได้ให้รางวัลเพิ่มอีก ๔,๐๐๐ กษาปณ์ บุตรสะกั้ได้ให้รางวัล ๔,๐๐๐ กษาปณ์ เศรษฐีคบคิดทราบ ว่า ภรรยาของเราหายโรคแล้วได้เพิ่มรางวัลให้อีก ๔,๐๐๐ กษาปณ์ และให้ทาส ทาสี รถม้าอีกด้วย ^{๕๑}

ในเรื่องนี้ แม้กล่าวเพียงสั้นๆที่พระราชาก็ให้รางวัลแก่ท้าวสักกะ หรือภรรยาเศรษฐี จะให้รางวัลแก่หมอชิวโกมารักษา จบลงที่ให้เป็นรางวัล ก็แสดงให้เห็นสถานสภาพของทาสที่เป็นเหมือนสมบัติ นายทาสสามารถจะจะให้แก่ใครหรือทำอะไรก็ได้แก่ทาสก็ได้

๒.๕.๒ สถานภาพของทาสในครอบครัวของนายทาส

คัมภีร์พระไตรปิฎก เมื่อกล่าวถึงถึงบุคคลอื่นในครอบครัว ก็ได้กล่าวทาสรวมอยู่ด้วย แม้แต่การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าก็ได้สอนให้บุคคลรู้จักเลี้ยงดูผู้คนที่หลายใน ครอบครัวรวมทั้งทาสด้วยทาสจึงมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว

^{๕๐} พุ. ขา. (ไทย) ๒๗ / ๖๐ - ๖๑ / ๕๔๗.

^{๕๑} วิ. ม. (ไทย) ๕ / ๓๓๐ / ๑๘๒ - ๑๘๓.

(ก) ทาสีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว

ในครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีพอสมควรจะมีทาสีไว้รับใช้เพราะว่าใน คัมภีร์ในพระไตรปิฎก เมื่อกล่าวถึงทรัพย์สินและบุคคลในครอบครัวจะกล่าวถึงทาสรวมอยู่ด้วยดังเรื่องของอกิตติคาบส ในขุททกนิกาย เทรสนิบาดชาดก ก็ได้กล่าวถึงทาสรวมไว้กับสิ่งต่างๆ ในการขอพรจากพระอินทร์ว่า ขอถวายพระพร ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภุคทั้งปวง หากมหาบพิตรจะประทานพรแก่อาตมา นาสวน เงิน โค ม้า และคนผู้เป็นทาสย่อมเสื่อมสิ้นไปเพราะโทษะที่เกิดแล้วอันใด โทษะอันนั้นขออย่าได้มีอยู่ในอาตมาเลย ^{๕๒} เห็นได้จากบุคคลจะกล่าวถึงทาสของตนรวมกับสิ่งในครอบครัวอยู่เสมอ

ทาสเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวเช่นในนานาจินตชาดก ในขุททกนิกาย ดิกนิบาดชาดก พระสุตตันตปิฎก ได้กล่าวถึงความต้องการของคนที่อยู่ร่วมกันว่า ต่างคนต่างมีความต้องการ แตกต่างกันไป คือ นายผู้เป็นเจ้าของบ้านอยากได้บ้านสวน หญิงแม่บ้านอยากได้โคนมเป็นจำนวนร้อย ลูกชายอยากได้รถเทียมม้าอาชาไนย ลูกสะใภ้อยากได้กุลทลแก้ว นางปุลณทาสี อยากได้ ครกสาก และกระดก เป็นต้น ^{๕๓}

ความต้องการของคนในครอบครัวที่แตกต่างกันเช่นนี้คงเป็นเพราะความรับผิดชอบในหน้าที่ของคนในครอบครัวที่แตกต่างกันออกไป ทาสก็ดูเหมือนจะยอมรับสภาพความเป็นจริงของคนที่อยู่ในฐานะเป็นคนรับใช้ เมื่อถึงเวลาที่จะได้รับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็เรียกร้องเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์ในการประกอบภารกิจของตน ฝ่ายนายทาสคงจะได้มีเมตตาและให้เกียรติแก่ทาสอยู่บ้าง จากเรื่องดังกล่าวข้างต้นแสดงว่า ทาสีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวในสังคมในสมัยพุทธกาลนั้น

(ข) ทาสีในฐานะเป็นผู้รับใช้

เมื่อทาสีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว สิ่งควรพิจารณาต่อไปคือ สถานภาพของทาสีในฐานะเป็นผู้รับใช้นายทาส

ทาสีจึงมีหน้าที่รับใช้นายของตนตามที่นายจะใช้ ไม่ว่าจะสิ่งที่ถูกใช้ให้ทำนั้นจะดีหรือเลว ในทางความดี ทาสีก็มีส่วนช่วยเหลือรับใช้นาย ยังปรากฏ ในพระวินัยปิฎก

^{๕๒} บุ.ชา. (ไทย) ๒๗ / ๔๑๐ / ๘๘.

^{๕๓} บุ.ชา. (ไทย) ๒๗ / ๑๔๖ / ๑๑๕ - ๑๑๖.

มหาวรรค ได้กล่าวถึง เรื่องของนางวิสาขา เมื่อนางนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระภิกษุมา
ฉันอาหารที่บ้านของตน หลังจากที่เตรียมอาหารพร้อมแล้ว ได้มอบให้นางทาสีเป็นผู้ไปแจ้ง
ข่าวให้พระภิกษุทราบ เพื่อให้มาฉันอาหารตามที่รับนิมนต์ไว้ ขณะที่นางทาสีไปถึง
พระภิกษุกำลังเปลือยกายอาบน้ำอยู่ นางทาสีจึงมิได้แจ้งข่าว เพราะนึกว่าเป็นพวกชีเปลือย^{๕๔}
นางวิสาขาทราบเรื่องนั้นก็รู้ได้ว่า พระภิกษुकงเปลือยผ้าอาบน้ำ จึงใช้นางทาสีไปนิมนต์อีก
ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์จึงได้ไปฉันอาหารตามที่นางวิสาขานิมนต์ไว้^{๕๕}
เรื่องดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่านอกจากทาสจะเป็นผู้รับใช้นายตามปกติทั่วไปแล้วยังเป็นผู้
ใกล้ชิดและยังได้รับความไว้วางใจจากนายอยู่

นอกจากเป็นผู้รับใช้นายทาสในกิจการทั่วไปแล้ว ทาสยังรับใช้ทำธุระพิเศษของ
นายทาสอีกด้วยเช่น ในกุศซาดก ในขุททกนิกาย สัตตนิบาต ทาสได้ช่วยเป็นแม่สื่อให้แก่นาย
มีเรื่องโดยย่อว่า พระเจ้ากุสราชได้หลงรักนางประภาวดีแต่ได้รับการบ่าเบียงจากพระนาง
เรื่อยมา แม้จะได้ทรงพยายามติดต่อสัมพันธ์นานเท่าใดก็มิได้รับคำตอบรักจากพระนาง
ประภาวดี ในที่สุดได้ทรงติดต่อกับนางชุชชา ทาสหญิงของพระนางประภาวดีเอง ให้การ
ช่วยเหลือโดยการเป็นแม่สื่อ โดยสัญญาว่า ถ้านางทำสำเร็จ พระองค์จะทรงมอบ
เครื่องประดับทองคำให้เป็นรางวัล นางทาสีชุชชาได้พยายามกล่อมพระนางประภาวดี จน
พระนางอภิเษกกับพระเจ้ากุสราช^{๕๖}

จากเรื่องดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่านอกจากทาสจะเป็นผู้รับใช้นายทาสตามปกติ
โดยทั่วไป ทาสยังเป็นผู้ใกล้ชิดและได้รับความไว้วางใจจากนาย อย่างกรณีนางวิสาขาใช้ทาสี
ของตนไปนิมนต์พระภิกษุฉันอาหารที่บ้านของตนหรือนางทาสีชุชชาที่สามารถเสนอแนวคิด
และแนวปฏิบัติแก่นายได้ ด้วยสามารถเกลี้ยกล่อมให้นายหญิงของตนรับรักพระเจ้ากุสราชได้
แสดงว่านายทาสกับทาสผู้รับใช้นั้นมีความใกล้ชิดและไว้วางใจกัน

^{๕๔} ...ในสมัยก่อนยังไม่มีใครขอพระพุทธานุญาตถวายผ้าอาบน้ำฝน พระภิกษุจึงเปลือยอาบน้ำ
ต่อมานางเป็นผู้ถวายผ้าอาบน้ำฝนเป็นคนแรก...

^{๕๕} วิ. ม. (ไทย) ๕ / ๓๔๕ / ๒๑๕ - ๒๒๐.

^{๕๖} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘ / ๕๗ - ๕๘ / ๑๔ - ๑๑.

(ค) ทาสมีส่วนเสริมความดีของนายทาส

ตามคติทางพระพุทธศาสนา ทาสมีส่วนช่วยเสริมให้การกระทำนั้นสำเร็จ หรือให้ผลบริบูรณ์มีอยู่หลายกรณี เพราะว่าการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าหลายครั้ง ที่พระองค์ได้ทรงเน้นให้นายเห็นความสำคัญของบริวารรวมทั้งทาสอีกด้วยเช่น ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต สัปปริสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย มหาเมฆให้ข้าวกล้างอกงาม เพื่อประโยชน์แก่กุลแก่หมาชนฉันทใด สัตบุรุษ ก็ย่อมเกิดมาเพื่อประโยชน์แก่กุล เพื่อความสุข ของคนคือ มารดา บิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนรับใช้ มิตรสหาย และพราหมณ์ฉันทนั้น ^{๕๗}

ในกุมารลิจฉวีสูตร เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อให้เกิดความเจริญอย่างเดียวแล้วยังได้กล่าวถึงทาสซึ่งมีส่วนเสริมความดีของนายทาสไว้ด้วย ดังมีข้อความโดยย่อว่า กุลบุตรยอมให้เกียรติ เคารพ นับถือ บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนรับใช้ ด้วยโศกทรัพย์ที่ได้มาด้วยความหมั่นเพียร หามาได้ด้วยลำแข้งของตนเอง ด้วยการอาบเหงื่อต่างน้ำ อันได้มาโดยชอบธรรม บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนรับใช้ เมื่อได้รับเกียรติการเคารพ การนับถือ และการบูชาอย่างนั้น ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจอันงาม ว่า ขอให้อายุยืน กุลบุตรที่ได้การอนุเคราะห์จากบุคคลดังกล่าว ย่อมได้รับความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อม ^{๕๘}

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า การทำความดีของนายทาส ต้องอาศัยองค์ประกอบหลายอย่าง ทั้งที่เป็นบุคคล และวัตถุ แม้ว่าทั้งสองเรื่องดังกล่าวมานี้จะมีชื่อเรื่องของทาสตรงก็ตาม แต่ทาสก็เป็นส่วนหนึ่งในองค์ประกอบหลายอย่างนั้นของครอบครัวนายทาส

๒.๕.๓ การยอมเป็นทาสด้วยความสมัครใจ

การยอมเป็นทาสนั้นมีหลายสาเหตุบางคนตกเป็นทาสด้วยภาวะจำยอม บางคนเป็นทาสด้วยความสมัครใจ ยอมเป็นทาสเพื่อให้ได้บางสิ่งบางอย่างมาจึงยอมเป็นทาส เพื่อนำเงินไปให้มารดาบิดาเป็นการสนองคุณ เพื่อให้มารดาบิดาใช้หนี้ผู้อื่นบ้าง บุคคลบางคนมองไม่เห็นหนทางว่าตนเองจะเป็นอยู่ได้อย่างไร เพราะไม่มีอาชีพ ไม่มีทุน เป็นทาสของผู้อื่นยังได้อาศัยเป็นทางเลี้ยงชีพ โดยไม่ต้องกังวลในเรื่องปากเรื่องท้อง ก็สมัครใจไปเป็นทาสเอง

^{๕๗} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒ / ๖๖ / ๔๒.

^{๕๘} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒ // ๑๐๖ / ๕๘.

ดังที่ปรากฏในมงคลทิพนีได้กล่าวถึงการเป็นทาสด้วยความสมัครใจว่า ในอดีตกาล เศรษฐีซึ่งอสูจิปรีวารมีสมบัติถึง ๕๐ โกฎิ มีใจเป็นกุศลบำเพ็ญบุญบารมีมีทานเป็นต้น ทุกวันพระคนในบ้านทั้งหมดรวมทั้งทาส ทาสีด้วย จะพากันรักษาอุโบสถศีล คราวนั้นยังมีบุรุษเชื้อญเิญคนหนึ่งมีชีวิตอยู่อย่างลำบาก จึงเข้าไปหาเศรษฐีขอเป็นทาสรับใช้ เศรษฐีรับเขาแต่มีข้อแม้ว่าจะต้องรักษาอุโบสถศีลทุกวันพระ บุรุษผู้เชื้อญเิญใจรับคำของเศรษฐีเป็นทาสรับใช้ในบ้านเศรษฐีนั้น ^{๕๙}

นอกจากนี้ ผู้เป็นทาสด้วยการสมัครใจ เพื่อสร้างบารมี เช่นในปัญญาชาดก เรื่องอมรินทมาชาดก ได้กล่าวว่าการเป็นทาสด้วยความสมัครใจของพระเจ้าอมรินทราชาและพระราชเทวี ทรงสละราชสมบัติเพื่อบำเพ็ญบารมีมีทานบารมีเป็นต้น พระองค์เสด็จออกจากพระนครพร้อมด้วยพระราชเทวี ในระหว่างหนทางพระทรงเปลื้องเครื่องประดับออก พระราชทานถวายเป็นทานแก่ผู้มาขอจนหมดเหลือแต่รถเทียมด้วยม้า ในขณะที่พระองค์เสด็จไปนั้นได้มีพราหมณ์หนุ่มมาทูลขอพระรถ พระองค์ทรงยินดีพระราชทานรถม้าให้แก่พราหมณ์ พระองค์และพระราชเทวีเดินทางด้วยความยากลำบาก ในขณะนั้นได้มีพราหมณ์แก่ถือไม้เท้าตัวสั้นทูลขอหาปณะ พระราชาและพระมเหสีไม่มีกหาปณะ แต่ได้ให้ตัวเองและพระราชเทวีแทนหาปณะคือยอมเป็นทาสและทาสีของพราหมณ์นั้น ครั้นต่อมาเข้าไปขายให้พราหมณ์ผู้หนึ่งเป็นคนมีทรัพย์มากให้เป็นทาสและทาสีคอยรับใช้ พระราชเทวีทำงานในบ้าน ส่วนพระราชาเป็นคนเฝ้าประตู ^{๖๐}

สมัยพุทธกาลแม้บุคคลจะเป็นเศรษฐียอมเป็นทาสด้วยความสมัครใจเพื่อจะให้หมอรักษาโรคที่เป็นมานานถ้ารักษาหายจะยอมเป็นทาสรับใช้ ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ได้กล่าวถึง เศรษฐีในพระนครราชคฤห์ ซึ่งป่วยเป็นโรคปวดศีรษะอยู่ ๗ ปี หมอหลายคนมารักษา ก็ไม่สามารถรักษาให้หาย คนทั้งหลายพากันไปทูลขอหมอชีวกต่อพระเจ้าพิมพิสารเพื่อจะให้รักษาเศรษฐี หมอชีวกโกมารภักจ้ไปทำรักษาเศรษฐีตามคำสั่งพระเจ้า พิมพิสาร โดยสังเกตอาการที่ผิดปกติของเศรษฐี ได้ถามเศรษฐีว่า ท่านเศรษฐี ถ้าฉันรักษาท่านหายโรคจะ

^{๕๙} มงคล.(ไทย) ๓ / ๑๘ - ๑๕

^{๖๐} กรมศิลปากร, **ปัญญาชาดกเล่ม ๑ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ**, (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรบริการ, ๒๔๘๕), หน้า ๕๔๕ - ๕๕๒.

อาจเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ผู้วิจัยมีความเห็นว่าคนที่เป็นทาส อาจเป็นเพราะอำนาจ ความเชื่อเรื่องคำสอนและสภาพเศรษฐกิจ ในสมัยนั้นผู้ที่เป็นเศรษฐีจึงมีทาสคอยรับใช้ มากมาย บางคนมีทาสใช้เป็นร้อย ถ้าเป็นลูกจะมีทาสรับใช้ส่วนตัว หรือมเหสีของพระราชา จะมีทาสรับใช้ ถึง ๕๐๐ เหมือนกัน ทำให้เกิดสภาพสังคมที่ทำอะไรจะให้ผู้ที่อยู่ในวรรณะ ต่ำเกิดการยอมรับจึงอ้างพระเจ้า (พระพรหม) สร้างคนมาไม่เสมอกัน พวกที่เป็นทาส เกิดจาก แท้ของพระเจ้า มีหน้าที่คอยรับใช้อย่างเดียว ทำให้พวกทาสรับชะตากรรมของตนเองทำให้เกิดการยอมรับในสังคมในเหตุการณ์หลายอย่างแม้ตัวเองไม่เป็นทาส ขอมเป็นทาสด้วยความ พอใจของตนเมื่อมีผลประโยชน์เข้ามา การตกเป็นทาสแล้วจะกลับเป็นไทนั้นอยากยิ่งนัก เพราะทาสนั้นถือว่าเป็นสมบัติของนายทาส นายทาสสามารถที่จะเอาทาสไปทำอะไรก็ได้ ยก ให้ใครก็ได้ตามความพอใจของนายโดยที่ทาสไม่สามารถที่จะเรียกร้องสิทธินั้นได้

เมื่อชาวอารยันรบชนะชนพื้นเมืองแล้วได้จับคนเหล่านั้นมาเป็นคนรับใช้ของพวก ตนแต่บางคนบางคนยอมเป็นทาสด้วยความสมัครใจหมายถึงคนที่ยอมเป็นทาสคนอื่นด้วยความ เคารพ นับถือหรือด้วยความสำนึกในบุญคุณของฝ่ายหนึ่งเช่น กรณีของเศรษฐีในเมือง ราชคฤห์ยอมเป็นทาสของหมอชีวกโกมารภัจจ์ที่ช่วยรักษาให้หายจากโรคร้ายเป็นต้น แสดง ให้เห็นว่าในสมัยพุทธกาลมีกาลยอมรับว่าการมีทาสในสังคมเพราะว่าเมื่อมีการกล่าวถึง ทรัพย์สินอย่างใดอย่างหนึ่งของนายทาสเช่นกล่าวถึง แปะ แกะช้าง ม้าวัวควาย ไร่นา เป็นต้น มักจะกล่าวถึงทาสรวมไปด้วยหรือเมื่อจะกล่าวถึงบุคคลในครอบครัวก็จะกล่าวถึงทาสรวมอยู่ ด้วยเหมือนกัน เมื่อพระพุทธศาสนาปฏิบัติไม่มีการแบ่งชนชั้น ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพเสมอกัน ปฏิเสธการแบ่งชั้นวรรณะ ไม่ยอมรับความเป็นพราหมณ์ ความเป็นกษัตริย์ ความเป็น แพศย์ ความเป็นสุทรตลอดกาล โดยอาศัยชาติกำเนิด แต่พระองค์ยอมรับการเป็นมนุษย์ เหมือนกันทุกคน

บทที่ ๓

ทำที่ของพระพุทธศาสนาที่มีต่อทาสที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๓.๑ ทำที่ของพระพุทธศาสนาที่มีต่อทาส

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งเสรีภาพความเสมอภาคและความเป็นภราดรภาพจะเห็นได้ว่าสมัยพุทธกาลพระภิกษุที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนามีทั้งที่มาจากตระกูลพราหมณ์ กษัตริย์ พ่อค้า และศูทร แม้แต่บุคคลที่เป็นทาส เมื่อเข้ามาบวชมีความเสมอภาคกันหมด มีความนับถือกัน ตามอายุพรรษา ไม่ได้เคารพกันโดยชาติกำเนิดดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอมาจากตระกูลต่างๆกันย่อมมีความเสมอภาค เมื่อเข้ามาสู่ธรรมวินัยนี้แล้วเหมือนมหาสมุทรย่อมเป็นที่รวมของน้ำที่ไหลมาจากแม่น้ำและทะเลต่างๆ เมื่อมาสู่มหาสมุทรแล้วก็ไม่สามารถจะแยกได้น้ำส่วนไหนมาจากที่ใด”^๑

พระพุทธศาสนาส่งเสริมให้บุคคลมีอิสระเสรีภาพ ไม่มีระบบวรรณะ ไม่มีอภิศูทร ดร.เอ็มเบ็ดก้าร์ เป็นอภิศูทรได้รับความเหยียดหยามจากพวกพราหมณ์มีความเห็นว่า ระบบวรรณะเป็นสิ่งที่เลวร้ายที่สุดในสังคมอินเดีย เป็นระบบที่ขัดต่อหลักประชาธิปไตยเพราะส่งเสริมการทำคนให้เป็นทาส^๒

จะเห็นได้ว่าระบบวรรณะทำให้คนตกเป็นทาส ดร.เอ็มเบ็ดก้าร์ เป็นคนวรรณะศูทรเป็นทาส เป็นคนรับใช้ของคนวรรณะสูง ได้รับความเหยียดหยามจากคนวรรณะสูงโดยเฉพาะพวกพราหมณ์ จึงมาสนใจพระพุทธศาสนาที่ให้สิทธิเสรีภาพแก่ทุกคนไม่ว่าเป็นวรรณะใด ดร.เอ็มเบ็ดก้าร์ จึงหันมานับถือศาสนาพุทธ โดยให้เหตุผลว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่จะให้สันติสุขแก่โลกได้ ศาสนาพุทธมิได้อ้างว่า พระเจ้าหรือความศักดิ์สิทธิ์ใดๆสร้างสังคมคุ้มครองสังคม สังคมจะอยู่เป็นสุขได้ด้วยสมาชิกของสังคมเอง ที่อยู่ด้วยกันด้วยความเมตตา

^๑ วิ.จ. (ไทย) ๗ / ๓๘๕ / ๒๘๓.

^๒ วิรัช ธีรพันธุ์เมธี, ดร.เอ็มเบ็ดก้าร์ รัฐบุรุษจากสลัม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๑), หน้า ๕๕.

กรุณาและสมานัตตตา ^๓ พระพุทธศาสนาถ่ายทอดการปฏิบัติตาม และได้รับผลจริงทันตาเห็น เมื่อพระพุทธศาสนาหมดไปจากอินเดีย เพราะน้ำมือของผู้บ้าอำนาจทั้งหลายทางศาสนา และการเมือง ประชาชนอินเดียนั้นหันมายึดเอาศาสนาฮินดูเป็นที่พึ่งอีก ความทุกข์ ความขมขื่น จึงได้เกิดขึ้นแก่พวกอริศูทร ^๔

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแรกของโลกที่ส่งเสริมให้ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกันสอนให้มนุษย์เลิกดูหมิ่นเหยียดหยามกัน ส่งเสริมสิทธิมนุษยชน โดยสอนให้เลิกระบบทาส ไม่ให้อาณานิคมมาเป็นสินค้าสำหรับการซื้อขาย ห้ามไม่ให้ภิกษุมีทาสไว้คอยรับใช้ให้เห็นความสำคัญของทาส ให้ปฏิบัติต่อทาสให้ดี โดยเฉพาะพระพุทธองค์ทรงสอนให้เลิกทาสภายในคือไม่เป็นทาสของความโลภ ความโกรธและ ความหลง

๓.๑.๑ การห้ามภิกษุมีทาสไว้รับใช้

ในสังคมอินเดียสมัยพุทธกาลนั้น ตามประวัติพระพุทธศาสนาผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจโดยมากจะเป็นพราหมณ์ กษัตริย์ และเศรษฐี คนเหล่านี้จะมีทาสคอยรับใช้เป็นจำนวนมาก แต่เมื่อบุคคลเหล่านี้พึงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเกิดความเลื่อมใสในธรรมนั้นเมื่อออกบวชแล้วไม่ว่าบุคคลคนนั้นจะเป็นเศรษฐี คนยากจน หรือจะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร ทุกคนเข้ามาบวชต้องเสมอภาค ห้ามมิคนมารับใช้หรือทาสมาคอยอุปฐากตนดังที่พระองค์ตั้งบัญญัติไว้เกี่ยวกับพระภิกษุ และนางภิกษุณีห้ามมีทาสคอยรับใช้ ถ้าใครมีจะต้องเป็นอาบัติดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน พระสุตตันตปิฎก จุฬวรรคว่า ^๕

“ภิกษุณีทั้งหลายไม่พึงใช้ทาสให้ปรนนิบัติไม่พึงใช้ทาสให้ปรนนิบัติไม่พึงใช้กรรมกรชายให้ปรนนิบัติ ไม่พึงใช้กรรมกรหญิงให้ปรนนิบัติ ไม่พึงใช้สัตว์เดียรัจฉานให้ปรนนิบัติไม่พึงขายของสดและของสุก...ไม่พึงใช้สันถัดขมเจียมหล่อ...รูปโคใช้ ต้องอาบัติทุกกฎ”

พระองค์ยังตรัสไว้ใน ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ที่กล่าวถึงบุคคลที่ออกบวชเป็นบรรพชิต พวกเขาละกอง โภคสมบัติน้อยใหญ่ ละเครื่องอาถรรพ์น้อยใหญ่ ปลงผมหนวดและนุ่งห่ม

^๓ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๗๑.

^๔ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๓๗.

^๕ วิ.จ. (ไทย) ๗ / ๑๔๗ / ๓๓๘ - ๓๓๙.

ผ้ากาสาหวัดร์ ออกบวชเป็นบรรพชิตเมื่อบวชแล้ว สำรวมระวังในพระปาติโมกข์อยู่ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร(การเที่ยวไป) มีปรกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อยสมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท ประกอบด้วยกายกรรมและวจีกรรมที่เป็นกุศล มีอาชีพบริสุทธิ์ ถึงพร้อมด้วยศีล คຸ້ມครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (หมายถึง ตาหูจมูก ลิ้น กายใจ) ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้สันโดษ กล่าวถึงภิกษุจึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ภิกษุในธรรมวินัยนี้ต้องเว้นขาดจากการรับทาสีและทาส ^๖

ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิปปินณาสกั พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่พระอุทายีว่า บุคคลไม่ว่าจะเป็นคฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก สะสมทองหลายร้อยแห่ง สะสมข้าวเปลือก นา ที่ดิน ภรรยา ทาส ทาสี ไว้เป็นอันมาก เมื่อเขาเห็นภิกษุผู้อยู่ในอาราม มีมือและเท้าล้างดีแล้ว ฉัน โภชนะที่ดี นั่งอยู่ในที่สงบร่มเย็น มีใจสงบจึงคิดว่า เราควรจะปลงผม และหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาเยะ ออกบวชเป็นบรรพชิต บุคคลเหล่านี้จำเป็นต้องละทิ้งทองหลายร้อยแห่ง ละทิ้งข้าวเปลือก นา ที่ดิน ภรรยา ทาส ทาสี เป็นอันมาก จึงออกบวชเป็นบรรพชิตได้ พระพุทธองค์ห้ามผู้ที่เป็นบรรพชิตมีทองหลายร้อยแห่ง ข้าวเปลือกนา ที่ดินและภรรยา ทาส ทาสีไว้รับใช้ ^๗

นอกจากนี้พระองค์ยังตรัสไว้ในอังคุตตรนิกาย ทสกนินาต ที่กล่าวถึงบุคคลที่จะเป็นภิกษุที่ปลงผมและหนวดครองผ้ากาสาเยะออกบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วเป็นถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพ (สิกขาหมายถึงไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา สาชีพหมายถึงสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้) เสมอด้วยภิกษุทั้งหลายภิกษุนั้นต้องเว้นคือ เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี เว้นขาดจากการรับทาสีและทาส ^๘

พระพุทธศาสนาห้ามบุคคลที่ออกบวชมีคนรับใช้ หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จออกบวชประกาศพระศาสนามีคนเลื่อมใสจำนวนมากมีพราหมณ์ กษัตริย์ และพวกเศรษฐี เมื่อเข้ามาบวชกลัวความลำบากจึงให้คนมารับใช้หรือให้ทำธุระอย่างอื่นเพื่อให้เกิดความสะดวกสบาย

^๖ ที..สี. (ไทย) ๕ / ๑๕๓ - ๑๕๔ / ๖๕ - ๖๖.

^๗ ม..ม. (ไทย) ๑๓ / ๑๕๓ / ๑๓๐ - ๑๓๑.

^๘ อจ.ทสก. (ไทย) ๒๒ / ๓๕ - ๒๓๖.

แก่ตน พระพุทธเจ้าเห็นความสำคัญข้อนี้ จึงห้ามไม่ให้พระภิกษุ ภิกษุณี ที่เข้ามาบวชมีทาสคอยรับใช้ ให้ผู้ที่เข้ามาบวชนับถือตามอาวุโสของพรรษา ภิกษุที่เข้ามาบวชก่อนจะได้รับการนับถือ และปรนนิบัติจากภิกษุที่บวชทีหลังดังเช่น กษัตริย์ศากยะทั้ง ๕ พระองค์ให้พระอุปาลีผู้เป็นคนรับใช้ของพระองค์บวชก่อนจะได้รับความเคารพนับถือ และพวกตนจะได้ปรนนิบัติอุปฐากในฐานะผู้อาวุโส^๕

๓.๑.๒ ห้ามค้าขายทาส

คนที่ถูกขายไปเป็นทาสก็ไม่อยากไป เพราะรู้ว่าไปแล้วต้องทำงานหนัก ต้องลำบาก แต่นั่นก็เป็นสิทธิของนายทาส เมื่อซื้อแล้วก็เขาก็จะนำทาสผู้นั้นไปใช้งานอะไรก็ได้ ระบบทาสเป็นระบบที่ทารุณโหดร้าย ไร้ซึ่งเลือดเนื้อและจิตใจ ทำให้เกิดการพลัดพรากจากผู้ที่รัก เกิดการละเมิดสิทธิความเป็นมนุษย์ เกิดการกดขี่ข่มเหง ทาสต้องตายไปเพราะทำงานตรากตรำและอดอยาก เป็นเป็นวิญญูจักรของชีวิตทาส อาจกล่าวได้ว่าภาวะของทาสเป็นภาวะที่ตกต่ำที่สุดของมนุษย์ เช่นถูกขายเหมือนสินค้า และถูกทารุณตั้งแต่เด็ก อยู่ในสภาพสกปรก โสมม ถูกเย็บตึ๋มทำร้ายร่างกาย ระบบทาสเป็นระบบที่มีแต่ความโหดร้าย ทาสต้องเผชิญกับการปฏิบัติที่ราวกับทาสไม่ใช่มนุษย์ การละเมิดสิทธิมนุษยฐานของการเป็นมนุษย์โดยเฉพาะทาสจะถูกข่มเหง รังแก ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ต้องทำงานหนัก ทั้งมีสภาพความเป็นอยู่ที่อดอยาก

นอกจากนี้ระบบทาสยังก่อให้เกิดการพลัดพราก ลูกต้องพรากจากแม่ สามีต้องพรากจากภรรยา การประมูลซื้อขายทาสที่แสดงให้เห็นว่าทาสเป็นเหมือนสินค้า ระบบทาสเป็นระบบที่กดขี่ข่มเหงและเป็นการแบ่งแยกมนุษย์ไม่ให้ความทัดเทียมกัน ทาสไม่สามารถเลือกดำเนินชีวิตของตนเองได้ ชีวิตและสิทธิทุกอย่างตกอยู่ในความตัดสินใจของนายทาสอย่างแท้จริง ทาสถูกซื้อขายแลกเปลี่ยนเหมือนกับว่าเป็นวัตถุที่ไม่มีจิตใจ หรือไม่ว่านายทาสจะใจดีต่อทาสอย่างไร เมื่อนายทาสต้องประสบกับภาวะเงินทองขัดสนขึ้นมาเมื่อไรนั้น นายทาสก็จำต้องขายทาสให้กับนายทาสคนอื่นอยู่วันยังค่ำ และตราบไคที่ยังมีระบบทาสอยู่ในสังคม การกดขี่ข่มเหงทำร้ายทั้งจิตใจและร่างกายมนุษย์ก็ยังคงจะต้องมีอยู่ตราบนั้น ไม่มีใครที่สามารถแยกความโหดร้ายนั้นออกจากระบบทาสได้

^๕วิ.จ. (ไทย) ๗ / ๓๗๑ / ๑๘๐ - ๑๘๑.

ประเพณีการมีทาสไว้รับใช้ทำให้เกิดการซื้อขายทาสนั้นดูเหมือนจะมีอยู่ทั่วไปในโลก การค้าขายทาสทำกันเป็นอาชีพ มีการขนคนมาจากประเทศแอฟริกาขายในประเทศสหรัฐ นี่เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการนำคนมาเป็นทาสด้วยวิธีต่างๆกัน อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้กล่าวกลุ่มคนชนชั้นสูงยังเป็นใหญ่ครองอำนาจอยู่ทั่วไป คนที่เกิดในตระกูลสูงเท่านั้น จึงจะเป็นชนชั้นปกครองได้ คนที่ยากจนที่เป็นหนี้เป็นสิน ถ้าไม่สามารถหาเงินมาใช้คืนได้ ก็จะถูกนำตัวไปขายเป็นทาส^{๑๑}

แต่ในพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแรกที่ส่งเสริมให้บุคคลมีเสรีภาพเท่าเทียมกัน โดยสอนให้เลิกระบบทาส ไม่เอามนุษย์มาเป็นสินค้าสำหรับการซื้อขาย ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงสิ่งที่ไม่ควรค้าขายไว้ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต กล่าวถึงการค้าขาย ๕ ประการ ที่อุบาสกไม่พึงกระทำคือ

- ๑ การค้าขายศาสตรา
- ๒ การค้าขายสัตว์
- ๓ การค้าขายเนื้อสัตว์
- ๔ การค้าขายน้ำเมา
- ๕ การค้าขายยาพิษ^{๑๒}

การค้าขาย ๕ ประการนี้ อันอุบาสกไม่พึงกระทำ

ในอรรถกถาวิชชสูตร ได้ให้ความหมายการค้าขาย ๕ ประการคือ

๑ การค้าขายศาสตราวุธ (สตถาวณิชชา) หมายถึงการให้สร้างอาวุธแล้วขายอาวุธนั้น ที่ห้ามค้าขายก็เพราะการค้าขายอาวุธเป็นเหตุให้ทำความผิดก่อโทษแก่ผู้อื่นได้

๒ การค้าขายสัตว์ (สตตวณิชชา) ในที่นี้หมายถึงการค้าขายมนุษย์ ที่ห้ามค้าขาย ก็เพราะการค้าขายมนุษย์ทำให้มนุษย์หมดอิสรภาพ

๓ การค้าขายเนื้อ (มंसวณิชชา) หมายถึงการเลี้ยงสัตว์มีสุกรเป็นต้นไว้ขาย หรือการค้าขายเนื้อสัตว์ ที่ห้ามค้าขาย ก็เพราะการค้าขายเนื้อเป็นเหตุให้ต้องฆ่าสัตว์

^{๑๑} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, (สำนักพิมพ์บรรณาคาร: กรุงเทพมหานคร, ๒๕๐๐,) หน้า ๕๖ – ๕๗.

^{๑๒} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒ / ๒๕๕ / ๑๗๗.

๔ การค้าขายของมีนเมา (มหุขวนิชฺชา) หมายถึงการให้ปรุงของมีนเมาชนิดใดชนิดหนึ่งแล้วขาย เพราะการค้าขายของมีนเมาเป็นเหตุให้มีการดื่มแล้วเกิดความประมาท

๕ การค้าขายยาพิษ(วิสวณิชฺชา)หมายถึงการให้ทำยาพิษแล้วค้าขายยาพิษนั้นการค้าขาย ๕ ประการนี้อุบาสกไม่ควรทำทั้งด้วยตนเอง และไม่ควรชักชวนบุคคลอื่นให้ทำด้วย^{๑๒}

การค้าขายมนุษย์ ในทางพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ทั้งหมดมีฐานะเท่าเทียมกันโดยการเกิด ส่วนที่เป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วนั้น เป็นเรื่องของการกระทำที่เกิดขึ้นภายหลัง ทุกคนเกิดมาแบบเดียวกัน มีความรักสุขเกลียดทุกข์แบบเดียวกัน ไม่ควรถือเอาชาติสกุล ทรัพย์ ตำแหน่งการงาน มาเป็นเครื่องข่มขู่แก่กันและกัน ควรทำตนให้เป็นคนมีสมรรถภาพเท่าเทียมกันทุกคน ผู้ที่มีปัญญา มีทรัพย์ มีอำนาจไม่ควรถือเอาสิ่งเหล่านี้มาเป็นสิทธิพิเศษ แล้วข่มขู่รังแกเพื่อนมนุษย์ การกดคนลงเป็นทาส แล้วนำไปใช้หรือไปขายต่างว้างต่างควาย อย่างที่ชนชาติผิวขาว ได้กระทำต่อชนชาติผิวดำในแอฟริกาและเอาไปยังอเมริกาไปเป็นทาสนั้น เป็นการกระทำที่ไม่สมควรเป็นอย่างมาก ชาวโลกได้ยกย่องอับบราฮัมคอง ประธานาธิบดี ของสหรัฐอเมริกาว่า เป็นผู้ประกาศการเลิกทาส และออกกฎหมาย ห้ามมิให้มีการขายพวกคนผิวดำมาเป็นทาสกันต่อไป เพราะพวกคนผิวดำก็เป็นคนเหมือนกัน อันที่จริงการเลิกทาสในสหรัฐอเมริกาของประธานาธิบดีอับบราฮัมคอง เป็นเพียงทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ในประเทศอินเดียสมัยโบราณพุทธกาลได้เคยยกเลิกการค้ามนุษย์มาแล้ว ทำให้สิทธิของมนุษย์ได้สูงมาแล้วในครั้งกระโน้น

๓.๑.๓ ห้ามบวชทาสที่นายทาสไม่อนุญาต

ในพระไตรปิฎกแสดงให้เห็นถึงทาสที่เข้ามาบวชจะต้องรับอนุญาตจากนายทาส เมื่อทาสเข้ามาบวชแล้วจะได้รับสิทธิทั้งปวงเท่าเทียมกับภิกษุอื่น และพระเจ้าแผ่นดินในครั้งนั้นถือว่า ทาสที่เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาจะได้รับการป้องกันจากพระเจ้าแผ่นดิน พระพุทธศาสนาถือว่าทุกคนมีสิทธิเสรีภาพเท่ากัน แต่พระองค์ทรงห้ามทาสที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาที่นายไม่ได้อนุญาตเพื่อไม่ให้คนทั้งหลายตำหนิ หรือประณามหรือเพื่อไม่ให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้เป็นนาย แต่ถ้านายทาสอนุญาตจึงจะบวชให้

^{๑๒} อจ. ปญจก - ฉกก.อ.(ไทย) ๓ / ๓๗๗.

ทาสที่จะบวชต้องขออนุญาตจากนายดังที่ปรากฏใน พระวินัยปิฎก มหาวรรค กล่าวถึงทาสที่หนีมาบวชว่า สมัยนั้นมีทาสคนหนึ่งหนีไปบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เมื่อพวกเจ้านายทาสตามไปจับและนำกลับมาเป็นทาส ด้วยคิดว่าภิกษุรูปนี้เป็นทาสของพวกเรา พวกเราจึงจับภิกษุรูปนี้ ได้มีคนคัดค้านว่า ผู้ใดจะปฏิบัติต่อพระภิกษุในพระพุทธศาสนาในทางเสียหาย โดยพลการไม่ได้ เพราะว่าพระเจ้าพิมพิสารมหาราช แห่งแคว้นมคธ ได้ทรงมีพระบรมราชานุญาต ไว้ว่า ผู้ใดจะมาทำอันตรายแก่กุลบุตรเหล่าใด ผู้มาบวชในสำนักพระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตร กุลบุตรเหล่านั้นใครจะทำอะไรไม่ได้ ขอให้ประพฤติธรรมต่อไป เพราะธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว จึงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด พวกนายทาสนั้นได้กล่าวโทษว่า พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรเหล่านั้นมิใช่ผู้หลบหลีกภัยใครๆ จะทำอะไรไม่ได้ แต่โดนจึงปล่อยทาสหนีมาบวชได้ พระผู้มีพระภาค ทรงทราบเรื่องนั้น และเกรงว่าจะเกิดความเสียหายต่อพระพุทธศาสนา จึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ทาสที่มาบวชในพระพุทธศาสนาต้องได้รับอนุญาตจากนายทาสเสียก่อนจึงบวชได้ ถ้าอุปัชฌาย์ใดบวชให้คนที่ยังเป็นทาสจะต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๑}

ในอรรถกถาทาสวัตถุคคา ได้กล่าวถึงทาสที่ควรให้บวช หรือไม่ให้บวชว่า บุตรที่เขช่วยเหลือมาจากสำนักมารดา และทาสที่เขช่วยเหลือมาจากสำนักนายเงินบุคคลที่เขาใช้ทรัพย์สินแล้วยกขึ้นสู่จารีตแห่งทาสถ่ายเอาไปชื่อว่า ทาสที่ช่วยมาด้วยทรัพย์สิน ทาสทั้งสองจำพวกนี้ไม่ควรให้บวช

ทาสที่ชื่อว่าเขานำมาเป็นเชลย คือพระราชาทิ้งหลายทรงทำการรบนอกแคว้นแคว้นหรือรับสั่งให้เกลี้ยกล่อมกวาดต้อนเอาหมู่มนุษย์ซึ่งเป็นไททั้งหลาย มาจากภายนอกแคว้นแคว้นพระราชารับสั่งให้ยึดบ้านบางตำบลซึ่งกระทำผิดภายในแคว้นแคว้นนั้น ราชบุรุษทั้งหลายกวาดต้อนทั้งหมู่มนุษย์มาจากบ้านตำบลนั้น ในหมู่มนุษย์เหล่านั้น ผู้ชายทั้งหมดเป็นทาส ผู้หญิงทั้งหมดเป็นทาสี บุคคลเห็นปานนี้จัดเป็นทาสซึ่งเจ้านายนำมาเป็นเชลยทาสนี้ เมื่ออยู่ในสำนักชนทั้งหลาย ผู้นำตนมาหรือถูกขังไว้ในเรือนจำหรือบุรุษทั้งหลายคอยควบคุมอยู่ไม่ให้ไปไหนไม่ควรให้บวช

^{๑๑} วิ.ม. (ไทย) ๔ / ๕๓ / ๑๕๑.

บุคคลที่ยอมตัวเป็นทาสเองที่เดียวว่า ข้าพเจ้าเป็นทาสของท่าน ดังนี้ เพราะเหตุแห่งชีวิตก็ตาม เพราะเหตุแห่งความคุ้มครองก็ตาม ชื่อว่าผู้ยอมเป็นทาสเองเหมือนคนเลี้ยงช้างม้า โค และกระบือเป็นต้น ของพระราชาราชทั้งหลาย ทาสเช่นนั้นไม่ควรให้บวช

บุตรทั้งหลายของเหล่านางวิณทาสีของพระราชาราชเป็นเช่นดังบุตรอำมาตย์ถึงบุตรเหล่านั้นก็ไม่ควรให้บวชเหมือนกัน เหล่าหญิงซึ่งเป็นไท แต่ไม่มีใครคุ้มครอง จึงเที่ยวไปกับพวกนางวิณทาสี จะให้บุตรทั้งหลายของหญิงเหล่านั้นบวชก็ควร หากพวกหญิงเหล่านั้นขึ้นทะเบียนเสียเอง (ยอมเป็นทาสเอง) ไม่สมควรให้บุตรทั้งหลายของหญิงเหล่านั้นบวช ^{๔๔}

จากข้อความที่กล่าวมานี้ได้แสดงให้เห็นว่าทาสที่จะมาบวชในพระพุทธศาสนา จะต้องได้รับอนุญาตจากนายทาสเสียก่อนจึงจะบวชได้ แม้แต่สมัยก่อนจนถึงในปัจจุบัน ในการบวชจะมีการถามอันตรายกธรรม ๑๕ ข้อตามที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก ซึ่งมีข้อหนึ่งที่อุปมาถามว่า ภูษุชิสฺโสสิ ท่านเป็นไทยแก่ตัวหรือยัง ^{๔๕} แต่ถ้ายังเป็นทาสไม่สามารถที่จะบวชได้แต่ถ้ารับอิสระแล้วจึงสามารถบวชได้ มีการถามเพราะกลัวทาสหนีมาบวช แต่อย่างไรก็ตาม ทาสที่มาบวชเป็นพระภิกษุตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกจะได้รับอนุญาตหรือไม่ไม่ได้รับอนุญาตก็คงได้รับการป้องกันภัยคุ้มครองตามประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดิน

๓.๒ การปฏิบัติต่อทาส

พระพุทธศาสนาสอนให้นายทาสเห็นความสำคัญของทาส บริวารทั้งหลาย พระองค์คิดหาวิธีให้ทาสได้รับการคุ้มครอง เพราะเวลานายทาสซึ่งมีความสัมพันธ์กับทาสนั้น นายทาสจะต้องมีคุณธรรมที่พึงปฏิบัติต่อทาส เพราะทั้งสองต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันจึงจะได้ประโยชน์ร่วมกันดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน สิงคาลสูตร ที่มณีกาย ปาฎิกวรรค ว่า เช้าวันหนึ่งในกรุงราชคฤห์ ขณะที่พระองค์กำลังเสด็จออกมารับบิณฑบาตได้ทอดพระเนตรเห็นมาณพคนหนึ่งชื่อ สิงคาละ กำลังประนมมือน้อมนมัสการทิศทั้งหกนั้น (หมายถึง ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ฯลฯ เป็นต้น) เพื่อสกัดกั้นอันตรายอันจะมีมาแต่ทิศนั้นๆ ซึ่งมาณพเคารพเชื่อฟังคำพูดของพ่อ จึงทำเช่นนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสบอกว่า ทิศทั้งหกนี้ ในพุทธศาสนาเขาไม่ได้ไหว้กัน

^{๔๔} วิ.ม.อ.(ไทย) ๔ / ๒๖๒.

^{๔๕} วิ. จุ. (ไทย) ๓ / ๔๓๒ / ๓๔๖.

อย่างนั้น แล้วทรงแสดงวิธีไหว้ทิศทั้งหก ในพระพุทธศาสนาให้มาณพฟังว่า ทิศทั้ง ๖ มีทิศ เบื้องต่ำเป็นต้นที่นายปฏิบัติต่อทาส ทาสปฏิบัติต่อนายว่า ลูกอ่อนคฤหบดี บุตร ทาสกรรมกร ผู้เป็นทิศเบื้องต่ำ อันนายพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

- ๑ ให้ทำงานตามความเหมาะสมแก่กำลังความสามารถ
- ๒ ให้อาหารและค่าจ้างที่เหมาะสมแก่งาน
- ๓ รักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้
- ๔ เมื่อได้อาหารที่มีรสแปลกๆ พิเศษมาก็แบ่งให้
- ๕ ให้อภัยงานในโอกาสอันควร^{๑๖}

เมื่อพิจารณาถึงการปฏิบัติของนายทาสที่ควรปฏิบัติต่อทาส และกรรมกรตามที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นเพราะพระองค์มีความประสงค์ที่จะให้ทาสกรรมกรได้รับการ ค้ำจุนครองในด้านต่างๆ เช่นการใช้แรงงานตลอดจนถึงได้รับสวัสดิการในยามเจ็บป่วยหรือ ค่าตอบแทน บางอย่างที่ทาสหรือกรรมกรควรได้รับ แม้แต่ธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอนมิได้ บังคับให้ทำหรือถือว่าเป็นกฎหมายที่จะให้คุณให้โทษแก่ผู้ปฏิบัติตามที่สอน หรือฝ่าฝืนก็ตามแต่ ก็เป็นหลักการปฏิบัติที่บุคคลผู้นับถือพระพุทธศาสนาควรนำไปใช้ ในขณะเดียวกันพระองค์ก็ ทรงสอนให้ทาสทั้งกรรมกร ลูกจ้าง หรือคนรับใช้ ได้รับการอนุเคราะห์จากนายจ้าง ย่อมทำงาน ให้สมควรให้แก่นายจ้างด้วยการปฏิบัติต่อนายด้วยหลัก ๕ ประการ คือ

- ๑ ลูกขึ้นทำงานก่อนนายจ้าง
- ๒ เลิกงานทีหลังนายจ้าง
- ๓ ถือเอาแต่ของที่นายให้เท่านั้น
- ๔ ทำงานให้ดีซื่อกว่าเก่า
- ๕ นำคุณของนายไปสรรเสริญในที่ต่างๆ^{๑๗}

นอกจากนี้พระองค์ยังกล่าวถึงการปฏิบัติต่อทาสใน อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาตว่า ในสมัยหนึ่งอุคคตสรีรพราหมณ์ตระเตรียมมหาโยธู โคผู้ ๕๐๐ ลูกโคผู้ ๕๐๐ ลูกโคเมีย ๕๐๐

^{๑๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑ / ๒๗๑ / ๒๑๕.

^{๑๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑ / ๒๗๑ / ๒๑๕-๒๑๖.

แพะ ๕๐๐ และ ๕๐๐ ถูกลำเข้าไปผูกไว้ที่หลักเพื่อบูชาชัย ลำดับนั้น อุกคตสรีรพราหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาค ถึงเรื่องการบูชาชัย มีผลมาก มีอานิสงส์มาก พระผู้มีพระภาคจึงตรัสแก่พราหมณ์ว่าดูกรพราหมณ์ ไฟ ๓ กองนี้ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา บริหารให้เป็นสุขโดยชอบไฟ ๓ กองคือ ๑ ไฟคืออาหุเนยบุคคล ๒ ไฟคือคหบดี ๓ ไฟคือทักษิณียบุคคล

อาหุเนยัคคิบุคคล (ไฟคือบุคคลผู้ควรเคารพ) ได้แก่ มารดาบิดา เป็นไฟที่ควรสักการะเคารพ นับถือ บูชา และปฏิบัติต่อในทางที่ทำให้มีความสุขโดยชอบ

คหบดีคคิ (ไฟคือคหบดี) ได้แก่บุคคลผู้เกี่ยวข้องในบ้านคือ บุตร ภริยา ทาส และคนรับใช้ เป็นไฟที่ควรสักการะเคารพ นับถือบูชา และปฏิบัติต่อในทางที่ทำให้มีความสุขโดยชอบ

ทักษิณียัคคิ (ไฟคือผู้ควรแก่ทักษิณา) ได้แก่ สมณพราหมณ์ผู้เว้นจากความมัวเมา ประมาท ผู้ตั้งอยู่ในขันติ ความอดทน และ โสรัจจะ ความสงบเสงี่ยม ผู้ฝึกตน ทำตนให้สงบระงับ เป็นไฟที่ควรสักการะเคารพ นับถือ บูชา และปฏิบัติต่อในทางที่ทำให้มีความสุขโดยชอบ

พราหมณ์ได้ฟังคำนั้นแล้วก็เลิกบูชาชัย ปล่อยสัตว์ให้เป็นอิสระ เพราะเห็นว่าการบูชาไฟแบบตนเป็นการทรมานสัตว์ ผู้การบูชาแบบการปฏิบัติตนให้เหมาะสมต่อบุคคลในสังคมไม่ได้ จะเห็นได้ว่า คำว่า บูชา สักการะ เคารพ ในที่นี้เป็นคำใช้เพื่อเรียกการบูชาไฟที่พระพุทธเจ้าให้ปฏิบัติ แต่เมื่อกล่าวถึง บุตร ภรรยา ทาส คนรับใช้ ที่บุคคลพึงปฏิบัติต่อพวกเขาด้วยดี ให้ปฏิบัติตามความเหมาะสม ให้พวกเขามีความสุข ให้ปฏิบัติต่อทาสด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดี ให้ทาสมีความสุข ไม่ใช่โหดร้ายทารุณต่อพวกเขาเหล่านั้น^{๑๘}

การปฏิบัติต่อทาสพระองค์ยังตรัสไว้ในพระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิปปัณณาสก์ กล่าวถึงท่านพระสารีบุตร ได้ถามชนัญชานีพราหมณ์ว่า ชนัญชานี ท่านเป็นผู้ไม่ประมาทหรือชนัญชานีพราหมณ์ได้ตอบว่า พระคุณเจ้าสารีบุตร โยมจะไม่ประมาทได้อย่างไร เพราะ โยมต้องเลี้ยงมารดาบิดา ต้องเลี้ยงบุตรและภรรยา ต้องเลี้ยงพวกทาส กรรมกร และคนรับใช้ ต้องทำกิจที่ควรกระทำแก่มิตรและอำมาตย์ ต้องทำกิจที่ควรกระทำแก่ญาติสาโลหิต ต้องทำกิจที่ควรกระทำแก่แขก ต้องทำบุญที่ควรทำแก่บุพเพตชน ต้องทำการบวงสรวงที่ควรกระทำแก่พวก

^{๑๘} อจ.สตตตค.(ไทย) ๒๓ / ๔๗ / ๗๓ - ๗๔

เทวดา ต้องสนองราชกรณียกิจของพระราชา แม้กายนี้ก็ต้องบำเรอ^{๑๕}

นอกจากนี้พระองค์ยังตรัสไว้ใน อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต ที่ได้กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ตระกูลมีภักตร์ที่หุงต้มในเวลาสายมีโทษและมีคุณ ๕ ประการ แลในข้อที่ ๔ กล่าวถึงการการปฏิบัติต่อทาสถ้าปฏิบัติไม่ดี ทาสก็ไม่ทำงานให้ แต่ถ้าปฏิบัติดีทาสก็ทำงานให้ ที่มีโทษ ๕ ประการ คือ

- ๑ ไม่ได้ต้อนรับแขกที่ควรต้อนรับตามเวลา
- ๒ ไม่ได้เช่นไหว้เทวดาผู้รับพลีกรรมตามเวลา
- ๓ ไม่ได้ถวายสมณพราหมณ์ผู้ฉันมือเดียว ไม่ฉันเวลากลางคืน งดเว้นการฉันในเวลาวิกาลตามเวลา
- ๔ ทาส กรรมกร และคนใช้ หลบหน้าทำงาน
- ๕ อาหารที่บริโภคนั้นในเวลาที่ไม่ควรเช่นนั้นไม่มีโอชา

แต่ถ้าตระกูลมีภักตร์ที่หุงต้ม ตามเวลา มีคุณ ๕ ประการนี้คือ

- ๑ ได้ต้อนรับแขกที่ควรต้อนรับตามเวลา
- ๒ ได้เช่นไหว้เทวดาผู้รับพลีกรรมตามเวลา
- ๓ ได้ถวายสมณพราหมณ์ผู้ฉันมือเดียว ไม่ฉันตอนกลางคืน งดเว้นการฉันในเวลาวิกาล
- ๔ ทาส กรรมกร และคนใช้ ไม่หลบหน้าทำงาน
- ๕ อาหารที่บริโภคในเวลาสมควรเช่นนั้นไม่มีโอชา^{๑๖}

คำสอนของพระพุทธเจ้าบางข้อน่าจะเป็นธรรมที่พระองค์ทรงสอนไว้เพื่อเป็นหลักให้คนในสังคมรู้จักเคารพในสิทธิ และอิสรภาพของกันและกัน เพื่อให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันด้วยความราบรื่นร่มเย็น ดังที่ปรากฏความอุคคหเสรฐฐิขอให้ผู้มีพระภาคเจ้าสอนกุมาริทั้งหลายที่จะไปอยู่เรือนของสามี และในบ้านของสามีจะมีทาสรับใช้เป็นจำนวนมาก พระผู้มีพระภาคสอนกุมาริทั้งหลายเหล่านั้น ให้ปฏิบัติมารดาบิดาและทาสที่อยู่ในเรือน ดังที่ปรากฏ

^{๑๕} ม.ม.(ไทย) ๑๓ / ๔๔๕ / ๕๕๘ - ๕๕๙.

^{๑๖} อ.จ.ภ.ก. (ไทย) ๒๒ / ๒๒๘ / ๓๖๙ - ๓๗๐.

ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปิณฺณกนิบาต ที่พระผู้มีพระภาคปรทานโองวาทแก่ลูกสาวของอุคคหเสรษฐีผู้ที่จักไปอยู่สกุลสามี ด้วยโองวาท ๕ ข้อ ว่า

๑ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า มารดาบิดาผู้ปรารถนาประโยชน์ หวังความเกื้อกูลอนุเคราะห์ด้วยความเอ็นดูยกให้สามีใด เราทั้งหลายจักตื่นก่อนนอนที่หลังสามีนั้น คอยรับใช้ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจ พุคคำไพเราะต่อพวกเขา

๒ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า คนเหล่าใดเป็นที่เคารพของสามี คือ บิดา มารดา หรือสมณพราหมณ์ เราทั้งหลาย จักสักการะ เคารพ นับถือ บูชา คนเหล่านั้น และต้อนรับท่านเหล่านั้น ผู้มาถึงแล้วด้วยอาสนะและน้ำ

๓ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า การงานเหล่าใด ในบ้านของสามี คือการทำผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย เราทั้งหลายจักเป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการงานเหล่านั้น จักประกอบด้วยปัญญาเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานเหล่านั้น สามารถทำได้ สามารถจัดได้

๔ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักรู้การงานที่คนในปกครองในบ้านสามี คือ ทาส คนใช้ หรือกรรมกรว่าทำแล้ว หรือยังไม่ได้ทำ จักรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และจักแบ่งของกินและของใช้ให้ตามส่วนที่ควร

๕ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักรักษาคุ้มครองสิ่งที่สามีหามาได้ จะเป็นทรัพย์ ข้าว เงิน หรือทองก็ตาม จักไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ^{๒๑}

พระผู้มีพระภาคตรัสคุณธรรม ๘ ประการของมาตุคาม ในอังคุตตรนิกาย อัญฺฐนิบาต กล่าวถึงคุณธรรมของมาตุคาม ประกอบด้วยหลายข้อล้วนแต่สอนสั่งคมให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข โดยเฉพาะข้อที่ ๔ สอนให้รู้จักปฏิบัติต่อคนในบ้านรวมถึงทาสอยู่ด้วยโดยมีใจความว่า เราทั้งหลายจักรู้การงานที่คนในปกครองในบ้านสามี คือ ทาส คนใช้ หรือกรรมกรว่าทำแล้ว หรือยังไม่ได้ทำ จักรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และจักแบ่งของกินและของใช้ให้ตามส่วนที่ควร^{๒๒}

^{๒๑} อ.จ. ปญฺ. (ไทย) ๒๒ / ๓๓ / ๕๑ - ๕๓.

^{๒๒} อ.จ. อญฺ. (ไทย) ๒๓ / ๔๖ / ๓๒๐ - ๓๒๑.

นอกจากนี้ในอังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต กล่าวถึง พระผู้มีพระภาคตรัสแก่นางวิสาขาผู้ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคประทับที่บุพพารามว่า วิสาขา มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อชัชชนะในโลกนี้ ธรรม ๔ ประการคือ มาตุคามในโลกนี้

- ๑ เป็นผู้จัดการงานดี
- ๒ สงเคราะห์คนข้างเคียง
- ๓ ประพฤติถูกใจของสามี
- ๔ รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้^{๒๓}

ในข้อที่ว่ามาตุคามเป็นผู้จัดการงานดีคือมาตุคามเป็นคน ขยัน ไม่เกียจคร้านในการทำงานภายในบ้านของสามี คือ การทอผ้าขนสัตว์คือผ้าฝ้าย ประกอบด้วยปัญญาเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการทำงานเหล่านั้นสามารถทำ สามารถจัดได้ มาตุคามเป็นผู้จัดการงานดีเป็นอย่างนี้ และข้อที่ว่ามาตุคามเป็นผู้สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีที่ดีนั้น ก็ย่อมรู้การทำงานที่คนในบ้านของสามีคือ ทาส คนใช้ หรือกรรมกรว่า ทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็น "ใช้ว่า" ดีขึ้นหรือทรุดลง และแบ่งปันของกินของใช้ให้ตามส่วนที่ควร มาตุคามเป็นผู้สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีคืออย่างนี้^{๒๔}

จะเห็นได้ว่าข้อความข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า นอกจากนายทาสปฏิบัติต่อทาสและกรรมกรแล้ว พระพุทธเจ้ายังแสดงให้เห็นถึงข้อที่ ทาสและกรรมกรควรปฏิบัติต่อนายทาส ดังที่ปรากฏในทิส ๖ ก็คือทาสต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนเองให้ได้ผลเป็นที่พอใจของนายทาสย่อมได้รับการอนุเคราะห์จากนายทาสเป็นอย่างดี คำสอนของพระพุทธศาสนาที่สอนให้นายปฏิบัติต่อทาสหรือทาสปฏิบัติต่อนาย เข้าใจว่าพระพุทธเจ้าคงจะมีประสงค์ให้นายทาสและทาสมีความใกล้ชิดมีความจริงใจต่อกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง ทั้งให้ปฏิบัติภารกิจทุกอย่างด้วยการสำนึกว่าตนเป็นนายต้องปฏิบัติอย่างนี้ต่อทาส ทาสก็ปฏิบัติให้สมควรแก่หน้าที่และความรับผิดชอบของตนซึ่งแสดงให้เห็นหน้าที่ของทาสและทาสยังได้รับการคุ้มครองด้วยหลักธรรมคงเป็นเพราะพระพุทธศาสนาถือว่าทุกคนมีความแตกต่างกันในเรื่องความดีหรือความชั่ว มิใช่แตกต่างกันที่ชาติกำเนิดแต่เสมอกันด้วยหลักกรรม

^{๒๓} อัง. อัฐก.(ไทย) ๒๓ / ๔๕ / ๓๒๔.

^{๒๔} อัง. อัฐก.(ไทย) ๒๓ / ๔๕ / ๓๒๕.

๓.๓ ทุกคนเสมอภาคกันด้วยกรรม

ความเสมอภาคกันด้วยหลักกรรม ไม่ว่าจะบุคคลนั้นเป็นชาติตระกูลอะไรจะเป็นพราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล และคนเทษยะ ทุกคนทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วดังพระพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสาขชาดกว่า

คนทำกรรมใดไว้อย่อมเห็นกรรมนั้นในตน
คนทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี
คนทำกรรมชั่วย่อมรับผลชั่ว
คนหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ^{๒๕}

ในอรรถกถาธรรมบทได้กล่าวบุคคลที่ทำบุญหรือบาปกรรมด้วยตนเองใครทำอย่างไรก็ได้เช่นนั้น พระองค์ตรัสพระคาถานี้ว่า

บาปอันผู้ใดทำแล้วด้วยตนเอง ผู้นั้นย่อมเศร้า
หมองด้วยตน บาปอันผู้ใดไม่ทำด้วยตน ผู้นั้นย่อม
บริสุทธิ์ด้วยตนเอง ความบริสุทธิ์ไม่บริสุทธิ์ เป็น
ของเฉพาะตน คนอื่นทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้ ^{๒๖}

เรื่องของกรรมที่ปรากฏในวิสุทธิกถสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ได้กล่าวถึง สุทธิกถการทวาชพราหมณ์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค และได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคว่าพราหมณ์บางคนในโลกนี้ แม้เป็นผู้มีศีล บำเพ็ญตบะอยู่ ก็ยังหมจดใจไม่ได้ พราหมณ์ผู้ซึ่งพร้อมด้วยวิชาและจรณะจึงจะหมจดใจได้อย่างไร ส่วนหมู่มุสัศว์อื่นนอกจากนี้จะหมจดใจไม่ได้เลย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า บุคคลถึงจะเป็นพราหมณ์โดยกำเนิด สาชยายมนตร์เป็นอันมาก แต่เป็นผู้เฒ่าและสกปรกภายใน อาศัยการโกหกเลี้ยงชีพ ไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ ส่วนกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล และคนเทษยะ ผู้ปรารถนาความเพียร อุทิศกายและใจย่อมมีความบากบั่นอยู่เป็นนิตย์ ย่อมถึงความหมจดใจอย่างยิ่งได้ ^{๒๗}

^{๒๕} พ.ชา. (ไทย) ๒๗ / ๑๕ / ๒๐๑.

^{๒๖} พ.ธ.อ. (ไทย) ๑ / ๒๒๒.

^{๒๗} ม.อ. (ไทย) ๑๕ / ๑๕๓ / ๒๗๒-๒๗๓.

คนจะดีหรือเลวตามหลักพระพุทธศาสนาหาอยู่ที่วรรณะ ชาติตระกูลไม่ หากแต่อยู่ที่การประพฤติปฏิบัติเป็นสิ่งที่สำคัญดังพระพุทธพจน์ในวัฏสสูตรว่า คนจะชื่อว่าเป็นคนเลว เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ได้ จะชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ได้ แต่ชื่อว่าเป็นคนเลว เพราะกรรม ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม^{๒๘}

ส่วนเรื่องกรรมนั้นพวกพราหมณ์สอนมาว่า แม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ ผู้ที่บาปกรรมมาก สามารถที่จะล้างบาปกรรมได้ พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นความเหลวไหลไม่สามารถล้างบาปกรรมได้ เพราะทุกคนเสมอด้วยกรรมที่กระทำ พระองค์ทรงเน้นถึงการปฏิบัติตนเองเป็นที่สำคัญให้กระทำด้วยเหตุผลไม่หึงมงายไม่เชื่อถืออย่างไม่พิจารณาหลักการที่แสดงให้เห็นท่าทีพระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธพจน์ในวัฏสสูตรว่า คนพาลมีกรรมชั่วแม้จะไปยังแม่น้ำพหุกา ทำน้ำอธีกักกะ ทำน้ำคยา แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรัสสดี ทำน้ำปยาละ และแม่น้ำพหุมาดี เป็นประจำก็ยังบริสุทธิ์ไม่ได้ แม่น้ำสุนทริกา ทำน้ำปยาละ แม่น้ำพหุกา จักทำอะไรได้ จะพึงชำระคนผู้มีเวร ผู้ทำกรรมอันหยาบช้า ผู้มีกรรมอันชั่วช้านั้นให้บริสุทธิ์ไม่ได้เลย ฝักคุณฤกษ์เป็นฤกษ์ดีทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ อุโบสถเป็นวันศักดิ์สิทธิ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ วัตรปฏิบัติสมบูรณ์ได้ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ มีกรรมสะอาด พราหมณ์ ท่านจงไปอาบน้ำในศาสนาของเราเถิดท่านจงทำความปลอดภัยในสัตว์ทั้งปวงเถิด ถ้าท่านไม่พูดเท็จ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ มีความเชื่อ ไม่มีความตระหนี่ ท่านจะไปยังทำน้ำคยาทำไม แม้การดื่มน้ำจากทำน้ำคยาแล้วจักมีประโยชน์อะไรแก่ท่าน^{๒๙}

นอกจากนี้พระองค์ยังตรัสไว้ในปุลณณาเถรีคาถาว่า ถ้าคนจะพ้นจากบาปกรรมได้ก็เพราะการอาบน้ำ พวกกบ เต่า งู จระเข้ และสัตว์เหล่าอื่น ที่เที่ยวหากินอยู่ในน้ำทั้งหมดก็คงพากันไปสวรรค์แน่แท้ คนฆ่าแกะ คนฆ่าสุกร ชาวประมง พรานเนื้อโจร เพชฌฆาต และคนที่ก่อบาปกรรมอื่นๆ แม้เหล่านั้นก็จะพ้นจากบาปกรรมได้ เพราะการอาบน้ำถ้าแม่น้ำเหล่านี้จะพื้งนำบาปที่ท่านก่อไว้แต่ก่อนไปได้แม่น้ำเหล่านี้ก็จะพื้งนำทั้งบุญของท่านไปด้วยท่าน ก็จะพื้งเป็นผู้ห่างจากบุญกรรมนั้น^{๓๐}

^{๒๘} จุ. ส. (ไทย) ๒๕ / ๑๔๒ / ๕๓๒.

^{๒๙} ม. ม. (ไทย) ๑๒ / ๗๕ / ๖๘.

^{๓๐} จุ. เถรี. (ไทย) ๒๖ / ๒๔๐ - ๒๔๓ / ๕๕๔ - ๕๕๕.

การที่คนเกิดมาไม่เหมือนกัน เช่นบางคนฉลาด บางคนโง่ บางคนรูปร่างงาม บางคนตรงกันข้าม บางคนเกิดในตระกูลต่ำ บางคนเกิดในตระกูลสูง ล้วนแต่กรรมที่บุคคลนั้นทำมา พระพุทธศาสนาสอนว่า กรรมคือการกระทำในชาติก่อนได้จัดสรรเสร็จให้ไปเกิดในฐานะนั้นๆ ได้รับการถ่ายทอดทางกรรมดีหรือกรรมเลว หรือได้ประสบสิ่งแวดล้อมดีหรือเลว แล้วแต่กรรมนำไป ไม่ใช่พระเจ้าสร้าง ทุกคนสร้างตัวเองด้วยการกระทำของตน คนเราจะดีหรือเลว เพราะการกระทำของตนเช่นนี้ จึงควรอย่างยิ่งที่จะเลือกทำแต่กรรมดี เพราะว่าทุกคนต้องได้กรรมเสมอกัน ถ้าทำดีก็ไปเกิดในภูมิภพที่ดีถ้าทำไม่ดีจะไปเกิดในภูมิภพที่ต่ำ

๓.๓.๑ กรรมที่ส่งผลให้เกิดเป็นทาส

กรรมเป็นเครื่องจำแนกสัตว์ ที่บุคคลทำกรรมแล้วให้ผลต่างกัน บุคคลที่เป็นเศรษฐี มีปัญญามากเป็นบัณฑิตมีผิวพรรณผุดผ่องเป็นต้น เพราะทำกรรมมาดีชาตินี้ จึงได้รับผลของกรรมดีที่ตอบสนอง แต่ในทางกลับกันบุคคลที่เป็นคนขัดสนยากจนเป็นทาส คนรับใช้ มีโรค น้อย เกิดในตระกูลต่ำ การเกิดเป็นทาสไปตามอำนาจของกรรมทาสมักจะเกิดในสกุลต่ำ คือสกุลที่มีสถานภาพสังคมต่ำ ซึ่งสังคมไม่ยกย่อง ไม่ให้เกียรติ ตามปกติสกุลต่ำจะเป็นสกุลของคนประกอบอาชีพเป็นคนรับใช้บุคคลอื่น ไม่มีคนเคารพนับถือ ไม่มีศักดิ์ศรีสมควรแก่ความเป็นมนุษย์ชั้นสูง บุคคลที่ทำกรรมดังต่อไปนี้จะเกิดในสกุลต่ำ

- เป็นคนกระด้าง เย่อหยิ่ง ตระหนี่เหนียว
- ไม่แสดงความเคารพต่อผู้ที่ควรเคารพ
- ไม่ลุกขึ้นต้อนรับผู้ที่ควรแก่การต้อนรับ
- ไม่ให้ที่พึ่งแก่ผู้ที่ควรแก่ที่พึ่งอันเหมาะสม
- ไม่ให้ทางเดินแก่ผู้ที่สมควรแก่ทางเดิน
- ไม่แสดงความเคารพต่อผู้ที่ควรแก่การเคารพตอบ
- ไม่นับถือผู้ที่ควรแก่การนับถือ

บุคคลใดก็ตามมีพฤติกรรมดังกล่าวมานี้ เมื่อสิ้นชีวิตไปจะไปเกิดในอบายภูมิ เกิดในทุกคติภพและหากไม่เข้าถึงอบายภูมิ และทุกคติภพ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์จะได้พบแต่ความ

ลำบากและในภายหลังจะเกิดในสกุลต่ำ^{๑๑} เช่นเกิดในสกุลทาสและเป็นบริวารรับใช้บุคคลอื่น

พระผู้มีภาคเจ้าถูกเวทคาถาทุลาภกรรมที่ทำให้บุคคลเกิดเป็นคนรับใช้ในมัจฉริสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรคว่า คนทั้งหลายในโลกนี้ ถ้าเป็นเป็นคนตระหนี่เหนียวบริภาษผู้อื่นด้วย คำหยาบ ทำอันตรายแก่คนเหล่านี้ วิบากกรรมของคนทั้งหลายเหล่านั้นจะเป็นอย่างไร และ ภพหน้าของพวกเขาจะเป็นเช่นไร พระองค์ตรัสตอบเวทคาถาเหล่านั้นว่า คนทั้งหลายในโลกนี้ เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น บริภาษผู้อื่นด้วยคำหยาบ ทำอันตรายแก่คนเหล่านี้ผู้ที่อยู่แก่ คนเหล่านั้นย่อมบังเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือยมโลก ถ้าพวกเขาเกิดเป็นมนุษย์ ก็ เกิดในสกุลคนยากจนและเป็นทาสรับใช้คนอื่น^{๑๒}

ตัวอย่างผลกรรมของนางขุชชุตตราที่ทำให้นางเกิดเป็นทาสรับใช้ของคนอื่น เพราะ กรรมที่นางใช้นางภิกษุผู้เป็นจิณาสพ ดังที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท พระศาสดาได้กล่าวถึง ผลกรรมของนางขุชชุตตราว่าที่นางเป็นหญิงรับใช้คนอื่นเพราะผลกรรมที่นางได้ทำไว้ว่า นาง เกิดเป็นธิดาของเศรษฐีในกรุงพาราณสี นางนั่งแต่งตัวจับแว่น (กระจก) สองตัวอยู่ในขณะนั้น นางภิกษุณีจิณาสพ ซึ่งเป็นคุ่นเคยได้ไปเยี่ยมที่เรือนของนาง ในขณะที่นางแต่งตัวอยู่นั้น หญิง รับใช้ของนางไม่ได้อยู่ในที่นั้น นางจึงใช้นางภิกษุณีไปหยิบเครื่องประดับให้เพราะผลกรรมที่ นางใช้นางภิกษุณีนั้นจึงไปเกิดเป็นคนรับใช้ของคนอื่น^{๑๓}

จากเรื่องดังกล่าวสามารถสรุปได้ความว่าเกิดเป็นทาส คนรับใช้ เพราะผลของกรรม ทุกคนย่อมได้รับเสมอเหมือนกัน ใครทำดีก็ได้รับความดีตอบแทน ใครทำชั่วก็ได้รับความชั่วตอบแทน ทุกคนนี้เกิดมาด้วยกฎแห่งกรรม กรรมเสกสรรให้เราเกิดมาเป็นมนุษย์ ให้เราเกิดมาเป็น คน เกิดเป็นผู้หญิง เกิดเป็นผู้ชาย เกิดอายุสั้น เกิดอายุยืน เกิดยากจน เป็นทาส คนรับใช้ กรรม คือการกระทำเป็นตัวกำหนด ดังที่วิบากกรรมคนทั้งหลายที่เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น บริภาษ ผู้อื่นด้วยคำหยาบ คนเหล่านั้นเกิดในสกุลคนยากจนและเป็นทาสรับใช้คนอื่นหรือนางขุชชุตตรา ไม่แสดงความเคารพต่อผู้ที่ควรแก่การเคารพทำให้นางเกิดเป็นทาสรับใช้

^{๑๑} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๒๕๕/๓๕๔.

^{๑๒} ตี. ส.(ไทย) ๑๕ / ๔๕ / ๖๓-๖๔.

^{๑๓} ชุ.ธ.อ.(ไทย) ๒ / ๘๘ - ๙๐.

บุคคลไม่มีการประพฤดิธรรม ไม่มีการทำกุศล ไม่มีการทำบุญ คนเหล่านี้จะไปเกิดในตระกูลที่ขัดสน เกิดเป็นทาส เป็นคนรับใช้ของบุคคลอื่น ตายแล้วไปเกิดในทุคติ ดังที่ปรากฏในขุททกนิกาย เปตวัตถุ กล่าวถึง โกลิยมหาอำมาตย์ของพระเจ้าพิมพิสารที่ ถ้ามถึงอดีตกรรมของเปรตตนหนึ่ง เปรตนั้นตอบด้วยความคร่ำครวญว่า ในชาติก่อน พวกเราเป็นคนมีบาป เมื่อไทยธรรมมีอยู่ ไม่ได้ทำที่พึงแก่ตน แม้ข้าวและน้ำมีมาก แต่เราไม่กระทำการแจกจ่ายให้ทาน และไม่ได้ถวายอะไรในบรรพชิตผู้ปฏิบัติชอบ อยากทำแต่กรรมที่คนดีไม่พึงทำ เป็นคนเกียจคร้านใคร่แต่ทำความสำราญ และกินจุ แม้คนรับใช้ผู้ที่ให้ก่อนข้าวสุกเพียงคำหนึ่ง เราก็กินยังคำคนรับใช้ชายหญิงเหล่านั้นและ ผ้าอาภรณ์เหล่านั้นของพวกเราจึงไม่มี พวกเราจึงประสบทุกข์หนัก คนยากจนมักถูกเราดูหมิ่นอยู่รำไป เมื่อเปรตทั้งหลายจตุจากเปรตวิสัยแล้วย่อมเกิดในตระกูลเหล่านั้นซึ่งเป็นตระกูลต่ำ เป็นทาสคนรับใช้คนอื่นและขัดสน^{๓๔}

นอกจากนี้พระองค์ยังตรัสไว้ในพระไตรปิฎกมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณสก์ ที่กล่าวถึงคนไม่มีการประพฤดิธรรม ไม่มีการประพฤดิชอบ ไม่มีการทำกุศล ไม่มีการทำบุญ จะไปเกิดในที่ต่ำโดยไปเกิดเป็นทาส พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คนพาลไม่รู้จักทำบุญกุศลตายแล้วจะไปเกิดในตระกูลต่ำคือ ตระกูลจัณฑาล ตระกูลช่างसान ตระกูลช่างรด หรือ ตระกูลคนขนขยะ เช่นนั้นที่เป็น ตระกูลยากจน มีข้าวน้ำและสิ่งของเครื่องใช้น้อยเป็นไปอย่างฝืดเคือง เป็นแหล่งที่หาของกินและเครื่องนุ่งห่มได้ยาก และคนพาลนั้นมีผิวพรรณหม่นหมอง มีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย หรือเป็นโรคอัมพาต มักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป เขายังประพฤติกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบายทุกติ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์คนรับใช้คนอื่น^{๓๕}

จากเรื่องดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงผลของกรรมที่ไม่ทำบุญกุศล ไม่แจกจ่ายทาน กรรมส่งผลให้ได้รับความทุกข์ เกิดในตระกูลที่ต่ำยากจน เป็นทาสคนรับใช้คนอื่น หรือในทุคติ ที่ได้รับความลำบากเกิดเป็นเปรตเพราะไม่ได้ทำที่พึงแก่ตน เมื่อมีไทยธรรม ไม่ได้ถวายทานในบรรพชิตผู้ปฏิบัติชอบตระหนี่ หรือพวกคนพาลไม่รู้จักทำบุญกุศลตายแล้วจะไปเกิดในตระกูลต่ำ เป็นทาสคนรับใช้คนอื่น

^{๓๔} พุ. เปต. (ไทย) ๒๖ / ๓๘๗ - ๔๐๗ / ๒๒๙ - ๒๓๑.

^{๓๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔ / ๒๕๒ / ๒๕๘.

๓.๓.๒ กรรมที่ส่งผลให้เกิดพ้นจากความเป็นทาส

บุคคลที่ทำกรรมมาดีจึงได้รับผลของกรรมดี หรือบุคคลที่เป็นทาสอยู่ในบ้านของ นายผู้ใจบุญ ซึ่งทำบุญให้ทานอยู่เสมอ ทาสนั้นมีหน้าที่หุงข้าว จัดสิ่งของใส่บาตรให้แก่เจ้านาย ทุกวัน วันอุโบสถ ก็ต้องติดตามนายของตนไปวัดประพฤติธรรมด้วยเสมอ การกระทำเช่นนี้ ทำให้จิตใจของเขา ละวางความเห็นผิดไปได้ และมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น ครั้นเมื่อเขาใกล้จะตาย จิตใจของเขาไม่มีความเศร้าหมองแต่อย่างหนึ่งอย่างใด เมื่อเขาตายลงได้ ไปเกิดเป็นเศรษฐี มนุษย์ผู้มีปัญญามาก เป็นบัณฑิต มีผิวพรรณผุดผ่อง หรือไปเกิดภพภูมิที่สูง เป็นเทวดา เทพธิดา เพราะกุศลที่เกิดขึ้นเป็นปกติอยู่เสมอในปัจจุบันภพ ช่วยอุคหนุน คนเหล่านี้จะไม่เป็นทาส ไม่เป็นคนรับใช้ ของบุคคลอื่น

การพ้นจากทาสเป็นไปตามอำนาจของกรรม บุคคลที่ทำกรรมดีมักจะเกิดในสกุลที่สูง คือ สกุลที่มีสถานภาพสังคมสูง ซึ่งสังคมยกย่อง ให้เกียรติ ตามปกติสกุลสูงจะเป็นสกุลของ คนมีปัญญา เป็นเศรษฐี มีคนเคารพนับถือ มีศักดิ์ศรีสมควรแก่ความเป็นมนุษย์ชั้นสูง บุคคลที่ ทำกรรมดังต่อไปนี้จะเกิดในสกุลที่สูง

- ไม่เป็นเป็นคนกระด้าง เย่อหยิ่ง ไม่ตระหนี่เหนียว
- ย่อมแสดงความเคารพ กราบไหว้ ต่อผู้ที่ควรเคารพ กราบไหว้
- ลูกขึ้นต้อนรับผู้ที่ควรแก่การต้อนรับ
- พึ่งให้ที่พึ่งแก่ผู้ที่ควรแก่ที่พึ่งอันเหมาะสม
- ให้ทางเดินแก่ผู้ที่สมควรแก่ทางเดิน
- แสดงความเคารพ สักการะตอบต่อผู้ที่ควรแก่การเคารพ สักการะตอบ
- นับถือผู้ที่ควรแก่การนับถือ

บุคคลใดก็ตามมีพฤติกรรมดังกล่าวมานี้ เมื่อสิ้นชีวิตไปจะไปเกิดในภพภูมิที่ดี เกิด ในสุคติโลกสวรรค์ และหากไม่เกิดในสุคติโลกสวรรค์ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ในภายหลังจะเกิดใน สกุลสูง^{๓๖} เช่นเกิดในสกุลเศรษฐี จะมีบริวารคนรับใช้ เป็นต้น

^{๓๖} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๒๕๕/๓๕๔

ดังมีตัวอย่างที่พระองค์แสดงไว้ในมังคลัตถปิณี ได้กล่าวถึงกรรมที่ส่งผลให้เกิดพิน จากความเป็นทาสว่า ในอดีตกาล มีปัจเจกพุทธเจ้าต้องกาลน้ำผึ้ง จึงลงจากเขาคันธมาทน์ เข้าไป ยังนครพาราณสี ในขณะที่นางทาสีของเศรษฐีชื่อกุมภทาสีไปทำน้ำ เห็นท่าน ทำความเคารพ แล้วถามจนได้ความว่า ท่านต้องการน้ำผึ้ง จึงเหยียดมือออกชี้ไปทางตลาดน้ำผึ้งแล้วกล่าวว่า พ่อค่าน้ำผึ้งอยู่ที่นั่น ด้วยผลกรรมแห่งการซื้อบอกทางแก่ปัจเจกพุทธเจ้า นางกุมภทาสีได้มาเป็น อัครมเหสีของพระเจ้าอโศก เมื่อนางเกิดมา มีชื่อพระหัตถ์ และพระบาทของพระนางเกลี้ยงเกลามาก ไม่ปรากฏในอาการอื่นนอกจากการคู่เข้า พระนางจึงทรงพระนามว่า อสังขิมิตตา ^{๓๓}

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงผลบุญที่นางทาสีทำ จึงไปเกิดในเทววิมานไว้ในชุกทกนิกาย วิมานวัตตูกกล่าวถึงพระมหาโมคคัลลานเถระ ได้ถามเทพธิดาว่า เธอมีหมู่เทพผู้inari แวดล้อม ประคองทำวสัฏกเทวาธิราช เทียวชมในสวนจิตตลดาวันอันนารีนรมย์ ไปโดยรอบ ทิศทั้งปวง ให้สว่างไสวดุจดาวประกายพริ้ว เธอได้ทำบุญอะไร ผิวพรรณของเธอจึงงามเช่นนี้ จึงสำเร็จ ผลแก่เธอในวิมานนี้ และโลกทั้งหลาย เป็นที่พอใจจึงเกิดขึ้นแก่เธอ เทพธิดานั้นจึงตอบปัญหา ผลกรรมที่พระเถระถามว่า เมื่อดิฉันเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์ได้เป็นทาสีหญิงรับใช้อยู่ใน สกุนหนึ่ง เป็นอุบาสิกาของพระสมณโคดม ดิฉันได้มีความพากเพียรออกจากกิเลส ในศาสนา ของพระสมณโคดม ตั้งใจมั่นอยู่ในใจว่า แม้ถึงร่างกายนี้จะแตกทำลายไปก็ตามที การที่จะหยุด ความเพียรในการเจริญกรรมฐานนี้ ไม่มีด้วยผลแห่งความเพียรซึ่งดิฉันมีความรู้น้อย ได้บรรลุ อริยมรรคอันมีสิกขาบท ๕ เป็นอุปนิสัย เป็นทางสวรรค์ และเป็นเหตุถึงความเกษมไม่มีขวาก หนามคือกิเลส เป็นสภาวะที่ (ตัณหาและทิฏฐิ) ยึดเหนี่ยวไม่ได้เป็นทางตรงที่สัตบุรุษทั้งหลาย ประกาศแล้ว ด้วยผลบุญนั้น จึงจุติ(เกิด) ในวิมานนี้ ^{๓๔}

นอกจากนี้ยังมีปรากฏ ในอรรถกถาธรรมบท กล่าวถึงกรรมที่ส่งผลให้เกิดพินจาก การเป็นทาสว่า สมัยหนึ่งพระเถระได้ไปเทววิมานของนางเทพธิดาทั้งหลาย ท่านได้ไปยืนอยู่ที่ ประตูวิมานของนางเทพธิดาผู้มีศักดิ์มาก กล่าวกะนางเทพธิดาผู้มาไหว้วว่า เธอได้ทำกรรมอะไร ใ้สมบัติของเธอจึงมาก นางเทพธิดาองค์นั้นกล่าวว่า การถวายทานหรือบุญกรรมต่างๆดิฉัน ไม่ได้กระทำ แต่ในกาลพระพุทเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ ดิฉันเป็นทาสีของคนอื่น นายของ

^{๓๓} มงคล.(ไทย) ๓ / ๔๒ - ๔๔.

^{๓๔} พุ.วิ. (ไทย) ๒๔ / ๑๕๖ - ๑๗๒ / ๒๙ - ๓๑.

ดิฉันเป็นคนคร่ำครวญ หยาบคาย เอาไม้บั้ง ท่อนฟืนบั้ง ที่ตนฉวยจับที่คนถือเอาดีที่ศิระษะของดิฉัน เมื่อโดนตีก็มีความโกรธ แต่นึกคิดว่าตนเองเป็นทาส เจ้านายสามารถที่จะทำอะไรก็ได้ อย่าทำความโกรธต่อนายเลย ด้วยเหตุที่รักษาความโกรธเมื่อตายแล้วจึงพ้นจากการเป็นทาสเกิดในวิมานนี้ที่มีสมบัติมาก ^{๓๙}

ยังกล่าวไว้ในขุททกนิกาย วิมานวัตถุ กล่าวถึงพระมหาโมคคัลลานเถระได้ถามเทพบุตรองค์หนึ่งว่า วิมานของท่านนี้เปรียบเหมือนสุธรรมสภาของท้าวสักกเทวราชอันเป็นสภาที่หมู่เทพนั่งประชุมกันอย่างพร้อมเพรียง ส่องแสงสว่างไสวอยู่ในอากาศ ท่านได้บรรลุนิเวศน์มีอานุภาพมาก เมื่อท่านเกิดเป็นมนุษย์ได้ทำบุญอะไรไว้ เพราะบุญอะไรท่านมีอานุภาพอันรุ่งเรือง และมีรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้ เทพบุตรนั้นจึงตอบปัญหาผลกรรมไปตามที่พระเถระถามว่า เมื่อข้าพเจ้าเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์ เป็นทาสชายหนุ่มรับใช้สอยของพระเจ้าปายาสี ได้ทรัพย์มาแล้ว ได้กระทำการแจกจ่าย และได้ถวายข้าวและน้ำเป็นทานอันไพบูรณ์ โดยความเคารพแก่ท่านผู้มีศีลทั้งหลายด้วย ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส เพราะบุญนั้นข้าพเจ้ามีผิวพรรณงามเช่นนี้ เพราะบุญนั้น ฯลฯ และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้ ^{๔๐}

อรรถกถาธรรมบท ได้กล่าวถึงกรรมที่ส่งผลว่า ครั้งนั้นเทวราช เกิดเป็นคนเข็ญใจ เป็นทาสรับใช้ในบ้านของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นวันอุโบสถ ทุกคนในบ้านของเศรษฐีจะถือศีล ละเว้นจะไม่กินข้าวในเวลาเย็น ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี จึงให้คนในบ้านหุงหาอาหารสำหรับเขาเพียงคนเดียวเท่านั้น เขามาจากที่ทำงาน กำลังจะกินข้าวก็นึกแปลกใจว่าทุกวันในเวลากินข้าว คนในบ้านจะมีความโกลาหลมากเสียงเด็กจะแงต่อพ่อแม่ แต่ในวันนี้ทำไมจึงเงียบ จึงถามคนในบ้านจึงรู้ว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถทุกคนเป็นผู้รักษาศีลอุโบสถ แม้แต่เด็กผู้ค่อมนี้ก็ยังรักษาอุโบสถทุกคนจะพากันสาธยายธรรมอาการ ๓๒ คนเข็ญใจเมื่อรู้ความจริง จึงคิดว่าเราเกิดเป็นคนยากจนเป็นทาสรับใช้คนอื่นเพราะไม่เคยทำทานรักษาศีล วันนี้เป็นวันอุโบสถควรทำการรักษาอุโบสถตามคนในบ้าน เว้นอาหารเย็นรักษาศีล แต่เพราะเขาทำงานอยู่ตลอดวัน จึงเกิดความหิวเขาพยายามทนความหิว เพราะกลัวศีลขาดจึงเอาเชือกผูกท้องจับที่ปลายเชือกกลิ้งเกลือกอยู่ด้วยความหิว แม้แต่เศรษฐีจะบอกให้เขากินข้าว แต่เขาไม่

^{๓๙} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒ / ๒๗๒ - ๒๗๔.

^{๔๐} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖ / ๑๑๐๘ - ๑๑๑๓ / ๑๓๘ - ๑๓๙.

ยอมกินเพราะกลัวศีลที่รักษาไม่บริสุทธิ์ เขาทรمانตลอดทั้งคืน จนรุ่งเช้าเขาถึงความตาย เหมือนดอกไม้ที่เหี่ยวแห้ง เมื่อเขาตายแล้วจึงไปเกิดเป็นเทวดา เพราะกุศลกรรมที่รักษาอุโบสถกรรมนั้น^{๔๑}

นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงพระมหาโมคคัลลานเถระได้ถาม นางเทพธิดาพระองค์ กล่าวว่ามีชีวิตอยู่ในโลก (มนุษย์) เป็นทาสีเกิดแต่นางทาสี ในเรือนของพราหมณ์ผู้หนึ่ง นางรู้แจ้งซึ่ง แหก มีกาลอันถึงแล้ว (ให้นั่งในอาสนะ อังคาส ด้วยสลาภภัต ที่ถึงแก่ตนโดย เคารพ ยินดีต่อ ภิกษุนั้นเป็นนิจ) คุณมารดา ยินดีต่อบุตรผู้จากไปนาน มาถึงในครั้งเดียวจะนั้น เป็นผู้สำรวจ (มีศีล) เป็นผู้จำแนกทาน (มีจาคะ) จึงมาบังเกิดนางเทพธิดารื่นเรืองอยู่ใน^{๔๒}

จากข้อความดังกล่าวนี้เป็นผลบุญที่แต่ละบุคคลกระทำที่แตกต่างกัน บางคนเจริญกรรมฐาน บางคนข่มความโกรธ บางคนรักษาศีลเป็นต้น ในปัจจุบันชาติยังไม่ปรากฏของการกระทำนั้นยังไม่พ้นจากการเป็นทาสยังได้รับความร่ำรับมาก แต่ในชาติต่อๆ ไปจะได้รับผลของบุญกรรมนั้นที่มีภพภูมิที่ต่างกัน ทำกรรมไม่ดี ไปเกิดเป็นทาส รับใช้บุคคลอื่น ทำกรรมที่ดี ส่งเสริมให้ไปเกิดเป็นเทพบุตร เทพธิดาที่มีผิวพรรณงดงามไม่ต้องไปเกิดเป็นทาสรับใช้คนอื่น แต่ก็นับเป็นหลักฐานถึงการกระทำกรรมที่ได้รับผลตอบแทนนั้น

๓.๔ การพ้นจากการเป็นทาส

การที่ทาสได้เป็นอิสระ เป็นไท ในคัมภีร์ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงวิธีที่ทาสได้รับความเป็นไทโดยสรุป ๒ อย่างคือ

๓.๔.๑ การปลดปล่อยทาสด้วยความพอใจของนาย

การปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระนั้น อยู่ที่ทาสทำความดีหรือนายทาสให้เป็นไท ด้วยสาเหตุบางอย่าง ดังมีเรื่องตัวอย่างที่นายทาสปล่อยทาสให้เป็นอิสระเพราะสาเหตุบางอย่างมีปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ว่า พระศาสดาทรงปวารณาพรรษาแล้ว ได้เสด็จออกไปสู่จาริกใน ทักขิณาคิริชนบท ในขณะนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศล ท่านเศรษฐีอนาถปิณฑิกกฤหบดี นางวิสาขา มหาอุบาสิกา และชนอื่นเป็นอันมาก ไม่สามารถจะให้พระศาสดาเสด็จกลับได้ ท่านอนาถปิณฑิก

^{๔๑} จุ.ธ.อ. (ไทย) ๒ / ๖๐ - ๖๒.

^{๔๒} ม.ม.อ. (ไทย) ๓๔ / ๕๖

ทักท้อหอบดีมีความเสียใจที่ไม่สามารถให้พระศาสดาเสด็จกลับมาได้ นางทาสีชื่อปุลณาเห็นอนาถปิณฑิกมีความเสียใจจึงรู้ว่า พระศาสดาเสด็จออกไปสู่ที่จาริกแล้ว พระองค์จะไม่เสด็จกลับมา นางทาสีจึงถามอนาถปิณฑิกว่า ถ้าดิฉันให้พระทศพลเสด็จกลับได้ ท่านเศรษฐีจะอย่างไร แก่ดิฉันเข้ากะ ท่านทศพลทักท้อว่า ข้าจะทำให้เจ้าเป็นไท นางทาสีรับคำแล้วไปถวายบังคมพระศาสดา กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดเสด็จกลับเถิดพระเจ้าข้า ขอพระองค์โปรดทรงทราบที่ ข้าพระองค์เป็นคนอาศัยผู้อื่นเขาอยู่ หม่อมฉันไม่อาจทำอะไรอื่นได้ แต่หม่อมฉันจักตั้งอยู่ในสภาวะรักษาศีล ๕ พระศาสดาจึงตรัสว่า ดีละ นางปุลณาแล้วพระองค์เสด็จกลับเพียงอย่างพระบาทไปก้าวเดียวเท่านั้น กลับเข้าไปยังพระเชตวันมหาวิหาร เพราะความเคารพในพระธรรม มหาชนได้ให้สาธุการหนึ่งพันแก่นางปุลณา พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่ สัตว์ ๘๔,๐๐๐ คัมภีร์มถุดแล้ว เศรษฐีทำนางปุลณาให้เป็นไทอนุญาตให้บวชในสำนักของนางภิกษุณี ^{๔๓}

ในอรรถกถาธรรมบทได้กล่าวถึง นางขุชชุตตราว่า นางเป็นทาสีของนางสามาวดีมีหน้าที่คอยไปเอาดอกไม้มาร้อยพวงมาลัยจากบ้านของนายสุมนมาลาการ แต่ในวันนั้น นายสุมนมาลาการเป็นคนรับใช้ของเศรษฐีได้ขออนุญาตนิมนต์พระศาสดาพร้อมด้วยภิกษุให้มาฉันในบ้าน จึงบอกให้นางรออยู่ก่อนและให้นางเป็นผู้ช่วยในการเลี้ยงพระฟังธรรมก่อนจึงเอาดอกไม้ไป นางช่วยนายสุมนมาลาการจนพระศาสดาอนุโมทนาธรรม นางขุชชุตตราได้ฟังธรรมศาสดาจนตั้งอยู่ในโสตาปัตติผล ทุกวันนางถือเอา ๘ กหาปณะ ๔ กหาปณะไว้สำหรับตน ๔ กหาปณะเอาไว้เพื่อเป็นค่าดอกไม้ ตั้งแต่ นางฟังธรรมตั้งอยู่ในโสตาปัตติผล นางซื้อดอกไม้ทั้ง ๘ กหาปณะทำให้นางสามาวดีแปลกใจว่า วันนี้ทำไมดอกไม้จึงมากจึงถามนางจนได้ความว่านางได้ฟังธรรมจากพระศาสดา นางสามาวดีจึงให้นางแต่งตัวด้วยผ้าใหม่ ให้นั่งบนอาสนะแล้วเรียกมาตุคาม ๕๐๐ คนให้นางขุชชุตตราแสดงธรรมที่ตนได้ฟังมาจากพระศาสดาจนหญิงเหล่านั้นตั้งอยู่ในโสตาปัตติผล นางสามาวดีจึงทำนางให้เป็นไท ให้อยู่ในตำแหน่งฐานะมารดาและเป็นอาจารย์ของพวกตนมีหน้าที่ไปฟังธรรมจากสำนักของพระศาสดาแล้วมาแสดงแก่นางสามาวดีพร้อมกับหญิงเหล่านั้น ^{๔๔}

^{๔๓} อ.อ.อ.อ. (ไทย) ๔ / ๑๕๑ - ๑๕๒.

^{๔๔} พ.ธ.อ. (ไทย) ๒ / ๖๕.

ในอรรถกถาขุททกนิกายชาดก กล่าวถึง ทาริกาชื่อว่าสุชาดาเป็นบุตรของเสนา
กษุมพีที่ตำบลอรุเวลาเสนานิคม พอเจริญวัยเป็นสาว ตั้งความปรารถนาที่ต้นไทรแห่งหนึ่งว่า
ถ้าเรามีสามี ขอให้มียศกษัตริย์เสมอกันและบุตรชายเป็นคนแรก เราจักทำพิธีกรรม โดยการ
บริจาคทรัพย์แสนหนึ่งแก่ท่านทุกปี ๆ ต่อมานางได้บุตรชายสำเร็จตามความปรารถนา ในเวลา
นั้น เจ้าชายสิทธิธัตตะเสด็จออกบวชได้กระทำทุกรกิริยาตรัสรู้ในวันเพ็ญเดือน ๖ นางสุชาดา
ประสงค์จะทำพิธีกรรมแก้เวทดาในวันวิสาขปุณณมี (วันเพ็ญเดือน ๖) ด้วยข้าวปายาส นางจึง
เรียกนางปุลณาทาสีให้ไปดูแลเวทสถาน นางปุลณาทาสีนั้นเมื่อรับคำของนางสุชาดาจึงรีบ
ไปยังโคนต้นไม้ไม่เห็นพระโพธิสัตว์ประทับนั่งที่โคนไม้ทอดพระเนตรดูโลกธาตุด้านทิศ
ตะวันออกบริเวณต้นไม้ทั้งสี่ มีสีดงสีทองด้วยพระรัศมีอันแผ่ชานออกจากพระศรีระ ของ
พระโพธิสัตว์นั้น นางปุลณาทาสีจึงคิดว่า วันนี้เวทดาของเราทั้งหลายเห็นจะลงจากต้นไม้มา
นั่งเพื่อจะรับพิธีกรรม ด้วยมือของตนเองทีเดียว จึงรีบไปบอกเนื้อความนั้นแก่นางสุชาดา นาง
สุชาดาได้ฟังคำของนางปุลณาทาสีนั้น ดีใจจึงกล่าวว่า วันนี้ เจ้าจงเป็นไทดำรงอยู่ในฐานะธิดา
คนใหญ่ของเรา แล้วได้ให้เครื่องประดับทั้งปวงอันสมควรแก่ธิดา^{๔๕}

การหลุดพ้นจากความเป็นทาสนั้น ขึ้นอยู่ความเมตตาความพอใจของนายทาสเป็น
เรื่องสำคัญในกรณีนี้คงเป็นเพราะนายทาสเป็นผู้มีสิทธิเหนือตัวทาส ดังนั้นแม้จะมีเหตุผลอื่นที่
ทาสจะได้รับความเป็นไท ถ้านายทาสไม่พร้อมจะปลดปล่อยก็คงเป็นเรื่องที่ทำได้ง่าย
เพราะว่าตามปกติทาสจะไม่ได้ความเป็นไท แต่ถ้านายทาสมีความเมตตาและเห็นใจเป็นพิเศษก็
จะได้ความเป็นไท เช่นทาสทำความดีหรือบอกข่าวดีให้แก่ นาย เช่นนางปุลณาพ้นจากการเป็น
ทาสได้บวชเป็นภิกษุณี เพราะช่วยเหลือเศรษฐีให้พระศาสดาเสด็จกลับมา หรือนางสามารถ
ปล่อยให้นางขุชชุตราเป็น ไทแล้วแต่งตั้งเป็นผู้บอกธรรมแก่ตนเองและนางทาสีอีก ๕๐๐ คน หรือ
นางสุชาดาแต่งตั้งนางปุลณาทาสีให้อยู่ในฐานะธิดาคนใหญ่เพียงแต่บอกข่าวดีตัวอย่างที่ยกมา
นี้เป็นเพียงหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงทาสได้รับอิสระเมื่อไรก็ได้เมื่อนายทาสมีความพอใจ

นอกจากนี้ยังปรากฏในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสกัความว่า
พระรัฐपालเป็นบุตรของเศรษฐีชาวอุลลโกฏิตนิกม ออกบวชบรรลุประอรหันต์ ท่านได้กราบ

^{๔๕} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓ / ๑๐๐ - ๑๑๔.

ทูลลาพระผู้มีพระภาคเจ้าไปเยี่ยมมารดาบิดาของท่าน ท่านไปบิณฑบาต ในอุลลโกฐิตนิกม แต่ไม่แสดงตนว่าเป็นบุตรของเศรษฐี ท่านเดินบิณฑบาตเข้าไปจนถึงนิเวศน์ของบิดา แต่บิดาของท่านไม่ได้ใส่บาตรเพราะจำไม่ได้เพียงแต่กล่าวว่า พวกสมณหัวโล้นเหล่านี้ บวชลูกชายคนเดียวผู้เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของเรา ในวันนั้นพระรัฐपालะไม่ได้บิณฑบาตเลย ในขณะที่ท่านกำลังเดินทางกลับ ทาสหญิงในเรือนบิดาของท่านกำลังจะทิ้งขนมกุมมาสค้างคืนที่หลังเรือน พระรัฐपालะเห็นแล้วจึงขอร้องให้ทาสหญิงเอาขนมมุดเทลงใส่ในบาตรของท่าน ทาสหญิงกำลังเกลี่ยขนมมุดค้ำคืนนั้นลงในบาตร นางจำเค้ามือ เท้า และน้ำเสียงและพินิจดูรูปร่างลักษณะและใบหน้าของพระรัฐपालะก็จำได้ ทาสหญิงของเศรษฐีจึงวิ่งเข้าไปบอกมารดาของท่านรัฐपालะ ถึงการมาของพระเถระและรับเอาขนมมุดจากมือของตนแล้วไปนั่งฉันอยู่ที่ใต้ต้นไม้มารดาของท่านรัฐपालะกล่าวว่าหนูเอ๋ย ถ้าเธอพูดจริง ฉันจะปลดปล่อยเธอให้เป็นไท^{๔๖}

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีเรื่องซึ่งสอดคล้องกับความคิดนี้คือ เรื่องของพระภิกษุชื่อ สุทิน ในมหาวรรค พระวินัยปิฎก ความว่า พระสุทินเป็นบุตรของเศรษฐีชาวบ้านกัณฑ์ะ เมื่อบวชในพระพุทธศาสนาแล้ว ได้เที่ยวจาริกไปตามที่ต่างๆ โดยไม่กลับบ้านเป็นเวลานาน เมื่อเวลาผ่านไปเกิดพุททิกขภัย คิดอาจะอาศัยตระกูลดำรงชีพจึงได้กลับมาภูมิลำเนาเดิมของตน วันหนึ่งท่านไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน เมื่อไปถึงบริเวณบ้านเก่าของตน เห็นนางทาสีกำลังเทขนมมุดทิ้ง จึงบอกให้นางเกลี่ยลงในบาตรของตน ฝ่ายนางทาสีจำเสียงและมือของพระสุทินได้ จึงรีบไปบอกมารดาพระสุทิน ด้วยความยินดี มารดาพระสุทินได้พูดกับนางทาสีว่า ถ้านางพูดจริงแล้วจะปล่อยให้เป็นไท มิให้เป็นทาส^{๔๗}

จากตัวอย่างที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่า นายทาสจะปล่อยทาสของตนให้เป็นไทเมื่อไรก็ได้ ถ้านายมีความพอใจ ทั้งมารดาของพระสุทินและพระรัฐपालะมีความดีใจมากเมื่อนางทาสีมาข่าวว่าลูกชายของตนกลับมาแล้ว ถึงบอกนางทาสีว่าถ้าเธอพูดจริงจะปล่อยเธอเป็นไทย นี่เป็นฐานหลักฐานที่นายทาสสามารถปล่อยทาสให้เป็นอิสระเมื่อไรก็ได้ เมื่อนายทาสมีความพอใจที่ให้ทาสเป็นไท

^{๔๖} ม.ม.(ไทย) ๑๓ / ๒๕๕ - ๓๐๐ / ๓๕๕ - ๓๕๗.

^{๔๗} วิ. มห. (ไทย) ๑ / ๓๐ / ๒๐ - ๒๑.

๓.๔.๒ การออกบวชในพระพุทธศาสนา

การออกบวชในพระพุทธศาสนา เป็นอีกวิธีหนึ่งที่ทาสจะได้รับการเป็นไท เพราะคนบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา จะมาสภาพชีวิตในอดีตอย่างไรก็ตามย่อมได้รับความเคารพ และศรัทธาจากชาวพุทธโดยทั่วกัน ทั้งนี้รวมถึงพระภิกษุที่เคยเป็นทาสมาก่อน จึงเกิดความเชื่อและคงเป็นแนวปฏิบัติทั่วไปว่า คนที่ได้บวชในพระพุทธศาสนาแล้ว จะได้รับความเป็นไท แม้จะลาสิกขาแล้วก็ยังเป็นไทตลอดไป

ทาสที่มาบวชจะต้องรับอนุญาตจากนายทาสเมื่อบวชแล้วจะได้รับสิทธิทั้งปวงเท่าเทียมกับภิกษุอื่นและพระเจ้าแผ่นดินในครั้งนั้นก็ถือว่า ทาสที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาแล้วให้ถือว่าเจ้าของไม่มีสิทธิที่จะจับกุมหรือเรียกตัวคืนแต่เพื่อตัดปัญหายุ่งยากพระบรมศาสดา จึงทรงบัญญัติสิกขาบทให้ผู้ที่จะเข้ามาบวชไม่ให้หนีเขามา แต่ต้องได้รับอิสรภาพมาก่อน เพราะฉะนั้นในเวลาที่จะมีคนมาบวชจึงมีคำถามที่ว่า ท่านเป็นไทหรือ^{๔๘}

เพราะฉะนั้นการออกบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เป็นวิธีหนึ่งที่จะทำให้ทาสได้รับความเป็นไท ดังข้อความที่ปรากฏในสามัญญผลสูตร ที่ฆนิกาย สีลขันธวรรค ตอนหนึ่งที่กล่าวถึงการสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระเจ้าอชาตศัตรูความว่า พระพุทธเจ้าตรัสถามพระเจ้าอชาตศัตรูว่า ถ้าพระองค์ทรงเห็นทาสที่เคยรับใช้มาก่อนไปบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเป็นผู้สำรวมกาย วาจา และใจดีแล้ว จะทรงปฏิบัติอย่างไรกับพระภิกษุรูปนั้น ทรงเรียกให้มาเป็นทาสรับใช้เหมือนแต่ก่อนหรือไม่ พระเจ้าอชาตศรรูปทูลว่า พระองค์จะไม่ทรงปฏิบัติอย่างนั้น แต่จะมนัสการ ลูกรับ นิมนต์ให้ นั่ง บำรุงด้วยปัจจัย ๔ พร้อมทั้งถวายการดูแลอย่างเป็นธรรม^{๔๙}

จากการที่กล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าพระเจ้าอชาตศรมิได้ใส่พระทัยถึงภูมิหลังของทาสที่บวชเป็นพระภิกษุรูปที่พระองค์ปรารถถึงว่าจะมีสภาพชีวิตเป็นอย่างไร แต่กลับทรงถือว่า ทาสที่บวชเป็นพระภิกษุรูปนั้นก็เหมือนกับพระภิกษุรูปอื่นที่พระองค์ต้องเคารพนับถือและถวายบำรุงจะเห็นได้ว่าจากเรื่องดังกล่าวมาแล้วนี้แม้จะเป็นเพียงการสนทนากันระหว่าง

^{๔๘} วิ.จ. (ไทย) ๗ / ๔๓๒ / ๓๔๖.

^{๔๙} ที. ส. (ไทย) ๙ / ๑๘๒ - ๑๘๔ / ๖๐ - ๖๒.

พระพุทธเจ้ากับพระเจ้าอชาตศัตรูถึงเรื่องที่ยังไม่เกิดขึ้นและอาจจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตามที แต่ก็เป็นเรื่องที่ชี้ให้เห็นได้ว่า ทาสที่บวชในพระพุทธศาสนา จะหลุดพ้นจากความเป็นทาส ทั้งนี้คงหมายถึงทั้งผู้ที่บวชโดยได้รับอนุญาตจากนายทาสเท่านั้น

อีกเรื่องหนึ่งแม้จะไม่ได้กล่าวถึงทาสโดยตรงแต่ก็เป็นเรื่องของคนรับใช้คนหนึ่งคือ เรื่องของพระอุบาลีที่ออกบวช ดังที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก จุฬวรรค ที่กล่าวถึงอุบาลีที่เป็นคนรับใช้มีหน้าเป็นนายภูษามาลาของ เจ้าศากยวงศ์ทั้ง ๕ พระองค์ เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จมาโปรดพระประยูรญาติทั้งหลายที่กรุงกบิลพัสดุ์ แล้วเสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ไปประทับอยู่ที่อนุปิยนิกมอัมพวนารามของมัลลษัตริย์ ครั้งนั้นศากยกุมารทั้ง ๕ พระองค์ มี เจ้าชายภัททิสะ เป็นต้นรวมทั้งเจ้าชายเทวทัตซึ่งเป็นพระเจ้าชายของแคว้นโกถิยวงศ์ เป็น ๖ พระองค์ สละสมบัติออกบวช อุบาลีได้ติดตามไปด้วย เมื่อออกมาพ้นเขตกบิลพัสดุ์ เจ้าชายทั้งหกได้เปลื้องเครื่องประดับมอบให้แก่อุบาลี อุบาลีรับเครื่องประดับไปในระหว่างที่เขาเดินทางกลับบ้านเขาคิดว่า เราจะหวังประโยชน์อะไรด้วยเครื่องประดับที่เจ้าศากยวงศ์สละทิ้งแล้วเหมือนกอน้ำลายที่พวกเขาถ่มทิ้งเอาเครื่องประดับแขวนที่กิ้งไม้แล้วกลับมาหาเจ้าชายทั้งหกซึ่งพากันเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดา ที่อนุปิยนิกม แคว้นมัลละ ทูลขออุปสมบท แต่ก่อนจะอุปสมบทพวกเจ้าศากยะเหล่านั้น ทูลขอให้พระพุทธเจ้าบวชอุบาลีผู้เป็นนายภูษามาลาบวชก่อน ด้วยเหตุผลว่าพวกตนเป็นเจ้าศากยะ ยังมีมานะมาก และอุบาลีเป็นผู้รับใช้พวกตนมานาน เมื่ออุบาลีบวชก่อนแล้วพวกตนจะได้พากันอภิวัต ลูกรับ และทำอัญชลีกรรม สามิจักรมแก่อุบาลี ด้วยวิธีการนี้พวกตนจะได้ละมานะที่มีอยู่ได้ พระพุทธเจ้าทรงโปรดให้อุบาลีบวชก่อนตามที่ทูลขอ ศากยกุมารได้ปฏิบัติต่อพระอุบาลีดังที่ประสงฆ์ ^{๕๐}

การออกบวชของทาสในพระพุทธศาสนาจะต้องทำตนให้บริสุทธิ์ ถ้าเป็นทาสจะต้องขออนุญาตจากนายทาสจึงจะบวชได้ ดังปรากฏมีเรื่องใน พระวินัยปิฎก มหาวรรค ว่า มี นางกุลทาสีคนหนึ่ง กับบุรุษคนหนึ่งหนีจากอนูราชบุรีไปอยู่ในโรหนชนบทด้วยกันจนมีบุตรคนหนึ่ง บุตรของเขานั้นเมื่อมีอายุครบอุปสมทบบวชเป็นพระภิกษุ พวกภิกษุสังฆิฆัมภ์รังเกียจเขา ภายหลังวันหนึ่ง ภิกษุถามมารดาว่า ญาติพี่น้องชายหรือพี่น้องหญิงของท่านไม่มีในที่นี้หรือ ฉันไม่เห็นมีญาติ มารดาบอกว่าบุตรชายผู้เป็นพระภิกษุว่า ฉันเป็นกุลทาสี อยู่ใน

^{๕๐} วิ.จ. (ไทย) ๗ / ๓๓๑ / ๑๗๐ - ๑๗๑.

ตั้งสหัชเป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อนุราชบุรี หนีมาอยู่ที่นี้กับบิดาของท่าน ทำให้ภิกษุผู้มีศีลมีความสังเวชว่า การบวชของเราไม่บริสุทธิ์ จึงถามมารดาถึงชื่อและโคตรของสกุลที่มารดาเคยเป็นทาสีอยู่เมื่อรู้จึงไปยังอนุราชบุรี ได้ขึ้นที่ประตูเรือนของสกุลแม่สกุลบอกภิกษุรูปนั้นว่า โปรดนิมนต์ไปข้างหน้าเถิดเจ้าข้า แต่ภิกษุรูปนั้นก็ยังไม่ไป พวกสกุลนั้นจึงพากันมาถามว่าภิกษุนั้นว่า มีธุระอะไรขอรับ ภิกษุนั้นจึงกล่าวว่าฉันเป็นลูกของ นางทาสีชื่อนี้ของพวกท่านซึ่งหนีไป ถ้าพวกท่านอนุญาตให้ฉันบวชฉันก็บวช พวกท่านเป็นนายของฉัน ทางสกุลนั้นมีความยินดีจึงยกภิกษุนั้นให้เป็นที่แล้วกล่าวว่า บรรพชาของท่านบริสุทธิ์ขอรับ แล้วนิมนต์ให้อยู่ในมหารวิหารบำรุงด้วยปัจจัย ๔ พระเถระอาศัยสกุลนั้นอยู่ที่นั่นจนได้บรรลุประอรหัต^{๕๑}

นอกจากนี้ยังมีเรื่องของนางทาสีที่เศรษฐีอนุญาตให้ออกบวชจนได้บรรลุประอรหัตดังที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ที่กล่าวถึงประวัติพระปุลณณิกาเถรีว่าตนเอง เกิดในเรือนของนางกุมภทาสีของอนาถบิณฑิกเศรษฐีในพระนครสาวัตถี ได้ไปตักน้ำเห็นโสศถียพราหมณ์หนาวสั่นอยู่ในกลางน้ำ จึงได้กล่าวว่าดิฉันมาตักน้ำในหน้าหนาว กลัวภัยแต่อาชญา และระเวงภัย คือ การดำด้วยวาจาของเจ้านายจึงต้องลงน้ำรำไป พราหมณ์ท่านกลัวอะไร จึงลงน้ำเสมอ มีตัวสั้น รู้สึกหนาวมาก ได้ฟังว่าลงน้ำเพราะต้องการกำจัดกุศลกรรมกำจัดบาปกรรม ดิฉันจึงกล่าวว่าบุคคลใดเป็นผู้ใหญ่ก็ตาม เป็นเด็กก็ตามทำบาปกรรมบุคคลนั้นจะพ้นจากบาปกรรม เพราะความอาบน้ำได้หรือ เมื่อพราหมณ์นั้นกลับขึ้นมาดิฉันได้บอกธรรมและอรรถ เมื่อพราหมณ์ได้ฟังบทรธรรมนั้น แล้วมีความสลดใจ จึงออกบวช แล้วได้เป็นพระอรหันต์ เพราะดิฉันเกิดในสกุลทาสี ยังทาส ทาสี ๕๕ คนให้ครบ ๑๐๐ คน เจ้านายนั้นจึงตั้งชื่อให้ดิฉันว่า ปุลณณาและปลดดิฉันให้เป็นที่ ดิฉันให้เศรษฐีอนุโมทนาบุญนั้นแล้ว ออกบวชเป็นภิกษุณี โดยกาลไม่นานนักก็ได้บรรลุประอรหัตผล^{๕๒}

บุคคลออกบวชในพระพุทธศาสนาเป็นอีกวิธีหนึ่งที่พ้นจากการเป็นทาส และนายต้องอนุญาตด้วย เพราะคนที่ออกบวชเป็นพระภิกษุจะได้รับความเคารพ และศรัทธาจากคนทั่วไป เพราะเป็นผู้มีศีล ข้อวัตรปฏิบัติ รวมถึงพระภิกษุที่เคยเป็นทาสมาก่อนด้วยจึงเกิดความเชื่อถือและคงเป็นแนวปฏิบัติของคนทั่วไปว่า คนที่เป็นทาสได้บวชในพระพุทธศาสนาแล้วจะได้รับ

^{๕๑} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๔ / ๒๖๒.

^{๕๒} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓ / ๑๘๘-๑๘๖ / ๕๔๕-๕๔๖.

ความเป็นไท คนที่บวช จะต้องละทิ้งสถานภาพเดิมของตนเหลือไว้แต่ความเป็นมนุษย์ที่ประกอบความดีต่อไป ดังที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบไว้ว่าแม่น้ำทุกสาย คือ กงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู มหิ เมื่อไหลถึงมหาสมุทรแล้วจะไม่มีชื่อเหลืออยู่ว่าเป็นแม่น้ำสายใดจะได้ชื่อว่า น้ำทะเลหรือมหาสมุทรทั้งหมดฉันใดผู้ที่บวชในพระพุทธศาสนาจะต้องทิ้งความเป็นพราหมณ์ ความเป็นกษัตริย์ ความเป็นแพศย์ แลความเป็นศูทรทั้งหมดออกจากเรือนมาบวชในพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศเหลือไว้แต่ความเป็นสมณศากยบุตรอย่างเดียวนั้น^{๕๓}

๓.๕ สรุปผลและวิเคราะห์

ผลการสรุปและวิเคราะห์ว่า ระบบทาสถือว่าเป็นระบบที่ลดค่าความเป็นมนุษย์ของคน คนเราทุกคนควรจะได้รับความเป็นเท่าเทียมกันในฐานะที่เกิดเป็นมนุษย์เหมือนกัน ทาสก็มีสิทธิเสรีภาพที่เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่มนุษย์ ทุกคนควรจะได้รับตั้งแต่เกิดมา แต่เมื่อเกิดมาเป็นทาสแล้วทาสย่อมมีสิทธิมีเสียง ทาสเป็นพวกที่มีมันสมอง มีความคิดเหมือนทุกคน ดังนั้นเพื่อความเสมอภาพพระองค์จึงกล่าวแก่บุคคลที่เข้ามาบวชไม่ว่าคนนั้นจะเป็นคนเช่นไร จะเป็นพราหมณ์ เศรษฐีหรือ พระมหากษัตริย์ ห้ามมีทาสมาคอยรับใช้ เพราะพระองค์ต้องการสร้างสังคมใหม่ ให้เป็นแบบอย่างแก่สังคม การที่พระองค์ห้ามผู้ที่เข้ามาบวช มีทาสไว้รับใช้ เพราะผู้บวชแล้วย่อมสละทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว ถ้ายังมีทาสคอยรับใช้ทำให้เกิดความเสียหายต่อพระพุทธศาสนา และคนที่เข้ามานั้นมีจุดประสงค์ที่ต่างหาก พระองค์จึงต้องปรับคนเหล่านี้ให้เสมอเหมือนกัน ประพฤติธรรมแนวทางเดียวกัน พระองค์ยังมองการณ์ไกลที่จะไม่ให้พระภิกษุเกี่ยวข้องกับการค้าขายโดยเฉพาะการค้าขายมนุษย์

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกยังกล่าวถึงการแสดงธรรมพระพุทธเจ้าก็ตรัสสอนให้คนรู้จักการเลี้ยงดูผู้คนที่ตนเป็น บุตร ภรรยาในครอบครัวรวมทั้งทาสอีกด้วย และยังกล่าวถึงลักษณะนายทาสที่เห็นอกเห็นใจทาสพอสมควร เพราะอุดมคติของพระพุทธศาสนาถือว่า ชาติกำเนิดมิใช่สาเหตุสำคัญที่จะทำให้เกิดการแตกต่างกัน ดังนั้นสถานภาพการเป็นมนุษย์จึงควรเท่าเทียมกัน ส่วนการปฏิบัติภารกิจตามหน้าที่ของแต่ละคนนั้นเป็นเพียงการรับผิดชอบต่อสังคมที่ตนเองมีบทบาท พระองค์ชี้ให้เห็นว่ากรรมเป็นของคนทุกคน ถ้าทำดีได้ดี ถ้าทำไม่ดีกรรมส่งผลไม่ดี อาจเกิดเป็นทาสรับใช้ พระองค์ยกตัวอย่างบุคคลที่เป็นทาสเช่นนายปุณณ หรือนายมาลาการที่

^{๕๓} วิ. จุ. (ไทย) ๓ / ๓๘๕ / ๒๘๓.

กลายเป็นเศรษฐกิจพ้นจากการเป็นทาสรับใช้ เพราะพระพุทธศาสนาถือว่า ความดีของคนอยู่ที่ การปฏิบัติมีใช้ชาติกำเนิดของคน การสอนของพระพุทธศาสนาสอนถึงเรื่องการปฏิบัติเป็นสิ่ง สำคัญไม่ว่าคนชั้นไหนก็สามารถทำความดีได้ ดังนั้นทาสในสมัยพุทธกาลจึงมีโอกาสทำความ ดีเพื่อตนเองได้และมีโอกาสได้รับผลการทำนั้นด้วย สถานภาพในความเป็นมนุษย์จึงควรเท่า เทียมกันส่วนการปฏิบัติภารกิจตามหน้าที่ของคนแต่ละคนนายทาสควรจัดการงานให้ทำ พอสมควรแก่กำลังของทาส ซึ่งหมายความว่า การทำงานของทาสต้องพอเหมาะแก่กำลัง และ เวลาที่ทาสจะต้องทำได้มีใช้ได้ทำงานจนเกินกำลัง ความพอใจของนายทาสถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ ในการปล่อยทาสให้เป็นอิสระ หรือพ้นจากการเป็นทาสในกรณีเช่นนี้เพราะนายทาสเป็นผู้มี สิทธิเหนือตัวทาส ดังนั้นแม้จะมีเหตุผลอื่นที่จะพอได้รับความเป็นไท ถ้านายทาสไม่พร้อม ปลดปล่อยก็เป็นเรื่องทำได้ไม่ง่าย

ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า ทาสในสมัยนั้นทาสไม่ยอมไปจากเศรษฐกิจ เพราะเศรษฐกิจใน สมัยนั้นจะเป็นพุทธบริษัทส่วนมาก พวกเขาเหล่านั้นเลี้ยงทาสอย่างเลี้ยงลูกเลี้ยงหลาน ช่วยกัน ทำงาน วันพระก็ไปรักษาศีลด้วยกัน ถ้าเป็นวันทำงานก็ทำงาน ผลผลิตได้มาเหลือจากการเลี้ยง ดูครอบครัวจะมีไว้สำหรับโรงงาน เศรษฐีจะสะสมทรัพย์ ฝังไว้ซ่อนไว้ เป็นทองเป็นอะไรรัก ก็ตาม แต่นั่นเพื่อเป็นทุนสำรองของโรงงานหรือเพื่อลูกเพื่อหลานและเข้าทาสบริวารข้างหน้าจะ ได้ใช้ทรัพย์นั้นเพื่อหล่อเลี้ยงโรงงาน ถ้าทาสทำความดีก็ให้พ้นจากการเป็นทาส ผู้วิจัยมีความ คิดเห็นอีกว่าเศรษฐกิจในสมัยพุทธกาลนั้นหมายถึงผู้ที่มีโรงงาน ถ้าไม่มีโรงงานก็ไม่ใช่เศรษฐกิจ ถ้า เป็นมหาเศรษฐีก็ยังมีโรงงานมาก เพราะฉะนั้นพวกเขาจึงมีทาสไว้ใช้ ทาสในสมัยนั้นน่าจะมี ความหมายถึงคนรับใช้มากกว่าการเป็นทาส เพราะว่าทาสมีความใกล้ชิดกับนายบางคนอาจจะ เป็นพิเศษ เช่นทาสสามารถแสดงธรรมให้นายฟังได้หรือให้เสนอข้อความหรือเสนอแนวคิดให้ นายปฏิบัติตามได้ และถ้าทาสออกบวชในพระพุทธศาสนาแล้วจะหลุดพ้นจากการเป็นทาส เพราะพวกเขาย่อมได้รับความเคารพ และศรัทธาจากชาวพุทธทั่วกันทั้งนี้รวมถึงพระภิกษุที่เคย เป็นทาสมาก่อนด้วยจึงเกิดความเชื่อและคงเป็นแนวปฏิบัติทั่วไปว่าคนที่ได้บวชใน พระพุทธศาสนาแล้วจะได้รับความเป็นไท เพราะว่าผู้ที่บวชแล้วจะไม่คงสภาพความเป็นนาย หรือความเป็นทาสอีกต่อไป เป็นผู้ที่ควรเคารพเป็นสมณสาकยบุตรในพระพุทธศาสนาเป็นเรื่อง ที่พระศาสนาและบ้านเมืองให้ความสำคัญ แม้จะลาสิกขาบพแล้วก็ยังคงเป็นไทตลอดไป

บทที่ ๔

ศึกษาวิเคราะห์วิธีการแก้ปัญหาเรื่องทาสในสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ร.๕)

๔.๑ ความเป็นมาของทาสในสังคมไทย

ทาสมีมาในสังคมไทยปรากฏชัดตั้งแต่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ธนบุรี ตลอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสันนิษฐานว่า แต่ก่อนประเทศไทยยังไม่มีการใช้ทาส การมีทาสคงได้รับ อิทธิพลมาจากขอม

หากมองไปในอดีตของประเทศไทยจะพบจารึกที่ขุดค้นพบในประเทศไทยจะพบคำว่า ทาสอยู่ด้วยดังเช่นจารึกหิน ที่ขุดพบในศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ ดังที่ปรากฏข้อความว่า

ท่านศรีราชภิกษุซึ่งบาททงกษได้รับการเคารพบูชาจาก ... แห่งศรีษะของบุรุษผู้มีชื่อเสียง ท่านได้สร้างเสนาศิลา ๔ หลังซึ่งมีลักษณะอย่างดี แลสงครามได้ถวายวัด ๑๐ วัดแก่คณะสงฆ์ ประกอบไปด้วยองค์พระสุคต ทูนา ทาส^๑ ...

ในจารึกบ่ออีคา ยังกล่าวถึงทาสดังที่ปรากฏในข้อความว่า กระบือตัวเมียรูปร่างสมบูรณ์ ๒๐ ตัว พร้อมกับแม่โค ๕๐ตัว มีถันถ่วงหนัก พร้อมกับลูกโคที่อ้วนพี ทาสหญิงชาย ๑๐ คน คนมีจิตใจรื่นเริงจำนวน ๔ สิ่งเหล่านี้ พระราชาแห่งศรีจนาสะ ได้ถวายแก่พระภิกษุสงฆ์เพื่อทรงมุ่งหวังพระสัมมาสัมโพธิญาณ^๒ ในจารึกเหล่านี้ได้กล่าวถึงการอุทิศ ทาสเป็นแรงงานและทรัพย์สินให้แก่พระศาสนาเพื่อรับใช้พระภิกษุสงฆ์

ในอาณาจักรสุโขทัยไม่พบว่ามีการใช้คำว่าทาสแต่ใช้คำว่า ข้า จิตร ภูมิกัดดี ได้กล่าวไว้ว่า คำว่า ข้า มาจากคำว่า ข่า ตามสำเนียงลาวกลาง (เวียงจันทน์) และลาวใต้ (จำปาศักดิ์) ข่า เป็นชื่อชาติของชนชาติในประเทศลาว ซึ่งมีอยู่กระจายในบริเวณเขตป่าของประเทศลาว เช่น แขวงน้ำท่า ไชยะบุรี หัวพัน สारวัน อัดบือ และบริเวณประเทศไทย ไทยสิบสองปันนา^๓

^๑ จารึกหินขอม ๑, จารึกในประเทศไทยเล่ม๑, (พระนคร : ศิลปากร , ๒๕๒๕), หน้า ๒๕๑.

(อ้างใน นางสาว ชลดา โกพัฒนา, ทาสและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมฯ , ๒๕๓๓).

^๒ จารึกบ่ออีคา, จารึกในประเทศไทยเล่ม๓, (พระนคร : ศิลปากร , ๒๕๒๕), หน้า ๒๕.

^๓ จิตร ภูมิกัดดี, ความเป็นมาของคำว่าสยามไทยลาวและขอม , (พระนคร : กรุงสยามการพิมพ์ , ๒๕๑๕), หน้า ๔๕๖.

ในจารึกวัดป่ามะม่วง ได้กล่าวถึงสุโขทัยเรียกคนที่เป็นเชลยถูกกวาดต้อนมาว่า ข้า ได้ข้าเล็กข้าเสื่อหัวฟุงหัวรบก็ดี บข้าบดี ...

ระบบทาสได้เข้าเกี่ยวข้องกับสังคมไทยภายใต้การปกครองของกษัตริย์แห่งศรีอยุธยา ที่ชัดเจนมากที่สุด เรื่องในสมัยกรุงศรีอยุธยา หลวงวิจิตรวาทการกล่าวว่า “เรื่องทาสไม่ใช่เรื่อง ของไทย แต่เป็นเรื่องที่สมัยกรุงศรีอยุธยาที่เอามาจากขอม”^๔

จะเห็นได้ว่า ข้าและทาส เป็นคำที่มีความหมายในทำนองเดียวกันเกี่ยวกับบทบาท ฐานะและหน้าที่ เพียงแต่คำว่า ทาส เป็นคำที่ใช้ใน ภาษามอญ เขมร หรือสันสกฤต สำหรับคำว่า ข้า เป็นคำที่ใช้ในภาษา ลาว ไต เพราะคำว่า ข้า และทาส ใช้เรียกคนซึ่งมีฐานะเป็น คนรับใช้หรือเป็นทาสของผู้อื่น คนเหล่านี้ได้มาจากการทำสงคราม การซื้อขาย และการ ยกให้เป็นต้น ดังนั้นจึงมีข้อสังเกตสภาพสังคมของสุโขทัยโดยมีข้อสังเกตดังนี้ คือ

ด้านสิทธิเสรีภาพ สังคมสุโขทัยประชาชนมีสิทธิเสรีภาพเป็นอย่างมาก ดังปรากฏใน ศิลาจารึกหลักที่ ๑ ของพ่อขุนรามคำแหง กล่าวว่า ด้วยเสียงพาทย์ เสียงพิณเสียงเลื่อนเสียงขับ ไครจ๊กมักเล่น เล่น ไครจ๊กมักหัว หัว ไครจ๊กมักเลื่อน

ในด้านเศรษฐกิจ กล่าวถึงเสรีภาพในการทำมาหากิน เช่น “ไครจ๊กค้าช้าง ค้า ไครจ๊ก ค้าม้า ค้า ไครจ๊กค้าเงินค้ำทองค้ำ” การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพเช่นนี้น่าจะเป็น ราชอาณาจักรของพระมหากษัตริย์ ที่ต้องการจะจูงใจให้ ชาวต่างเมืองเข้ามาค้าขายหรือทำมาหากิน เพื่อความเจริญทางเศรษฐกิจและกำลังคนซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการป้องกันบ้านเมืองในสมัย สุโขทัยนั่นเอง

ในด้านระบบความเชื่อ ศาสนา สังคมในสมัยสุโขทัย ประชาชนมีความเชื่อทั้งในด้าน กูตผีวิญญาณ พระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ และไสยศาสตร์ ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑ กล่าวว่า เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้มีภูฏิวหารปุครูอยู่ มีสิริคองส์ มีปามะพร้าวป่าดง ป่า ม่วง ป่าขาม มีน้ำโคก มีพระชะพะงูผี เทพยดาในเขอันนั้นเป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใด ถือเมืองสุโขทัยนี้แล้วให้ไว้ดีพลีถูกเมืองนี้เทียวเมืองนี้ดี ผีไหวบ่ดีพลีบ่อถูก ผีใน เขอันบ่อคุ้ม

^๔ จารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๑, จารึกในสมัยสุโขทัย, (พระนคร : ศิลปาคร, ๒๕๒๖), หน้า ๔๒.

^๕ หลวงวิจิตรวาทการ, ประวัติเศรษฐกิจของไทย, (พระนคร : โรงพิมพ์เพลินจิต, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒.

^๖ จำนงค์ ทองประเสริฐ, วัฒนธรรมไทย ภาษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

บ่อเกรง เมืองนี้หาย^๑

สำหรับพุทธศาสนา สุโขทัยได้รับอิทธิพลนิกายหินยานจากนครศรีธรรมราช แล้วแพร่เข้าไปอาณาจักรล้านนา พ่อขุนรามคำแหงทรงทำบุญถวายทาน และนำประชาชนฟังพระธรรมเทศนาในวันธรรมสวนะและวันสำคัญๆ นอกจากนี้ยังรับการเผยแพร่พระพุทธศาสนา นิกายลัทธิวาทนิกายเข้ามาในราชอาณาจักรทำให้สุโขทัยมีวัดวาอารามพระพุทธรูป เป็นแบบฉบับทางศิลปกรรมที่เรียกว่า ศิลปะแบบสุโขทัยเป็นแบบฉบับมาจนถึงทุกวันนี้

การจัดระเบียบสังคมของชาวสุโขทัยที่มีลักษณะเด่นที่ราษฎรมีความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ในระบบที่เรียกว่า “พ่อปกครองลูก” ก็ตาม แต่ความจำเป็นทางสังคมและความจำเป็นในด้านการรักษาความสงบ ในยามสงครามจึงทำให้มีการจัดระเบียบสังคมขึ้น สังคมสุโขทัยอาจแบ่งเป็น ๔ ชั้นคือ

พ่อขุน เป็นชนชั้นผู้ปกครองซึ่งมีคำเรียกเป็นคำอื่นๆเจ้าเมือง พระมหาธรรมราชา

ลูกขุน เป็นข้าราชการที่ช่วยปกครองเมืองหลวง หัวเมืองใหญ่น้อยและภายในพระราชสำนัก เป็นกลุ่มคนที่ใกล้ชิดได้รับความไว้วางใจจากเจ้าเมือง ให้ปฏิบัติหน้าที่บำบัดทุกข์ บำรุงสุขแก่ไพร่ฟ้า มักพบคำนี้ในศิลาจารึกลูกเจ้าลูกขุน

ไพร่ คือสามัญชน ราษฎรทั่วไปที่อยู่ในราชอาณาจักร

ทาสเป็นชนชั้นที่ไม่มีอิสระ ในการดำรงชีวิตเยี่ยงสามัญชนหรือไพร่ ปัจจุบันยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ว่าในสมัยสุโขทัยมีทาสหรือไม่ มีทาสชนิดใด^๒

อาณาจักรอยุธยา มีความแตกต่างจากอาณาจักรสุโขทัยอย่างน้อย เรื่องของความกว้างใหญ่ หรือขนาดของอาณาจักร แตกต่างกันมาก พื้นที่ในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยามีความกว้างใหญ่กว่าพื้นที่ในเขตลุ่มน้ำยมของสุโขทัย ดังนั้นการกระจายตัวของประชากรจึงมีมากกว่า จำเป็นต้องหาวิธีการควบคุมประชากรให้เป็นระบบ เป็นหมวดหมู่ เพื่อการเก็บภาษีอากร ผลประโยชน์ต่างๆของรัฐให้ได้ผล การจัดแบ่งหน่วยงานต้องรัดกุมและมีอำนาจบารมีให้มีการปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพ จึงต้องมีการนำรูปแบบในระบบศักดินามาใช้ เพื่อเป็นการขยายอำนาจและการป้องกันพระราชอาณาจักรจากศัตรูภายนอก จึงจำเป็นต้องจัดหน่วยงานให้รัดกุม พร้อมทั้งจะ

^๑ สมบูรณ์ พรรณาภ,ประวัติและปรัชญาการศึกษา,(กรุงเทพมหานคร :โอเคเอ็นเอสโตร์,๒๕๓๕), หน้า ๔๘ -๕๕.

^๒ จิตร ภูมิศักดิ์, โฉมหน้าศักดินาไทย,(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า , ๒๕๔๓), หน้า .๒๒ – ๒๕.

เปลี่ยนสภาพจากราษฎรเป็นทหารได้ทั้งความสามารถในการทำสงครามและจำนวนทหารในหน่วยงาน กรม กองต่างๆ เพื่อให้เกิดประสิทธิผลในการรวบรวมกำลังคนเป็นหมวดหมู่ และการจัดเก็บผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของบ้านเมือง จึงมีการนำระบบศักดินา มาใช้ในการจัดระเบียบสังคมในสมัยอยุธยา

ระบบศักดินาเป็นระบบการแบ่งชนชั้น ของผู้คนในสังคม ระบบนี้ได้รับอิทธิพลจากขอม นับตั้งแต่สมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) แต่มีการประกาศเป็นพระราชกำหนด ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในพ.ศ.๑๕๕๗ กำหนดให้บุคคลทุกประเภทในสังคมไทยมีศักดินาทุกคน นับตั้งแต่พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ไพร่ ทาส พระสงฆ์ ยกเว้นพระมหากษัตริย์ ที่มีได้ระบบศักดินา เพราะเป็นพระเจ้าแผ่นดินอยู่แล้ว คำว่า “ศักดินา” คือ ศักดิ์ที่จะมีสิทธิ ในที่ดินจำนวนหนึ่ง ตามที่ระบุไว้ในพระราชกำหนด ที่ดินในยุคสมัยนั้น หมายถึงที่นาที่ใช้ในการทำมาหากินนั่นเอง และขณะเดียวกันก็มีหน้าที่ในความรับผิดชอบที่ต้องควบคุมกำลังคนจำนวนหนึ่ง สังคมในระบบศักดินามีบุคคล ๒ ชั้นชั้นคือ

๑. ชั้นปกครอง ประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ ขุนนาง และ
๒. ชั้นที่ถูกปกครอง ซึ่งประกอบไปด้วยไพร่และทาส^๕

พระมหากษัตริย์ทรงเป็นทั้งเจ้าชีวิต และเจ้าแผ่นดินมีอำนาจเด็ดขาดในการบริหารบ้านเมือง และออกกฎหมาย การตัดสินคดี รวมทั้งการแต่งตั้งถอดยศ ศักดินาของเจ้านายและขุนนางพระบรมวงศานุวงศ์ คือเจ้านาย ที่รับราชการสนองพระมหากษัตริย์บุคคลเหล่านี้ได้รับเกียรติยศ และอภิสิทธิ์มาแต่กำเนิด มีตำแหน่งสืบสายสกุลต่อกันมา เช่นเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ และหม่อมหลวง ตำแหน่งดังกล่าวเรียกว่า สกุลยศ นอกจากนี้ยังมีอิสริยยศที่ได้รับพระราชทาน เช่น พระรามเสวยเป็นต้น ขุนนางคือผู้ที่รับราชการสนองพระเดชพระคุณพระมหากษัตริย์ ควบคุมดูแลไพร่หลวง และไพร่สมเช่น เชื้อพระวงศ์ชั้นมหาอุปราชมีศักดินาถือครองที่ดิน ๑๐๐,๐๐๐ ไร่ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอที่ทรงกรม ๔๐,๐๐๐ ไร่ ชั้นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอที่มีได้ทรงกรม ๑๕,๐๐๐ ไร่ ชั้นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอที่ทรงกรม ๑๑,๐๐๐ ไร่ ชั้นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอที่มีได้ทรงกรม ๔,๐๐๐ ไร่ ชั้นหม่อมเจ้า ๒,๕๐๐ ไร่ ชั้นหม่อมราชวงศ์ ๕๐๐ ไร่ สำหรับข้าราชการชั้นต่างๆมีสิทธิถือครองที่ดินดังนี้ บรรดาชั้นเจ้าพระยามีสักดินา ๑,๐๐๐ ไร่ สักดินาต่ำลงมา มีสิทธิถือครองที่ดิน ๔๐๐ ไร่ และ ๓๐ ไร่ สำหรับสักดินาชั้นที่ต่ำสุด

^๕ ศ. ดร.ลิขิต ธีรเวคิน, วิชาการ การเมือง การปกครองไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, ๒๕๓๕), หน้า ๒๐.

ส่วนบ่าวไพร่เช่น สามัญชนที่มีครอบครัวมีสิทธิครองที่ดิน ๒๐ ไร่ คนจนและทาส ไร่ใช้มีจำนวน ๕ ไร่^{๑๑}

ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีการตราทำเนียบศักดินาขุนนางว่าด้วยศ ราชทินนามตำแหน่ง ศักดินาเช่นกำหนดให้เจ้าพระยาจักรีศรีอครักษ์ ตำแหน่งคือ สมุหนายก ศักดินาคือจำนวน ๑๐,๐๐๐ หมายถึงยศคือเจ้าพระยา ราชทินนามคือจักรีศรีอครักษ์ ศักดินาคือจำนวน ๑๐,๐๐๐ ขุนนางมีอภิสิทธิ์หลายประการ เช่น

- ๑ มีไพร่ไว้ในครอบครอง
- ๒ ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน
- ๓ มีสิทธิ์เข้าเฝ้าเมื่อเสด็จออกกว่าราชการ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังได้ผลประโยชน์จากไพร่ในด้านแรงงาน และผลผลิตต่างๆ จึงทำให้ฐานะขุนนางมั่งคั่ง และเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของพระมหากษัตริย์ได้ โดยเฉพาะกำลังพลที่เป็นไพร่สม เมื่อขุนนางมีความผิดอาจถูกถอดถอนศักดินา และเมื่อสิ้นชีวิตบรรดาศักดิ์เหล่านี้ ก็หมดสิ้นไปมิได้ตกทอดถึงลูกหลาน ไพร่คือ พลเมืองสามัญชนทั้งหญิงชายมีศักดินาระหว่าง ๑๐ - ๒๕ ไพร่ต้องทำงานอุทิศแรงงานให้แก่รัฐ โดยไม่ได้ค่าตอบแทน เพราะถือเป็นหน้าที่ โดยมีมูลนายเป็นผู้ควบคุม ดังนั้นไพร่ทุกคนจึงต้องสังกัดมูลนาย สำหรับผู้หญิงที่ขึ้นทะเบียนไพร่มักได้รับยกเว้นไม่ต้องทำงาน ยกเว้นกรณีที่ทางราชการต้องการใช้งานในบางโอกาสไพร่มีหลายประเภท โดยแบ่งตามสังกัดมูลนายดังนี้

ไพร่หลวง คือไพร่ที่สังกัดมูลนายที่ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ สังกัด กรม กอง ต่างๆ ไพร่หลวงต้องมาปฏิบัติหน้าที่ปีละ ๖ เดือน ที่เรียกว่าเข้าเดือนออกเดือน ในยามสงบสุขจะลดเวลาเหลือปีละ ๓ เดือน ในยามปกติไพร่หลวงจะทำงานโยธา ก่อสร้าง ตามจับผู้ร้าย ในยามสงครามจะถูกเกณฑ์เข้ากองทัพ

ไพร่สม คือไพร่ที่สังกัดมูลนาย และทำงานตามที่มูลนายสั่งอาจเป็นงานหลวงหรืองานส่วนตัวของมูลนายก็ได้ เพราะถือเป็นสมบัติของมูลนาย ในยามสงครามต้องออกรบ ไพร่สมอาจถูกโอนมาเป็นไพร่หลวงถ้าราชการจำเป็นต้องใช้งานจำนวนมาก

ไพร่ต่ำ คือไพร่ที่อยู่ตามหัวเมือง ห่างไกลจากราชธานี พระมหากษัตริย์มอบให้ขุนนาง เจ้านายดูแลในการใช้งานโดยปกติไพร่ต่ำจะส่งสิ่งของที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้มูลนายที่สังกัดตามที่กำหนดอัตราไว้ เช่นผ้าขาว น้ำรัก ทองคำฝง เครื่องเทศ^{๑๒}

^{๑๑} รศ. ดร.จันทน์ อธิวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๓.

ยังชนชั้นอีกระดับหนึ่งคือ ทาสผู้ตกเป็นสินทรัพย์ของนายทาส นายเงิน รับใช้ทำงาน โดยไม่ได้รับผลตอบแทน หากทำผิดอาจถูกลงโทษ เข็มนดี แต่ไม่ได้กระทำถึงแก่ชีวิตเป็นกลุ่ม คนที่มีศักดิ์นาคต่ำสุดคือ ๕ ตามกฎหมายลักษณะทาส พ.ศ. ๒๔๕๑ แบ่งทาสออกเป็น ๗ ชนิด คือ^{๑๑}

๑ ทาสสินไถ่ คือคนยากจนมีหนี้สินจนต้องขายตนเอง สามีภรรยาบุตร ธิดาให้นายเงินใช้งานเป็นทาสจนกว่าจะหาเงินมาไถ่ถอนออกไปได้

๒ ทาสในเรือนเบี้ยคือลูกทาสที่เกิดในเรือนนายทาส ถือว่าตกเป็นสมบัติของนาย

๓ ทาสที่ได้มาด้วยการรับมรดก คือทาสที่ตกเป็นมรดกของนาย ทาสคนต่อไป ถือว่าทาสคือทรัพย์สินที่ตกทอดเป็นมรดกได้

๔ ทาสที่ช่วยไถ่จากทณฑ์โทษ คือบุคคลที่ไม่มีเงินเสียค่าปรับ เมื่อมีก็เสียค่าปรับแทน ผู้นั้นต้องตกเป็นทาสของผู้เสียค่าปรับให้

๕ ทาสท่านให้ คือทาสที่มีผู้อื่นยกให้

๖ ทาสที่ได้มาจากการช่วยให้พ้นจากความอดอยาก คือไพร่ที่ขายตัวเป็นทาสในยามอดอยาก ขาดข้าวปลาอาหาร

๗ ทาสเชลย คือทาสที่ได้จากการแพ้สงคราม ในยามรบทัพจับศึก

ส่วนทาสในพระไตรปิฎกแบ่งทาสออก ๔ ประเภทคือ

๑ ทาสในเรือนเบี้ย (อนุโตชาติ ทาสผู้เกิดในภายใน) ซึ่งหมายทาสถึงผู้เกิดในบ้าน นายหรือผู้เกิดในขณะที่พ่อแม่เป็นทาสอยู่

๒ ทาสสินไถ่ (ชนกฤติ ทาสที่เขาซื้อด้วยทรัพย์) ได้แก่ทาสที่ขายตัวลงเป็นทาส หรือทาสที่เขาถ่าย หรือซื้อมา

๓ ผู้ที่มาเป็นทาสด้วยความสมัครใจ (สามัง ทาวิชัง อุเปติ บุคคลผู้ถึงความเป็นทาสด้วยตนเอง) คงหมายถึงคนที่ยอมเป็นทาสคนอื่นด้วยความเคารพ นับถือ หรือด้วยความสำนึกในบุญคุณของอีกฝ่ายหนึ่ง

๔ ทาสเชลย (กรมรานิต ทาสที่เขานำมาจากการเป็นเชลย) ได้แก่เชลยศึกที่ถูกนำมาเป็นทาสหรือบุคคลที่ประสบภัยและได้รับการช่วยเหลือจากคนอื่น พ้นภัยแล้วจึงยอมตัวเป็นทาสผู้ช่วยเหลือ

เมื่อเปรียบทาสในประเทศไทยมี ๗ ประเภทมากกว่าทาสในปิฎก ๓ ประเภทคือ

^{๑๑} ขจร สุขพานิช, **ฐานันดรไพร่**, (กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจเทรตคัง , ๒๕๒๕.), หน้า ๔๗ - ๔๘.

^{๑๒} กฎหมายตราสามดวง, (พระนคร : องค์การค้ำครุสภา, ๒๕๐๖), เล่มที่ ๒ หน้าที่ ๒๘๕.

- ๑ ผู้ที่ถูกขายลงเป็นทาส
- ๒ ทาสที่เป็นมรดกตกทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ
- ๓ ผู้ที่ถูกเป็นทาสเพราะทำความผิด
นอกนั้นเหมือนในพระไตรปิฎก

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นช่วงเวลาที่เพิ่งผ่านพ้นวิกฤตการณ์การเสียกรุงศรีอยุธยาการกอบกู้สถานการณ์บ้านเมืองและการรวบรวมประเทศให้เป็นปึกแผ่นในสมัยกรุงธนบุรี ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นช่วงที่เริ่มตั้งตัวขึ้นโดยลำดับ การปกครองและสังคมยังคงยึดหลักที่เคยมีมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรอยุธยาเป็นต้นมาคือ ชนชั้นปกครองได้แก่ กษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และตระกูลขุนนางและชนชั้นผู้ถูกปกครองได้แก่ ไพร่และทาส ซึ่งสามารถจำแนกบุคคลได้ ๔ ประเภท เช่นกันคือ

- ๑ เจ้านาย
- ๒ ขุนนาง
- ๓ สามัญชน (ไพร่)
- ๔ ทาส^{๑๑}

การถวายทาสหรือเลกวัดในสมัยพุทธการมีกล่าวถึงว่าพระผู้มรพระภาคเจ้า ตรัสแก่นาคิตะภิกษุ ที่แนวป่าอิจฉานังคละ บ้านพรหมณ์ชาวโกศล ในคราวจากกริกไปในแคว้นโกศลว่า นาคิตะ เราเห็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ ผู้อยู่ในเสนาสนะใกล้บ้าน นั่งเข้าสมาธิแล้ว เราได้เกิดความคิดขึ้นว่า "บัดนี้ เลกวัด (คนเฝ้าอาราม) อารบกวณภิกษุรูปนั้น หรือสามเณรจักทำเธอให้เคลื่อน จากสมาธิก็ได้" ดังนี้ เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่พอใจการอยู่ในเสนาสนะใกล้บ้านของภิกษุรูปนั้นเลย^{๑๒} และยังปรากฏในอรรถกถาพระไตรปิฎกว่าในการที่ภิกษุรับหญิงและชายเหล่านั้น ด้วยความเป็นทาสีและทาสก็ไม่ควรทั้งนั้น ก็เมื่อเขากล่าวว่า ข้าพเจ้าถวายกัปปิยการก ข้าพเจ้าถวายคนวัด การรับนั้นย่อมควร^{๑๓}

ในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อเดือนพฤษภาคม ๒๔๕๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เสด็จไปราชการหัวเมืองฝ่ายใต้ ไปทรงได้ต้นฉบับพระราชกฤษฎีกาในสมัยพระพุทธเจ้าเสือ กรุงศรีอยุธยา (๒๒๔๖-๒๒๕๑) มาฉบับหนึ่ง จากวัดเขียน ที่บางแก้ว จังหวัดพัทลุง เป็นสมุดข่อยไทย กระจายสมุดเพลาเขียนด้วยดินสอดำอักษรไทยย่อ มีตรารูป

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑ -๗๓.

^{๑๒} อ.จ.ก.ก.(ไทย) ๒๒/๔๒/๔๕๕.

^{๑๓} ส.ส.อ.(ไทย) ๓๒ / ๕๗

เทวดาและตราบัวแก้วของทางราชการเป็นสำคัญ ความในพระราชกฤษฎีกานั้นเป็นเรื่องพระครูอินทรา ได้ถวายพระพรแด่สมเด็จพระพุทธเจ้าเสือ ขอให้ทรงอุปถัมภ์วัดในเมืองพัทลุงตามราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์แต่โบราณทรงมีพระราชกำหนดไว้ สมเด็จพระพุทธเจ้าเสือก็พระราชทานให้ตามประสงค์ในพระราชกฤษฎีกาได้ระบุนุคลให้เป็นข้าพระสำหรับดูแลวัดวาอารามและพระภิกษุสงฆ์ในเขตเมืองพัทลุง กรมการบ้านเมือง หรือส่วนราชการใด ๆ ในท้องที่นั้น จะเข้าไปกะเกณฑ์บุคคลที่ระบุนั้น เป็นข้าพระให้ไปทำราชการหรืองานอื่นใดมิ เรื่องเลกทาสยังมีปรากฏตามตำนานสะทังพระว่า ในคราวนี้พวกแขก อู้งตนะ ได้เปลี่ยนลัทธิศาสนาพุทธมานับถือศาสนาอิสลาม เมื่อมีผู้เลื่อมใสได้กำลังผู้คนมากขึ้นจึงได้ยกทัพเข้ามาตีชายแดนไทยเรื่อยขึ้นมาจนถึงเมืองพัทลุง สมเด็จพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา(ไม่ทราบว่าเป็นพระองค์ไหน)ได้โปรดให้พระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้ที่ราษฎรเลื่อมใสออกไปตั้งเกลี้ยกล่อมผู้คน ให้เข้ามาอยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นตำบล และพระมหากษัตริย์จึงได้โปรดให้ตราพระราชกฤษฎีกา ยกเว้นราชการแก่บุคคลที่พระสงฆ์ไปเกลี้ยกล่อมมานั้น โดยมีพระประสงค์จะให้คนเหล่านั้นได้ช่วยพระสงฆ์บำรุงพระศาสนาแต่ด้านเดียว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชกฤษฎีกาขึ้นไว้ บุคคลที่ยกเว้นราชการเหล่านี้เรียกว่า “ข้าโปรดคนทาน” หรือพวก “ข้าพระ” ในชั้นหลัง ๆ เรียกกันว่า “เลกวัด” คือ คนสำหรับใช้งานวัดคนจำพวกนี้ห้ามเจ้าเมืองกรมการใด ๆ เกณฑ์เข้ารับราชการไม่ว่าหน้าที่ใด ห้ามเก็บภาษีอากรทุกชนิดไม่ว่าอากรเรือกสวนไร่นา^{๑๖}

การที่พระมหากษัตริย์ถวายที่ดินให้แก่วัดแล้วยังให้บุคคลอีก เพื่อบำรุงรักษาวัดที่สร้างและปฏิสังขรณ์ขึ้นก็ถือเป็นเรื่องสำคัญมาแต่โบราณ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงบริจาคนายฉกรรจ์ ๖๖ คน ๒๒๔ สมโนคริว สำหรับทำงานซ่อมแซมบำรุงวัดและปรนนิบัติพระสงฆ์ มักจะเรียกบุคคลเหล่านี้ว่า ข้าพระหรือเลกวัด เลกวัดเป็นผู้ที่พระมหากษัตริย์ทรงอุทิศให้เฉพาะวัดหลวง โดยที่เลกวัดนั้นๆ ไม่ต้องมาทำงานให้รัฐอีกและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสร้าง วัดสุปฏิญนารามวรวิหาร โปรดพระราชทานทุนทรัพย์เป็นเงิน ๑๐ ชั่ง (๘๐๐ บาท) พระราชทานเลกวัด (ผู้ปฏิบัติรับใช้วัด) ๑๐ คน และพระราชทานนิตยภัต แก่เจ้าอาวาส เดือนละ ๘ บาท ^{๑๗}

^{๑๖} นายธานี พาชื่อ, **ประวัติพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: เอกสารประกอบการเรียน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗) (อัคราณา).

^{๑๗} กรมศิลปากร, **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ**. (พระนคร : สิวพร, ๒๕๑๓) , หน้า ๕ (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราชฯ (ปุ่น ปุณฺณสิริ) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวส์ วันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๑๓).

ฉบับนี้จัดทำขึ้นเพื่อใช้ในการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์

พระสงฆ์ เป็นบุคคลที่สืบทอดพระพุทธศาสนา ดังนั้น จึงได้รับการยกย่องศรัทธาจากบุคคลทุกชนชั้นในสังคม จึงมีการถวายทาหรือเลกทาสำหรับเป็นบุคคลที่รับใช้ในวัด เพราะพระสงฆ์เป็นผู้มีศีลการทำงานบางพระสงฆ์ทำไม่ได้ต้องมีคนทำแทนจึงสะดวกและพระสงฆ์ยังเป็นสถาบันหลักของสังคม และเป็นบันไดสำหรับสามัญชนที่จะเปลี่ยนชนชั้นของตน สังคมพระสงฆ์เป็นสังคมที่ไม่มีชนชั้น เพราะชนชั้นสูงอย่างพระมหากษัตริย์ หรือพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการ ไพร่ ทาส ก็สามารถจะบวชเป็นพระสงฆ์ได้เช่นกัน พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์จะทรงเป็นองค์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาทุกยุคทุกสมัยนอกจากนี้ วัดได้กลายเป็นศูนย์กลางของสังคม บุคคลที่บวชเรียนก็สามารถหาความรู้ได้อย่างเต็มที่ดังนั้น สถาบันสงฆ์จึงมีบทบาทในการเชื่อมประสานระหว่างชนชั้นในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

สังคมไทยได้รับการปฏิรูปเรื่อยมานับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ทั้งนี้โดยเกิดจากปัจจัยภายนอกคืออิทธิพลจากทางตะวันตก และปัจจัยภายในประเทศเป็นหลักสำคัญหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเข้าสู่ระบบประชาธิปไตย สังคมไทยก็เปลี่ยนแปลงเข้าสู่วัฒนธรรมสมัยอุตสาหกรรมมาจนถึงปัจจุบัน

การปฏิรูปสังคมไทย พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๗๕ นับตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ จนถึงรัชกาลที่ ๕ การเผยแพร่วัฒนธรรมศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ในเมืองไทยโดยมิชชันนารีเข้ามาถึง ๒๖๖ คน วิทยาการที่ไทยได้รับเช่นการศึกษาแบบใหม่การพิมพ์ และกิจการหนังสือพิมพ์การแพทย์และการสาธารณสุข การศึกษาภาษาอังกฤษ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงริเริ่มเปลี่ยนโฉมหน้าของสยามให้ทัดเทียมกับตะวันตก โดยเฉพาะความรู้ด้านภาษาต่างประเทศ ซึ่งถือว่าสำคัญที่สุดในการเข้าใจความคิดของฝรั่งชาวตะวันตก พระองค์ทรงศึกษา ภาษาลาตินกับบาทหลวงบัลเลอรั่ กัวซ์ (PALLEGOIX) และต่อมาทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับมิชชันนารีชาวอเมริกัน จนมีความรู้ด้านภาษาอังกฤษเป็นอย่างดีในระหว่างที่ทรงผนวช เมื่อพระองค์เสด็จครองราชย์แล้วใน พ.ศ. ๒๔๐๔ โปรดให้จ้างนางแอนนา เลียวโนเวลล์ สตรีชาวอังกฤษจากสิงคโปร์มาเป็นครูถวายพระอักษร พระราชโอรสและพระราชธิดาในพระบรมมหาราชวังสนับสนุนให้บุตรธิดาของขุนนางชั้นสูงเข้าเรียนในโรงเรียนของพวกมิชชันนารีอเมริกัน^{๑๘} พระองค์ให้มีการเปลี่ยนแปลงประเพณี

^{๑๘} กณาจารย์-เจ้าหน้าที่ มจร., ๕๐ ปี อุดมศึกษา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๑), (กรุงเทพมหานคร:

ขนบธรรมเนียมเก่าหลายประการ เช่นประกาศให้ข้าราชการเข้าเฝ้าเวลาเสด็จพระราชดำเนิน และทรงให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา ตลอดถึงการประกอบอาชีพ พระมหากษัตริย์และประชาชนมีโอกาสใกล้ชิดกันมากขึ้นจนถือได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นกษัตริย์สมัยใหม่ในระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ร.๔) เป็นช่วงที่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมไทยอย่างมหาศาล ด้วยปัจจัยภายนอกเป็นแรงผลักดันให้ต้องมีการปรับประเทศมิให้ชาวต่างประเทศเป็นข้ออ้างว่าป่าเถื่อน ล้าสมัย ถือเป็นสาเหตุแห่งความขัดแย้งยึดบ้านเมืองได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีการเปลี่ยนแปลงประเพณีบางอย่างให้เหมาะสม เช่น ทรงยกเลิกประเพณีที่ล้าสมัยไม่เป็นธรรมเนียมราษฎร ทรงรับประเพณีตะวันตก ที่จะเสริมสร้างบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า และขณะเดียวกันทรงฟื้นฟูประเพณีเดิมที่ทรงคุณค่าควรรักษาไว้เป็นประเพณีประจำชาติสืบไป และทาสในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็ยังคงมีสถานภาพเช่นเดียวกับทาสในสมัยกรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์กระทำการที่สำคัญที่สุดคือการเลิกทาส

๔.๒ สาเหตุของการเลิกทาสของรัชกาลที่ ๕

พระราชกรณียกิจสำคัญที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญเป็นยิ่งที่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองจนได้รับพระสมัญญาว่า "สมเด็จพระปิยมหาราช" พระราชกรณียกิจที่สำคัญอย่างยิ่งประการหนึ่งต่อประเทศคือ "การเลิกทาส" ซึ่งถือว่าเป็นงานใหญ่มากของประวัติศาสตร์ชาติไทย การเลิกทาสเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงดำเนินการเลิกทาสได้อย่างเรียบร้อยเป็นที่ยกย่องของนักประวัติศาสตร์ทั้งไทยและต่างประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักเป็นอย่างดีว่า ทาสก็จักเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศทั้งทางด้านสังคมและการเมืองและที่สำคัญคือทางด้านเศรษฐกิจ เพราะการมีทาสเป็นการส่งเสริมให้คนไม่รู้จักทำมาหากิน และไม่รู้จักการแก้ปัญหาในทางที่ถูก เนื่องจากบางครั้งหัวหน้าครอบครัวบางคนไปเล่นการพนันและดื่มสุราจนเป็นหนี้สินล้นพ้นตัว ก็อาจจะเอาลูกและภรรยาไปขายเป็นทาสเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ นอกจากนี้การมีทาสยังเป็นเครื่องถ่วงความเจริญของบ้านเมืองลงไปสู่ความหายนะได้เพราะว่าพลเมืองที่เป็นทาสไม่มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาซึ่งจะนำมาใช้ให้ประโยชน์แก่บ้านเมือง พระองค์จึงทรงมีพระราชดำริจะเลิกทาสจึงตรัสปรึกษาข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แต่พระองค์ทรงพบอุปสรรคเพราะบรรดาข้าราชการบริพารทั้งหลายไม่เห็นชอบด้วยกับพระองค์ บรรดาพวกทาสเองก็ไม่พอใจที่

จะให้มีการเลิกทาสเพราะเกรงว่าตัวเองจะลำบากมากขึ้นไปอีก ก็จะต้องทำมาหากินเลี้ยงชีพ ซึ่งไม่มีประสบการณ์เลย อาศัยกินอยู่กับผู้เป็นนายตลอดมา

ส่วนนายทาสก็ย่อมจะไม่พอใจ เพราะต้องอาศัยทาสในการทำมาหากินอยู่เป็นอย่างมากเช่น การเป็นแรงงานทำงานอยู่ในไร่นาแสวงหาผลผลิตต่างๆ ถ้ามีการเลิกทาสแล้วจำต้องจ้างคนใช้แทนทาส ซึ่งเป็นการสิ้นเปลืองอย่างมาก เมื่อพระองค์ทรงพบอุปสรรคเช่นนี้มิได้ทำให้พระองค์ทรงท้อถอยและล้มเลิกพระราชดำริเลิกทาสแต่อย่างใดและก็ได้ทรงหักหาญน้ำใจขุนนางที่ปรึกษาทั้งปวง พระองค์ทรงดำเนินราโชบายอย่างสุขุมรอบคอบ และเป็นไปตามลำดับขั้นอย่างค่อยเป็นค่อยไปที่ละเล็กทีละน้อย มิให้คนทั้งหลายรู้สึกเดือดร้อน และเกิดความเสียหายแก่เจ้าของทาสทั้งปวงอีกทั้งยังเป็นการเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้มีเวลาเตรียมตัวอีกด้วย^{๑๕}

สาเหตุของการเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมาจาก มูลเหตุภายนอก และมูลเหตุภายใน^{๑๖}

มูลเหตุภายนอก เนื่องจากประเทศไทยได้มีการคบค้าสมาคมกับต่างประเทศกว้างขวางติดกับเมื่อก่อนดังจะเห็นได้จากในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไทยเราได้มีการค้าขายกับอังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศส รวมทั้งการได้มีชาวตะวันตกเข้ามาทำมาหากินในประเทศไทยทั้งในส่วนราชการ และส่วนตัว เนื่องจากว่าประเพณีทาง การปกครอง การเมืองเศรษฐกิจและสังคมของชาวตะวันตกกับของไทยนั้นแตกต่างกัน เมื่อมีการคบหาสมาคมกันนั้นความแตกต่างดังกล่าวก็จะเห็นได้ยิ่งขึ้นในทางสังคมนั้น ในประเทศตะวันตกนั้นยอมรับคุณค่าของความเป็นมนุษย์มากกว่าประเทศเรา และความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับข้าราชการก็ได้ปฏิบัติต่อกันในฐานะเป็นนายกับข้า

จะเห็นได้จากการปฏิวัติในฝรั่งเศสและการเลิกทาสในสหรัฐอเมริกาย่อมเป็นการยืนยันถึงการยอมรับในความเสมอภาคของความเป็นมนุษย์ได้เป็นอย่างดี และการที่เอาคนมาเป็นทาสซึ่งเคยมีอยู่ในประเทศตะวันตกได้เลิกเป็นส่วนมาก แม้แต่คนในบังคับของชาวยุโรปไม่อาจถูกบังคับ หรือซื้อขายเอาลงเป็นทาสได้ ในทางการปกครองของชาวตะวันตกกับประเทศไทยไม่เหมือนกัน เพราะทางตะวันตกปกครองแบบประชาธิปไตยแล้วเป็นส่วนมาก รัฐบาลได้ยอมรับนับถือความสำคัญของประชาชน ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับรัฐบาล ย่อมเป็นไปได้

^{๑๕} วิชัย เสวมาศย์, การเลิกทาสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (พระนคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๑๐), หน้า ๒.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๐ - ๓๕

ในลักษณะของความเสมอภาค อำนาจอัฐบาลที่มีอยู่จึงเป็นอำนาจที่มาจากประชาชน ทำให้ประเทศทางตะวันตกเจริญขึ้นเป็นอันมาก

เมื่อเปรียบเทียบกับ การปกครองของไทยแล้ว ของไทยเรายังปกครองแบบ นายกับบ่าว เจ้ากับข้า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครองจึงมีความเหลื่อมล้ำต่ำสูงอยู่เป็นอันมาก ซึ่งถือว่าเป็นความป่าเถื่อนล้าหลังในสายตาของชาวตะวันตก ย่อมเป็นอุปสรรคต่อการเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองอีกด้วย ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นความจำเป็นในการที่จะปฏิรูปการปกครองให้มีลักษณะใกล้เคียงกับแบบทางตะวันตก แต่การที่ปฏิรูปเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้ย่อมทำได้ยากถ้าหากไม่มีการปรับปรุงโครงสร้างทางสังคมตราบใดที่พลเมืองเป็นจำนวนมากยังอยู่ในสภาพที่เป็นทาสในลักษณะต่างๆ และได้รับการปฏิบัติอย่างทารุณป่าเถื่อนอยู่เช่นนี้ หรือในทางตะวันตกประเทศของพวกเขาได้ผ่านยุคกสิกรรมที่ล้าหลังมาแล้ว คนของพวกเขาใช้ชีวิตด้วยการเงินค่าจ้างซึ่งเป็นลักษณะสำคัญอย่างยิ่งในระบบเศรษฐกิจต่อการพัฒนาประเทศยุคใหม่ ส่วนประเทศไทยเป็นประเทศกสิกรรม

ในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีชาวตะวันตกเข้ามาประกอบกิจการทำมาหากินอยู่ในกรุงเทพฯ และยอมให้นำระบบการรับจ้างแรงงานมาใช้แม้แต่คนเอเชียซึ่งอยู่ในบังคับของเขาก็ไม่ยอมให้เป็นทาส เพราะพวกเขามีวิธีอื่นที่ดีกว่าการเป็นทาสนั้นยอมแสดงว่าการจ้างแรงงานนั้น เมื่อเปรียบเทียบกับระบบทาสของเราแล้วยอมจะเห็นได้ว่าระบบทาสของเรานั้นเป็นระบบการใช้แรงงานที่เป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าของการพัฒนาประเทศเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกิดความปรารถนาที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องนี้เป็นอย่างมาก^{๒๐}

มูลเหตุภายในประเทศ มูลเหตุทางสังคมประเพณีการมีทาส ได้มีมาเป็นเวลานาน แต่มาในภายหลังๆ ได้มีสาเหตุต่างๆ อันแสดงถึงความไม่สงบเรียบร้อยทางสังคมอันเนื่องมาจากการกระทำของทาสปรากฏขึ้น เช่น ทาสหลบหนีนายทาสมากขึ้น และทางการได้ออกกฎหมายข้อบังคับเข้มงวดขึ้น ซึ่งย่อมจะเป็นการเพิ่มความกดดันทางสังคมมากขึ้นเป็นต้นและยังมีการวุ่นวายอันเกิดจากการพิพาทบาดหมางระหว่าง นายกับทาสในเรื่องต่างๆ และยังมีการกดขี่ข่มเหงกันระหว่างนายกับทาสและยังมีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างที่ล้วนเกี่ยวกับทาสเพราะว่า ประเพณีการมีทาสเป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นปกครองประเทศได้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง แต่การเปลี่ยนแปลงหลายอย่างนั้น มีหลังจากการเลิกทาสทั้งนั้น การ

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๕ - ๓๒.

เลิกทาสนั้นถือว่าเป็นรากฐานของการเปลี่ยนแปลงอย่างอื่นๆ เพราะประเพณีการมีทาสนอกจากไม่เหมาะสมกับการปกครองแบบใหม่ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำมาใช้ในการปกครองแล้ว ยังไม่เหมาะสมต่อลักษณะการพัฒนาทางเศรษฐกิจเพราะว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองต้องใช้งบประมาณแผ่นดิน ภาษีอากรที่เก็บอยู่ในลักษณะนี้ย่อมไม่เพียงพอ เพราะประชาชนส่วนใหญ่ยังอยู่ในของความเป็นทาส พวกเขาไม่มีอิสระ ในทางเศรษฐกิจจึงต้องเสียภาษีในอัตราค่ามาก การเป็นทาสยังไม่เป็นการส่งเสริมช่างฝีมือในการทำงาน เพราะการเป็นทาสมิได้ฝึกให้คนได้รับความรู้ ความชำนาญ การมีทาสยังเป็นการส่งเสริมให้คนไม่รู้จักทำมาหากิน และแก้ปัญหาต่างๆ ของชีวิตในทางที่ถูก ถ้าไม่มีการเลิกทาส จะทำให้บุคคลบางพวกไม่สามารถหาทางช่วยตนเองในทางที่เป็นประโยชน์ทำให้ชีวิตที่เกิดมาจะเป็นชีวิตที่ไร้ค่า และไม่มีประโยชน์ต่อตนเองและสังคม

อีกอย่างหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับการศึกษาแบบอย่างทางตะวันตก และพระองค์ยังมีน้ำพระทัยอันเปี่ยมไปด้วยเมตตาธรรม ตลอดจนทรงเป็นผู้ที่มองเห็นการณ์ไกล และยังทรงมีอัจฉริยะในความคิดริเริ่มของความปรารถนาดีต่อบ้านเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงในเรื่องนี้เป็นอย่างมาก ทั้งนี้พระองค์ทรงมองปัญหาต่างๆ ด้วยพระองค์เอง ในการที่จะเริ่มการเปลี่ยนแปลงสภาพการณ์ต่างๆ ทรงเห็นว่าการเลิกทาสเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงด้านอื่นๆ ดังนั้นปัญหาการเลิกทาสเป็นปัญหาที่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยเป็นอย่างมาก เพราะว่าทาสเป็นเครื่องถ่วงความเจริญ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระทัยเด็ดเดี่ยวที่จะยกเลิกการมีทาสให้จงได้ นับว่าพระองค์ทรงเป็นผู้นำที่ประเสริฐ^{๒๒}

เพราะฉะนั้นสาเหตุของการเลิกทาสอาจวิเคราะห์ก็ได้ดังนี้

๑ อิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกที่มุ่งปลดปล่อยทาสให้เป็นเสรีชนได้แพร่ขยายเข้ามาในสังคมไทย ภายหลังจากที่ไทยได้ติดต่อกับค้าขายกับประเทศทางตะวันตกอย่างกว้างขวาง ภายหลังจากที่ประเทศไทยการทำสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ. ๒๓๕๘ เป็นต้นมา ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นแรงกระตุ้นให้รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระราชดำริที่จะยกเลิกการมีทาสในสังคมไทย

๒ อิทธิพลของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกที่กำลังส่อเค้าว่าจะคุกคามประเทศไทย ถ้าสังคมไทยยังมีลักษณะป่าเถื่อนล้าหลังและพลเมืองส่วนใหญ่ของประเทศยังคงเป็นทาสโดยที่

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๑ - ๓๗.

มหาอำนาจตะวันตกจะถือเป็นข้ออ้างเข้ามาช่วยสร้างความเจริญให้ด้วยการเข้ามายึดครอง ดังนั้น การปรับปรุงสังคมด้วยการเลิกทาสย่อมเป็นการลดกระแสคัจฉกรวรรดินิยมได้

๓ ความจำเป็นทางด้านเศรษฐกิจที่ต้องการแรงงานเสรีเพิ่มมากขึ้น โดยระบบการค้าเสรีที่เกิดขึ้นภายหลังสนธิสัญญาบาวริง ทำให้ธุรกิจการค้าและการผลิตต่างๆขยายตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตข้าว ถ้ามีการปลดปล่อยทาสให้มีอิสระย่อมสนองตอบ ต่อความต้องการทางด้านแรงงานเสรีของระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่กำลังขยายตัว

๔ ความจำเป็นทางการปกครองที่รัชกาลที่ ๕ ทรงมีแผนการปฏิรูประบบบริหารราชการให้ทันสมัย ดังนั้นเมื่อพระองค์ทรงมีแผนการในการเลิกทาสเช่นนี้แล้ว การปลดปล่อยทาสให้เป็นเสรีชนย่อมจะสอดคล้องกับความต้องการกำลังคนซึ่งมีอิสระในแรงงานของตนเป็นอย่างมากเพื่อรองรับการขยายงานของระบบบริหารราชการสมัยใหม่ที่กำลังจะเกิดขึ้น

๕ เกิดจากพระราชดำริของรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทรงมีพระราชประสงค์จะให้คนไทยมีความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกันทุกคนจึงมีพระราชดำริจะยกเลิกการมีทาสในสังคมไทย

๖ พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ ทรงทรงมีเมตตาต่อประชาราษฎร์ของพระองค์ ประพฤติธรรมตามพรหมวิหาร ปุริสธรรม มีทศพิธราชธรรม สงเคราะห์ด้วยการบริจาคมหาทานอันประเสริฐยิ่ง กล่าวคือการเลิกทาสเป็นอภัยทานที่ยิ่งใหญ่ พระราชทานให้ประชาชนของพระองค์เป็นไท

จะเห็นได้ว่าประเพณีการมีทาสได้ห้อยลิกลงไปในวิถีคนไทย คนไทยจำนวนมากมาย ได้ตกอยู่ในความเป็นทาสของคนชาติเดียวกันเกือบตลอดเวลาที่เราดำรงความเป็นไท หมายความว่าคนไทยจำนวนหนึ่งได้ตกอยู่ในสภาพอันอันเป็นอิสระที่มีความสนุกสนานนั้นแต่มีคนไทยอีกจำนวนหนึ่งได้ตกอยู่ในความลำบากแสนสาหัส และไม่อาจได้รับความอิสระความเป็นไทยสมชื่อ จนเวลาล่วงเลยมาประเทศทั้งหลายมีอเมริกาเป็นต้นได้เลิกประเพณีการมีทาสไปแล้ว และประกอบด้วยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจ และการเมืองของโลก ซึ่งมีผลกระทบต่อสังคมไทยทั้งทางตรงและทางอ้อม จนทำให้ประเพณีการมีทาสของไทยที่ครอบงำสังคมไทยอยู่ช้านานจนได้เสื่อมคลายไปและเริ่มล้าลงเพราะประเทศไทยได้เปิดประเทศทำการค้าขายกับชาติตะวันตกที่มีมากขึ้น อารยธรรมตะวันตกเริ่มเข้ามา

เพราะฉะนั้นการเลิกทาสมีลักษณะ ๒ อย่างคือ ลักษณะภายนอกประเทศและภายในประเทศ สำหรับภายนอกประเทศนั้นจะควมมีผลกระทบโดยตรงต่อสังคมไทยดังเช่น การที่ชาวตะวันตกไม่ยอมให้คนในบังคับของตนในเมืองไทยตกมาเป็นทาสไม่ว่ากรณีใดๆ หรือการยอมรับสิทธิของความเป็นมนุษย์ตามแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยของชาวตะวันตก

ตลอดถึงชาวต่างชาติที่มีการใช้แรงงานจะใช้วิธีการจ้างแรงงานไม่มีการบังคับใช้ทำงานแบบทาส นี่เป็นกระจกส่องถึงความไม่เหมาะสมของประเพณีการมีทาสของไทย และยิ่งกว่านั้นการติดต่อกับชาวต่างประเทศ ในสมัยรัตนโกสินทร์ทำให้ประเทศไทยต้องมีการเปลี่ยนแปลงเป็นอันมาก และการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือประเพณีการมีทาสเพราะเป็นอุปสรรคที่สำคัญมาก ถ้าไม่มีการเลิกทาส ความเสมอภาค ภารดรภาคและการขจัดความไม่เป็นธรรมก็ไม่มี ความวุ่นวายในสังคม จะเกิดขึ้นการเลิกทาสทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคม เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้บริหารประเทศที่เป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดสามารถ ทรงเห็นการณ์ไกลและมีความปรารถนาแรงกล้าที่จะเห็นเมืองไทยมีความเจริญก้าวหน้า และพสกนิกรชาวไทยได้รับร่มเย็นเป็นสุข โดยที่พระองค์ดำเนินราชโรบายการเลิกทาสนี้อย่างสุขุม

๔.๓ พระราชโบายการเลิกทาสของรัชกาลที่ ๕

เรื่องการเลิกทาสเป็นเรื่องใหญ่เพราะมีความเกี่ยวกับคนหมู่มากซึ่งเป็นโครงสร้างแห่งราชอาณาจักรของพระมหากษัตริย์ด้วย ดังนั้นการดำเนินการเลิกทาสจึงเป็นเรื่องที่จะต้องทรงดำเนินการอย่างระมัดระวัง และต้องอาศัยการประนีประนอมระหว่างผู้มีผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้อง ด้วยการประคองกับความเป็นกลาง และเป็นธรรมดังที่ปรากฏในพระราชบัญญัติพิทักษ์เกษียณอายุลูกทาส ลูกไทว่า ^{๒๓}

“ การเลิกถอนโดยเร็วนั้นก็เป็นที่ขาดทุนเสียทรัพย์สินของผู้ช่วยไถ่ทาสไว้แต่เดิมนั้น จึงทรงผ่อนผันให้แก่เรื่องทาสที่ไม่เป็นการขาดทุนสิ่งใด เพราะทรงหวังตั้งพระราชหฤทัย แต่ให้เป็นประโยชน์ไม่ทรงอยากให้เป็นโทษได้รับความเดือดร้อนรำคาญต่างๆ จึงได้ทรงไว้ปนกลางพอให้เป็นหนทางที่จะได้ใช้ลูกจ้างบ้างระคนปนกันก่อเคยใส่ใจเพราะไม่ทรงอยากให้เจ้าของทรัพย์สินขาดทุนเดิม “

ในพระราชบัญญัติพิทักษ์เกษียณอายุลูกทาสลูกไทยังได้กล่าวอีกว่า

“ แต่ถ้าจะโปรดถอนให้ทาสหลุดพ้นค่าตัวเสียทีเดียว นายเงินผู้ไม่มีความเมตตากรุณา ก็จะไม่ให้ทาสมาดูแลรักษาลูก เพราะเห็นว่าลูกทาสเกิดมาไม่เป็นคุณประโยชน์ แก่นายเงิน นายเงินก็เอาพ่อแม่ไปใช้งานของตัว มิให้เลี้ยงรักษาลูกลูกนั้นก็จะเป็นอันตรายไปเสียเป็นอันมาก เพราะนายเงินจะแก่ง ฉะนั้นจึงทรงมีราชดำริห์ต่อไปว่า จำต้องผ่อนผันให้เป็นประโยชน์แก่นายเงินบ้างก็จะเป็นการดี ”

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน เล่มที่ ๒ หน้าที่ ๔๒.

การปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระแก่ตนเองนั้น จำเป็นจะต้องค่อยเป็นค่อยไปเพราะสังคมไทยมีทาสมาเป็นเวลาหลายศตวรรษ การยกเลิกทาสโดยฉับพลันย่อมกระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ของกลุ่มมูลนายที่มีทาสในครอบครองมาก ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จึงทรงเตรียมแผนการในการเลิกทาสอย่างมีขั้นตอนดังนี้ รัชสมัยเสวยราชย์^{๒๔} กล่าวถึงพระราชโองบายขั้นตอนของการเลิกทาสของรัชกาลที่ ๕ ว่า

ขั้นที่ ๑ ขั้นประชุมปรึกษาหารือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะทรงแก้ไขธรรมเนียมบางอย่างที่ล้าสมัย และไม่เป็นธรรมเพื่อความเจริญของบ้านเมืองและประโยชน์สุขของราษฎร พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า ธรรมเนียมที่ไม่เป็นธรรมอย่างยิ่งคือธรรมเนียมการมีทาส ในวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ พระองค์ได้ทรงนำพระราชดำริเรื่องทาสมาเสนอให้สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินร่วมพิจารณาสภาพิจารณาเห็นชอบด้วยว่ากฎหมายลักษณะทาสนั้น ไม่ยุติธรรมจริงดังที่พระองค์พระราชดำริ กล่าวคือกฎหมายลักษณะทาสกำหนดให้ทาสที่เกิดในเรือนเบี้ยของนายเงินถ้าเป็นชายจะมีค่าตัวสูงสุดถึง ๑๔ ตำลึง ในช่วงอายุ ๒๖ – ๖๐ ปี ส่วนทาสหญิงจะมีค่าตัวสูงสุด ๑๒ ตำลึง ในช่วงอายุ ๒๑ – ๓๐ ปี จากนั้นค่าตัวจะเริ่มลดลงตามลำดับจนกระทั่งอายุ ๑๐๐ ปี ทาสชายจะเหลือค่าตัว ๑ ตำลึง ส่วนทาสหญิงจะเหลือค่าตัว ๑ บาท นั้น เป็นข้อกำหนดที่ไม่ยุติธรรมอย่างยิ่ง เพราะเด็ก ๆ ต้องถูกกำหนดให้เป็นทาสไปตลอดชีวิตทั้งๆ ที่เด็กเหล่านั้นมิได้มีส่วนรู้เห็นกับการกระทำของบิดามารดาแต่อย่างใด สภาฯ จึงลงมติให้มีการแก้ไขพิกัดอายุลูกทาสลูกไทเสียใหม่

พิกัดใหม่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสนอให้พิจารณากำหนดให้ลูกทาสลูกไทที่เกิดในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ อันเป็นปีเสวยราชย์ของพระองค์เป็นต้นไปจะมีค่าตัวสูงสุดเมื่ออายุ ๗ – ๘ ปี โดยเด็กชายจะมีค่าตัว ๓๒ บาท เด็กหญิงจะมีค่าตัว ๒๘ บาท หลังจากอายุ ๘ ปีแล้ว ค่าตัวจะลดลงโดยลำดับ เมื่ออายุ ๑๘ - ๒๐ ปี จะเหลือค่าตัวเพียง ๓ บาท และเมื่อลูกทาสอายุถึง ๒๑ ปี ให้พ้นจากความเป็นทาส ผู้ชายจะได้ทันอุปสมบทและประกอบสัมมาอาชีพต่อไป ส่วนผู้หญิงจะได้มีโอกาสแต่งงานมีครอบครัวไป

ขั้นที่ ๒ ประกาศใช้พระราชบัญญัติพิกัดเกษียณอายุลูกทาสลูกไท ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ เมื่อสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเห็นชอบด้วยกับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องการกำหนดพิกัดเกษียณอายุลูกทาสลูกไทใหม่ ถึงรวมกันตราขึ้นเป็นพระราชบัญญัติ พระราชบัญญัติพิกัดเกษียณอายุลูกทาสลูกไทฉบับนี้มี ๑๗ มาตรา มีสาระสำคัญตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งได้กล่าวแล้ว และ

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๕ -๕๕.

ฉบับนี้เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ได้โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้ในวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ ตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ ทาสที่เกิดในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ จะพ้นความเป็นทาสในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ ส่วนคนที่เกิดตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นต้นไป จะเป็นไททั้งหมดถึงจะสมัครใจเป็นทาสก็ไม่ได้

ขั้นที่ ๓ ปลุกฝังพระราชนิยมในการบริจาททรัพย์ไถ่ทาส ในปี พ.ศ. ๒๔๒๐ ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระชนมายุครบ ๒ รอบ พระองค์ทรงบริจาทพระราชทรัพย์เท่าจำนวนวันในพระชนมายุ ๒๔ พรรษาวันละ ๑ บาท เป็นจำนวนเงินถึง ๘,๖๕๖ บาท ไถ่ทาสซึ่งขายตัวอยู่กับนายเงินคนเดียวมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๓๕๕ ขึ้นไปพร้อมกับลูกหมูกของทาสนั้นด้วย เพราะทรงมีพระราชดำริว่า ทาสซึ่งอยู่กับนายเงินคนเดียวถึง ๒๕ ปี คงเป็นคนดีมากกว่าคนชั่ว ในครั้งนั้นพระองค์ไถ่ทาสมาได้ ๔๔ คน เป็นทาสชาย ๑๖ คน ทาสหญิง ๒๐ คน ลูกทาสชาย ๕ คนลูกทาสหญิง ๑ คนพระราชปฏิบัติดังกล่าวอาจพิจารณาได้ว่าพระองค์ทรงบำเพ็ญพระองค์เป็นผู้นำให้บรรดาผู้ที่จงรักภักดีได้เจริญรอยตามเป็นทำนองปลุกฝังพระราชนิยมในเรื่องการปลดปล่อยทาส

ขั้นที่ ๔ ทรงดำเนินการเลิกทาสในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะช่วยผ่อนปรนให้ทาสประเภทอื่นๆ ได้มีโอกาสมีอิสรภาพ เช่นเดียวกัน ทาสในเรือนเบี้ยบ้าง จึงทรงเริ่มต้นพิจารณาเพื่อดำเนินการเลิกทาส ๒ ชนิด ในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือหรือ มณฑลบูรพา คือ ทาสเชลยและทาสสินไถ่ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะทาส มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือขึ้นเมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๔๓) พระราชบัญญัตินี้มีผลบังคับใช้ในวันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๓ สารสำคัญของพระราชบัญญัตินี้คือ ให้ลดค่าตัวเชลยในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งประกอบด้วยจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน และเถิน ซึ่งเดิมกำหนดไว้ต่างกัน ให้มีค่าตัวเท่ากัน คือชายค่าตัว ๒๕ บาท หญิงค่าตัว ๑๒ บาท เมื่อถึงอายุ ๖๐ ปีแล้วให้พ้นค่าตัวเป็นไท ส่วนทาสสินไถ่ให้ค่าตัวเป็นไปตามเดิม แต่เมื่ออายุถึง ๖๐ ปี ให้พ้นค่าตัวเป็นไทยเช่นกัน และเมื่อปลดปล่อยแล้วนายเงินต้องมีหนังสือกรมธรรม์แสดงเป็นหลักฐาน

ขั้นที่ ๕ ทรงตราพระราชบัญญัติลักษณะทาสมณฑลบูรพา ร.ศ. ๑๒๓ หลังจากที่ทรงประกาศใช้ พระราชบัญญัติเพื่อเลิกทาสในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ แล้วได้ทรงเริ่มต้นดำเนินการเพื่อเลิกทาสในมณฑลบูรพา โดยทรงมีประกาศให้ลดค่าตัวทาสในมณฑลบูรพาลงในวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ประกาศดังกล่าวมีสาระสำคัญว่า ให้นายเงินลดค่าตัวทาสลง

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เดือนละ ๔ บาท เสมอไปจนกว่าจะหมดค่าตัวและบรรดาลูกทาสให้นับว่าเป็นไทหมดบรรดาทาสที่เป็นไทแล้วก็ดี หรือยังมีได้เป็นทาสก็ดี ห้ามขายตัวลงเป็นทาส

ขั้นที่ ๖ ประกาศ ใช้พระราชบัญญัติทาส ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๖) การดำเนินการเลิกทาสซึ่งเริ่มขึ้นอย่างจริงจังตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๗ เป็นต้นมานั้น ได้ผ่อนปรนลดจำนวนทาสลงโดยลำดับ เมื่อถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ลูกทาสที่เกิดตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๑ เป็นต้นมาก็ได้เป็นไทไปแล้วถึง ๑๖ รุ่น ทาสประเภทอื่นๆเช่น ทาสเชลย ทาสสินไถ่ ก็ได้รับผ่อนปรนลงโดยลำดับ เมื่อเป็นเช่นนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงตัดสินพระทัยตราพระราชบัญญัติเลิกทาส ซึ่งมีผลบังคับใช้ ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายนพ.ศ.๒๔๔๘ พระราชบัญญัติฉบับนี้ได้กำหนดหลักและวิธีการสำคัญๆ ในการปลดปล่อยทาสที่เหลืออยู่ดังนี้คือ

(๑) บรรดาลูกทาสทั้งหลายให้นับเป็นไททั้งหมด มิให้มีพิกัดอายุดังที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติลูกทาสลูกไท พ.ศ. ๒๔๑๗ อีก

(๒) ให้ลดค่าตัวทาสลงเดือนละ ๔ บาท ทุกคนทุกเดือน นับแต่เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๔๘ เป็นต้นไป

(๓) ห้ามซื้อขายทาสอีกต่อไป ผู้ใดฝ่าฝืนจะมีโทษอาญา

ขั้นที่ ๗ ทรงประกาศใช้ประมวลกฎหมายลักษณะอาญาร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) ความว่า ผู้ใดจะเอาคนลงเป็นทาสนอกจากผู้ที่ได้รับการยกเว้นตามพระราชบัญญัติทาส ร.ศ. ๑๒๔ อีกไม่ได้ ผู้ใดฝ่าฝืนจะมีโทษจำคุกตั้งแต่ ๑ ปีถึง ๗ ปี และปรับตั้งแต่ ๑๐๐ บาทจนถึง ๑,๐๐๐ บาท

เป็นอันว่าประเพณีการมีทาสในสังคมไทยที่ใช้มากกว่า ๕ ศตวรรษ ซึ่งเป็นประเพณีที่ขัดกับแนวคิดในเรื่องมนุษยธรรม และยังเป็นอุปสรรคที่สำคัญของการพัฒนาประเทศทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจในยุคปรับปรุงประเทศนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอุทิศสาคำเนินการแก้ไขอยู่เป็นเวลากว่า ๓๐ ปี ต้องประสบกับอุปสรรคและการคัดค้านทั้งจากนายเงิน และตัวทาสเองอยู่มิใช่น้อย แต่ในที่สุดก็บรรลุผลตามพระราชประสงค์โดยไม่ต้องเสียเลือดเนื้อนับเป็นพระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่ในการเปลี่ยนแปลงสังคมเพื่อการปรับประเทศตามแบบสมัยใหม่

ผลการวิเคราะห์เห็นได้ว่ามีผลสะท้อนจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทยเป็นอย่างมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวส่งผลสะท้อนกลับมาปัจจุบันอย่างกว้างขวาง กล่าวคือ เกิดความเสมอภาคในสังคมการยกเลิกพันธะทางสังคมและเศรษฐกิจของไพร่ตามระบบมูลนาย ไพร่ และการเลิกทาส ทำให้บุคคลที่เคยเป็นไพร่เป็นทาส มีอิสระใน

แรงงานของตน มีเสรีภาพที่จะเลือกประกอบอาชีพ เลือกถิ่นที่อยู่อาศัยและการดำเนินชีวิตของ ตนเอง มีโอกาสศึกษาหาความรู้ตามความสนใจและความสามารถ เพื่อนำความรู้ไปประกอบ อาชีพ และมีโอกาสเลื่อนฐานะทางสังคมของตนตามความสามารถมิใช่พื้นฐานทางชาติกำเนิด เหมือนเดิม ได้รับความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษา การประกอบอาชีพ ทางด้านความ ยุติธรรมและหน้าที่ต่อรัฐ

ประสิทธิภาพในการป้องกันประเทศการยกเลิกการเกณฑ์แรงงานไพร่และควบคุม ไพร่ตามระบบมูลนายไพร่ ทำให้เกิดกลุ่มทหารอาชีพขึ้นรับผิดชอบในการป้องกันรักษาประเทศ แทนไพร่ กลุ่มทหารอาชีพที่เกิดขึ้นใหม่นี้ เป็นทหารประจำการที่ได้รับการฝึกหัดศึกษาเพื่อให้ เป็นกลุ่มบุคคลที่มีประสิทธิภาพในการใช้อาวุธใช้ยุทธวิธีในการต่อสู้การป้องกันรักษาประเทศ ได้รับการฝึกหัดกวดขันในเรื่องระเบียบวินัย ความคล่องตัวในการเคลื่อนกำลัง ปฏิบัติตามคำสั่ง และยุทธศาสตร์ ยุทธศิลป์ทั้งยังได้รับการอบรมกล่อมเกลารักษา ศาสนา พระมหากษัตริย์ รักเกียรติของชาติและของทหาร มีสำนึกในเรื่องชาติรัฐ ฉะนั้นกลุ่มอาชีพทหารจึงเป็นกลุ่มที่ เข้มแข็ง มั่นคง ประสบความสำเร็จ และมีบทบาทในสังคมไทยกว้างขวางขึ้นโดยลำดับ

เกิดภาวะที่เอื้อต่อการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจและการเมืองการ ปกครองการที่ไพร่และทาสมีอิสระในแรงงานของตน ทำให้ไพร่และทาสได้ใช้แรงงานของตน ไปเพื่อการผลิตและการประกอบอาชีพต่าง ๆ ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเป็นภาวะที่เอื้อต่อการพัฒนา เศรษฐกิจ จากระบบการผลิตเพื่อการยังชีพเป็นผลิตเพื่อการค้า ทางด้านการปกครอง รัฐบาล สามารถดำเนินการปกครองราษฎรได้โดยตรงไม่ต้องปกครองผ่านเจ้าหม่อมขุนนางเช่นแต่ก่อน ใน ด้านอำนาจทางการเมือง การยกเลิกการควบคุมกำลังตามระบบมูลนาย ไพร่ เป็นการยกเลิกกลุ่ม อำนาจต่าง ๆ ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ทำให้เสถียรภาพทางการเมืองภายในมั่นคง นอกจากนั้นการยกเลิกพันธะของไพร่และการเลิกทาสยังเอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพของบุคคลใน สังคมตามการพัฒนากระบวนการเมืองการปกครองอีกด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้กระทำาโบายของพระองค์ ในการ เลิกทาสคือในพ.ศ. ๒๔๑๗ ได้มีการประกาศวางข้อกำหนดเพื่อการเตรียมการเลิกทาสโดย ประกาศให้ประชาชนทราบล่วงหน้า และให้มีการสำรวจทาสที่จะเข้าขอบข่ายของเงื่อนไข ตาม พระราชบัญญัติที่จะตั้งขึ้นมา

ได้มีการประกาศใช้ "พระราชบัญญัติพิกัดเกษียณอายุลูกทาสลูกไทย " โดยกำหนด แนวปฏิบัติไว้ห้าประการด้วยกันคือ ประการที่หนึ่งกำหนดประเภทของทาสซึ่งได้รับการ ปลดปล่อยโดยเงื่อนไขเวลา ประการที่สอง กำหนดประเภทของทาสซึ่งจะได้รับการปลดปล่อย

ประการที่สาม กำหนดเงื่อนไขการเป็นทาส ประการที่สี่กำหนดเงื่อนไขที่จะให้บุคคลบางประเภทตกเป็นทาส และประการที่ห้ากำหนดมิให้ถือเอาบุคคลบางประเภทเป็นทาส

พร้อมทั้ง ตราพระราชบัญญัติเลิกทาสในมณฑลต่างๆ ซึ่งยังมีได้มีการเลิกทาส และได้มีการตราพระราชบัญญัติรัตนโกสินทร์ศก๑๒๔ ขึ้นมาประกาศใช้

๔.๔ รัชกาลที่ ๕ กับการประยุกต์คำสอนทางพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่คนไทยนับถือมาตั้งแต่ พ.ศ. ๖๐๐ สมัยขุนหลวงเม้า กษัตริย์ไทยพระองค์หนึ่ง ได้ตั้งถิ่นฐานทางตอนใต้ของประเทศจีนได้ประกาศตนเป็นพุทธมามก นับถือพระพุทธศาสนา ศีลาจาริกของพ่อขุนรามคำแหงก็ยืนยันว่า พ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนพระไตรปิฎกซึ่งเป็นการเอาใจลงปลงใจเชื่อในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

คนในเมืองสุโขทัยมักทาน มักทรงศีล มักไอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัย ทั้งชาวแม่ ชาวเจ้า ท่วยปั่ว ท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชาย ผู้หญิง มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาทรงศีลในพรรษาทุกคน ^{๒๕}

ในไตรภูมิพระร่วง หรือไตรภูมิภคของพระเจ้าลิไทยืนยันว่า คนไทยในสมัยนั้นยึดมั่นในพระพุทธศาสนาถึงขั้น "เอาใจลง ปลงใจเชื่อแก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์" รู้จักคิด และชอบรู้จักบาปและบุญรู้จักประโยชน์ในชาติหน้าชาติหน้ารู้จักกลัวแก่บาปและอายแก่บาป ซึ่งแตกต่างจากคนไทยในปัจจุบันที่ไม่ค่อยรู้จักบุญรู้จักบาป ไม่ปลงใจเชื่อในพระรัตนตรัยอย่างจริงจังโดยที่พระมหากษัตริย์ผู้เป็นเจ้าชีวิต เจ้าแผ่นดินของคนไทยทุกคนมีความมั่นคงในพระพุทธศาสนา คอยส่งเสริมบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นเวลานานนับพันปี เจ้าชีวิต เจ้าแผ่นดินของคนไทย ยังได้พยายามให้คนไทยยำเกรงต่อการทำผิดศีล ดังปรากฏตามคำสอนของพระเจ้าลิไทในหนังสือไตรภูมิพระร่วง ว่า

ผู้ใดฆ่าสัตว์ ไปเกิดในโลหะกุมภินรก ยมบาลลงโทษเอาเชือกเหล็กรัดคอขาดแล้วเอาหัวไปทอดในหม้อเหล็กที่ลุกเป็นไฟ ^{๒๖}

^{๒๕} กรมศิลปากร, ศีลาจารึกสุโขทัยหลักที่๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๑๔.

^{๒๖} พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พญาลิไทย), ไตรภูมิพระร่วง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาการ, ๒๕๔๗), หน้า ๒๔.

ผู้ใดเป็นข้าราชการ พระเจ้าแผ่นดินใช้ให้ไปเอาส่วยสาอากรจากราษฎรแล้วทำการถือ
ราษฎรบังหลวงเก็บภาษีอากรมากกว่ากำหนด ดาญไปเกิดในโบราณนิพนธ์กฤตกลุโษให้ลงไป
อยู่ในแม่น้ำที่เต็มไปด้วยอาจม และกินอาจนั่นต่างข้าวทุกวัน^{๒๗}

ด้วยอิทธิพลของพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาที่ได้ยกตัวอย่างของการ
กระทำพระพุทธศาสนาจึงเป็นศูนย์รวมของจิตใจคนไทย สร้างความสามัคคีในหมู่ชนชาวไทย
แต่ก็ช่วยให้คนไทยสามารถอยู่ร่วมกับศาสนิกชนอื่นๆ ได้ด้วยความสันติสุข ช่วยให้การใช้พระ
ราชอำนาจของเจ้าชีวิตเจ้าแผ่นดินของไทยเกือบทุกพระองค์อยู่ในแนวทางของ ทศพิธราชธรรม
จักรวรรดิวัตร และราชสังคหวัตถุ ความยึดมั่นผูกพันธรรมกันเช่นนี้ เราจึงได้เห็นการสร้างวัด
สร้างสถูปเจดีย์ ถวายพระพุทธศาสนาภายหลังที่ทำศึกสงครามชนะมา เพื่อเป็นการถ้ายกรรมใน
การฆ่าข้าศึกศัตรูเจตจำนงอันยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์เช่นที่กล่าวมานี้มีมา
ต่อเนื่อง ดังตัวอย่างกรณีของพระเจ้าตากสินมหาราช ที่มีจารึกที่พระราชานุสาวรีย์ของพระองค์
ที่วัดอรุณราชวราราม มีข้อความที่ให้คำตอบหลายประการ ดังข้อความตอนต้นที่ว่า

อันตัวพ่อชื่อว่าพระยาตาก
ทนทุกข์ยากคู่ชาติพระศาสนา
ถวายแผ่นดินให้เป็นพุทธบูชา
แต่ศาสนาสมณะพระพุทธโคดม^{๒๘}

หรือพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (ร.๑)
ทรงให้ความสำคัญแก่ศาสนธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นแก่นใจ หลักใจของคนภายในชาติ
ด้วยพระราชปณิธาน ที่ว่า

" ตั้งใจจะอุปถัมภก ขอยกพระพุทธศาสนา
ป้องกันขอบขันฑสีมา รักษาประชาชนและมนตรี"^{๒๙}

แสดงให้เห็นว่าสถาบันพระมหากษัตริย์ทรงทำหน้าที่ในการอุปถัมภ์ค้ำชูและ
คุ้มครองพระพุทธศาสนา โดยพระมหากษัตริย์มีสถานะที่เป็นองค์รัฐาธิปัตย์ และองค์พุทธมาม
กะสำหรับศาสนาอื่น ทรงให้การอุปถัมภ์คุ้มครองในฐานะที่เป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกมาแต่กาล
โบราณแล้ว พระราชมรดกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่ต้องการให้มีการผนึกชาติ

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๗.

^{๒๘} พระเทพคิลก (ระแบบ วิฑูญาโณ), พระพุทธศาสนากับรัฐธรรมนูญ.(กรุงเทพมหานคร :
บริษัทแปดสิบเจ็ด, (๒๕๔๕) จำกัด, พ.ศ.๒๕๕๐), หน้า๑๖.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน หน้า๒๔.

ศาสนา พระมหากษัตริย์ เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตามข้อความข้างต้นนั้นแสดงถึงการที่สะท้อนให้เห็นถึงโครงสร้างของความเป็นสังคมไทย คือคนส่วนใหญ่เป็นพุทธศาสนิกชนที่ได้พยายามศึกษาปฏิบัติตนตามหลักคำสอนของศาสนาธรรม

พระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นได้รับการยกย่องให้เป็นเทพสมมติซึ่งเป็นอิทธิพลความเชื่อของศาสนาพราหมณ์เชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นเทวราช หรือสมมติเทพที่จุติลงมาปกครองมนุษย์แก้ไขปัญหาคความทุกข์ยากลำเค็ญของมนุษย์เทียบฐานะของพระมหากษัตริย์กับพระอินทร์สถาปตยกรรมก็สะท้อนถึงวัฒนธรรมเทพสมมติหรือสมมติเทวราชา แม้แต่พระนามของพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ก็สะท้อนมาจากวัฒนธรรมเทพสมมติเช่นพระนารายณ์มหาราช พระรามธิบดี

วัฒนธรรมการใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์จึงค่อนข้างจะสมบูรณ์เด็ดขาดมีแต่พระธรรมศาสตร์ พระราชศาสตร์คอยเป็นเครื่องกำกับป้องกันการข่มเหงรังแกประชาชนนอกจากนี้ธรรมราชาก็เป็นวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากการที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภกที่ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาทรงสร้างและซ่อมแซม วัดวาอารามต่างๆทรงสังคายนาพระไตรปิฎกมีการยกย่องพระมหากษัตริย์ว่าเป็นพระโพธิสัตว์ มีการสร้างพระราชวังกับวัดอยู่ใกล้กัน เช่นพระบรมมหาราชวังกับวัดพระแก้ว แสดงให้เห็นถึงความใกล้ชิดระหว่างพระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก

วัฒนธรรม " ธรรมราชา " นี้ชัดเจนเมื่อเข้ามาปนเปในบางส่วนของวัฒนธรรม " เทวราชา " ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ แต่ศูนย์กลางแห่งอำนาจยังคงอยู่ที่พระมหากษัตริย์ราษฎรมีฐานะเป็นข้าแผ่นดิน พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำทั้งทางจิตวิญญาณ และทางทหาร แต่ทรงประพฤติปฏิบัติด้วยพระองค์เอง และทรงใช้พระราชอำนาจอยู่ภายใต้กรอบของธรรมะทางพุทธศาสนา จึงไม่ทำให้ราษฎรเดือดร้อนต่อต้านขัดขวาง^{๓๐}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีคุณูปการต่อพระพุทธศาสนา เป็นอันมากเช่นทรงประกาศเป็นสัจบัญญัติต่อพระสงฆ์ตอนหนึ่งว่า “ข้าพเจ้าจะไม่มีจิตยินดีน้อมไปในศาสนาอื่น นอกจากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระธรรมอันพระองค์ได้ตรัสรู้ชอบแล้วกับทั้งพระสงฆ์หมู่ใหญ่อันได้ประพฤติตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นเลยเป็นขาดจนกว่าสิ้นชีวิต”^{๓๑}

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๘.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๒.

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในปีพุทธศักราช ๒๔๐๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงผนวชเป็นสามเณรตามราชประเพณีและเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระชนมายุครบ ๒๐ พรรษาและทรงบรรลุนิติภาวะแล้ว ได้เสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุเป็นเวลา ๑๕ วัน ซึ่งเมื่อทรงลาสิกขาบทแล้วจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ ในปีพุทธศักราช ๒๔๑๖ และนับตั้งแต่นั้นมา พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจสิทธิขาดในการปกครอง และบริหารราชการแผ่นดินได้อย่างเต็มที่ด้วยพระองค์เองสืบต่อไป พระราชาเป็นประมุขของประชาชน พระมหากษัตริย์ของไทย ทรงเป็นทุกสิ่งอย่าง ที่ทำให้ชาติไทยได้ดำรงคงมาจนถึงทุกวันนี้ ทรงเป็นจอมทัพไทย และทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกของทุกศาสนาหลักที่พสกนิกรไทยนับถืออยู่ทุกหมู่เหล่า

แต่เนื่องจากพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาประจำชาติของไทยมาแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบันและต่อไปในอนาคตดั่งนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์จึงทรงทำหน้าที่ปกครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์แห่งมหาชนชาวสยามนำความเจริญรุ่งเรืองและความผาสุกร่มเย็นอันเป็นที่ข่อมปรารถนาของมนุษย์มาสู่ชนชาวไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระมหากษัตริย์ไทยก็ยังทรงเป็นพุทธมามกะ ทรงปกครองประเทศด้วยหลักของทศพิธราชธรรม และพรหมวิหารธรรม ตลอดถึงสัปปริสธรรม สังคหัตถุ ๔ อันเป็นจักรวรรดิวัตร เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนา พระองค์ใช้ข้อปฏิบัติหลักธรรมเหล่านี้ในการเลิกทาส

๔.๔.๑ พรหมวิหารธรรม

ชุมชน สังคม หรือรัฐใดก็ตามเมื่อนักบริหาร นักปกครองหรือนักการเมืองที่มีเมตตาคุณธรรมแล้วชุมชนนั้น สังคมนั้น และรัฐนั้น ก็ย่อมมีแต่ความสงบร่มเย็น ผู้ได้บังคับบัญชาบริวารผู้ใกล้ชิด ลูกจ้างผู้ใช้แรงงานหรือผู้อยู่ในปกครองย่อมจะมีความสุข ความเบิกบานใจ แจ่มใสทั่วหน้ากัน หลักเมตตาธรรม ๔ ประการ คือ

- ๑ มีความรักมีความปรารถนาดี อยากให้ทุกคนมีความสุขและอยู่เป็นสุข
- ๒ มีความสงสาร คือช่วยให้พ้นทุกข์เมื่อผู้อื่นมีทุกข์มีความเดือดร้อน
- ๓ มีความพลอยยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดีมีความสุข
- ๔ วางใจเฉย วางใจเป็นกลาง ไม่พลอยทับถมซ้ำเติม เมื่อผู้อื่นมีทุกข์ มีโทษ^{๓๒}

การที่ประชาชนชาวไทยต่างจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยถือว่า พระองค์เป็นเหมือนประทีปแสงสว่าง ของชาวไทยทุกคน ทุกคนเกิดขุนเพราะ

^{๓๒} อภ. วิ. (ไทย) ๓๕/๖๘๓ /๔๓๓ , สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘) , หน้า ๓๘.

พระองค์มีพรหมวิหารธรรมเพื่อช่วยเหลือชาวไทยได้อยู่เย็นเป็นสุขกันทั่วหน้าแล้วพระองค์มีเมตตาห่วงใยในการศึกษาเห็นได้ว่าพระองค์ส่งนักศึกษาของไทยไปศึกษาวิชาการต่างประเทศในชั้นแรก จะเป็นพระเจ้าลูกยาเธอและพระบรมวงศานุวงศ์ และต่อมาก็เป็นนักศึกษาทั่วไปของชนทุกชั้นโดยไม่จำกัด พระองค์มีความสงสารประชาชนของพระองค์จึงการให้มีสถานือนามัยช่วยเหลือประชาชนของพระองค์ช่วยให้พ้นทุกข์ในคราวเจ็บป่วย เมื่อประชาชนมีความสุขก็มีความพลอยยินดีเมื่อไพร่ฟ้า ประชาชนของพระองค์มีทุกข์มีโศกพระองค์จะวางใจเฉย วางใจเป็นกลาง ไม่พลอยทับถมซ้ำเติมทำให้ทุกคนเดือดุนและถวายพระเกียรติโดยขนานนามพระองค์ว่า สมเด็จพระปิยมหาราช และ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง

จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงมีพรหมวิหารธรรมโดยเฉพาะในการเลิกทาส ไม่มีกษัตริย์พระองค์ใดที่จะคิดถึงเรื่องทาส เพราะเป็นปัญหาที่แก้ไขได้ยากยิ่ง ปัญหาใดที่แก้ไขได้ยากแล้วจะมีไม่มีใครอยากแก้ไขให้เสียเวลาเพราะปัญหาเรื่องทาสนั้น เป็นปัญหาความเดือดร้อนทั่วไปทุกหย่อมหญ้า ความเดือดร้อนจะแผ่ทั่วไป เมื่อทาสยังมีเต็มเมืองไทย นายยอมปรารถนาได้ทาสไว้รับใช้ในเรือนของตน และระดับบารมี ทาสก็หมดปัญญาที่เป็นไท

ชาติ เอี่ยมกระสินธุ์ได้กล่าวถึงพรหมวิหารธรรมโดยเฉพาะหลักเมตตาต่อทาสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงไม่ทรงปรารถนาเห็นทาส นี้มีขึ้นในแผ่นดินที่พระองค์ทรงปกครอง “เลิกทาส” สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงประกาศิตว่า งานเลิกทาสไม่ใช่จะรวบรัดตัดความกันในบัดดลทีเดียวได้ เพราะทาสได้มีมานานแล้วจนกลายเป็นความเคยชินสำหรับนายและทาส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงใช้วิธีค่อยผ่อนปรน โดยให้การเลิกทาสนั้นเป็นไปอย่างไม่ว่างความเดือดร้อนทั้งนายทาสและทาสทั้งหลาย เพราะพระองค์มีพรหมวิหารธรรมจึงมีพระราชดำริที่ทรงคิดอยู่ในพระราชหฤทัยตั้งแต่ขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ เรื่องทาสนี้เป็นเรื่องสำคัญที่ทรงมีนโยบายที่เลิกล้มพระองค์ทรงจัดให้มีเลิกทาสตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการใช้ทาส ร.ศ.๑๒๔(พ.ศ.๒๔๔๘) ^{๓๓}

นับว่าพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ในการเลิกทาสครั้งนี้เป็นประโยชน์แก่ชาวไทยและประเทศชาติเป็นอย่างยิ่ง ทำให้พลเมืองมีสิทธิเสรีภาพมากยิ่งขึ้น และประเทศไทยก้าวไปสู่ความเจริญเป็นลำดับเป็นการยกระดับของประเทศไทย ให้เสมอด้วยอารยประเทศ

^{๓๓} ชาติ เอี่ยมกระสินธุ์ ,ร.๕ กับกรุงสยาม ,(กรุงเทพฯ: บริษัท คอมแพคท์พริ้นท์ จำกัด,๒๕๓๕),
หน้า ๗๘ - ๗๙.

๔.๔.๒ สังคหัตถุ ๔

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชสิ่งที่พระทรงคำนึงถึงอยู่ในพระราชหฤทัยอยู่เสมอมาคงจะไม่มีเรื่องใดที่ทรงห่วงใยยิ่งไปกว่าเรื่องของทาส พระองค์ทรงบำเพ็ญพระมหากรุณา ประพฤติตามคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยหลักธรรมสังคห-วัคคฺคือ การให้ทานแก่พวกที่เป็นทาสด้วยการซื้อทาสไปสู่โลกอิสระนับว่าเป็นครั้งแรกที่พวกทาสไทยได้กลิ่นอายของอิสระภาพกันบ้างแล้ว แต่พวกที่มีโชคมหาศาลซึ่งหลุดลอยออกไปสู่อิสระนั้นก็คือพวกทาสที่พระองค์ซื้อด้วยจำนวนเท่ากับวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระองค์ในปีที่ ๒๔ เพียงวันละบาท เป็นเงิน ๘,๗๖๗ บาท พระราชทานช่วยทาสซึ่งขายตัวอยู่กับนายเงินคนเดียวมาตั้งแต่ปีฉลู จุลศักราช ๒๐๕ ขึ้นไป กับหมู่ของตัวทาสนั้นด้วยเพราะทรงรำลึกว่าพวกทาสที่อยู่กับนายเงินอย่างเดียวจนถึง ๒๕ ปี คงเป็นคนตีมากกว่าคนชั่วจึงทรงโปรดเกล้าฯพระราชทานทรัพย์ช่วยไถ่ให้พ้นจากทาส เป็นทาสชาย ๕ คนทาสหญิง ๑ คนแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานไร่นาและเครื่องใช้สอยออกไปประกอบทำมาหากินต่อไป^{๓๔} เพราะการที่พระองค์ประพฤตินิธรรม สังคหัตถุธรรม ๔ ประการคือ^{๓๕}

๑ พระองค์มีพระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่ นักประวัติศาสตร์ที่สำคัญทั้งของไทยและต่างประเทศพระองค์ทำการเลิกทาส เป็นอภัยทานครั้งที่ยิ่งใหญ่แก่ประชาชนให้พ้นจากความครั่งป่าครั้งเถื่อน โดยเฉพาะปลดความเป็นทาสของประชาชนชาวไทยให้ได้เป็น “ไท” สมชื่อ

๒ พระองค์ทรงมีปิยวาจา เจรจาอ่อนหวาน เหล่าขุนนางผู้ใหญ่ที่เสียผลประโยชน์เพราะบุคคลเหล่านี้เป็นสิ่งที่น่ากลัวอันตรายอย่างยิ่งให้เห็นคล้อยตามกับพระองค์ให้เป็นไปด้วยดี พระองค์ยังให้ราษฎรของพระองค์มีเสรีภาพในการประชุมพูดจา

๓ พระองค์ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยพระองค์ เห็นว่าการศึกษาเป็นเรื่องที่สำคัญแก่ประชาชนจึงขยายการศึกษาออกไปตามวัดต่างๆ เพื่อให้ประชาชนทั้งไทและทาสได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนได้มากขึ้นพระองค์เลิบบ่อนเบี้ยอันเป็นบ่อเกิดแห่งความเป็นทาสเป็นต้น พระองค์ ยังสร้างสาธารณสุขให้มีโรงพยาบาล ยังสร้างทางรถไฟเป็นต้น

๔ พระองค์เป็นผู้ไม่ถือตัวว่าเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีอำนาจสามารถที่จะกระทำอะไรก็ได้ แต่พระองค์ไม่ทรงกระทำ เห็นได้จากการเลิกทาส พระองค์ทรงแต่งตั้งสภาเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเป็นครั้งแรก นับว่าเป็นการริเริ่มคุณค่าในการปกครองและยังเป็น

^{๓๔} อ่างแล้ว หน้า ๘๕.

^{๓๕} ที. ปา. (ไทย)๑๑/๓๑๓/๒๙๕. , ๑๖.๖๓๖๖. (ไทย) ๒๑ /๓๒ /๕๐-๕๑.

พระมหากษัตริย์ที่เสด็จประพาสตามที่ต่างๆของประเทศมากที่สุดโดยที่พระองค์ไม่ทรงถือพระองค์ว่าเป็นพระมหากษัตริย์

๔.๔.๓ สัมปยุตธรรม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงมีความรู้ทั่วไป รู้จักงานของพระองค์เองความรู้เข้าใจบุคคลอื่นรวมทั้งมีความฉลาด มีสติปัญญาจัดการกับปัญหาต่างๆและเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน หรือ ปฏิบัติการต่างๆ เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลาให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา ตลอดถึง รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้นๆว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิริยาอย่างไร จะต้องพูดอย่างไร ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างไร เป็นต้น พระองค์ยังมีกาลเทศะ คือ มีปฏิภาณไหวพริบสามารถปฏิบัติต่อบุคคลโดยวิธีเหมาะสม ปราศจากข้อขุ่นเคืองหรือขัดขืนเพราะพระองค์เป็นสัตบุรุษ เป็นคนดี คนสงบ คนที่พร้อมมูลด้วยคุณธรรมคนที่เป็นสัมมาทิฐิ คนที่ประพฤดิธรรม เป็นปกติมีธรรมของสัตบุรุษธรรมทำให้เป็นสัตบุรุษ หมายถึงที่คุณธรรมหรือคุณสมบัติของคนดีมี ๗ อย่างคือ ^{๓๖}

๑ พระองค์เป็นผู้รู้จักเหตุเช่น รู้จักว่าการทำความดีเป็นเหตุแห่งความสุข ความขยันเป็นเหตุแห่งความสำเร็จ ความเกียจคร้านเป็นเหตุแห่งความล้มเหลว การทำความชั่วเป็นความทุกข์ เป็นต้นและรู้ว่าเมื่อเกิดมีผลขึ้นมาแล้วมันจะต้องมีเหตุ ไม่ใช่มีสิ่งใดที่เกิดขึ้นมาลอยๆ โดยไม่มีเหตุเลย เมื่อรู้ว่าอะไรเป็นเหตุให้เกิดผลดี อะไรเป็นเหตุให้เกิดผลชั่ว แล้วพยายามหลีกเลี่ยงหรือละเหตุที่จะให้เกิดผลชั่ว แล้วหันมาทำแต่เหตุที่จะให้เกิดผลดี

๒ พระองค์เป็น จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือรู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก เช่นรู้ว่าหลักกรรมหรือภายิตข้อนั้นๆ มีความหมายว่าอย่างไรหลักนั้นๆมีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไรการที่ตนกระทำ อยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนี้ เป็นต้น

๓ พระองค์เป็นผู้มีความรู้จักตน คือ รู้ว่าเรานั้นว่าโดยฐานะภาวะเพศกำลังความรู้ความสามารถ ความถนัดและคุณธรรมพระองค์เป็นอย่างไรเช่นรู้ว่าการมีทาสในประเทศจะถูกประเทศต่างว่าเป็นประเทศไม่มีอารยธรรม เป็นต้น พระองค์ยังแสวงหาความรู้ด้วยพระองค์เอง

^{๓๖} ที. ปา.(ไทย).๑๑ / ๓๓๐ / ๓๓๓ , อัง. สตุตค.(ไทย) ๒๓ / ๖๘ / ๑๔๓ ,สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท , หน้า ๕๒.

โดยเสด็จไปประเทศต่างๆเพื่อการพัฒนาประเทศเหล่านั้นแล้วกลับพัฒนาประเทศแล้งพระองค์
ยังส่งพระโอรสและพระธิดาตลอดถึงบุตรข้าราชการ ไปเรียนต่างประเทศแล้วกลับมาพัฒนา
ประเทศให้เจริญก้าวหน้า

๔ พระองค์เป็นผู้รู้จักประมาณ รู้จักพอดี หมายความว่าทำอะไร จะพูดอะไร จะคิด
อะไรก็ให้รู้จักประมาณ พอดีพองามไม่มาก ไม่น้อยไม่ขาด ไม่เกินไม่ตึง ไม่หย่อนไม่อ่อน
ปกเปียก ไม่แข็งกร้าว ไม่เกิดโทษแก่ใคร ๆ มีแต่เกิดประโยชน์แก่บุคคลทั่วไป ในกาลทุกเมื่อ
ตั้งธรรมสุภาษิตที่ว่า มัตตัญญูตา สทา สาธุ ความรู้จักประมาณสำเร็จประโยชน์ในการ
ทุกเมื่อเช่นพระองค์รู้จักกาลพอดีระยะเวลาพอดีในการเลิกทาส

๕ พระองค์เป็นจักกาล คือรู้กาลเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้
ในการประกอบกิจการหน้าที่การงานหรือปฏิบัติกรต่างๆเช่น ให้ตรงเวลาให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา
ให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา เช่นที่พระองค์รู้จักกาลเวลาอันเหมาะสมในการเลิกทาสพระองค์ทรง
ดำเนินทางสายกลางในการวางแผนดำเนินการเลิกทาสพระองค์จะไม่ทรงกระทำในลักษณะหัก
โหมรุนแรง มิใช่จะปล่อยตามมีตามเกิด และมีใช่จะทำให้สำเร็จลงได้ในภายในเวลาอันรวดเร็ว
หาก แต่จะให้มีการทอดระยะเวลาให้มีการค่อยเป็นค่อยไป

๖ พระองค์เป็นผู้รู้จักชุมชน รู้กิจการที่จะประพุดต่อชุมชนนั้นๆว่าชุมชนนี้เมื่อเข้าไป
หา จะต้องทำกิจการอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เช่นพระองค์ทรงเห็น
คุณประโยชน์ของคนหมุ่มมากที่จะช่วยในการใช้สติปัญญาปรึกษาหารือในการบริหารแผ่นดิน
โดยเฉพาะพระองค์ทรงจัดตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินโดยเฉพาะในการเลิกทาส

๗ พระองค์เป็นผู้รู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอัธยาศัย
ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้จักจะปฏิบัติต่อบุคคล
นั้นๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่คบ จะใช้ จะดำเนิน ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไรเช่นรู้จัก
ใช้บุคคลให้เป็นที่ปรึกษาในการเลิกทาส โดยตั้งเป็นสภาโดยที่สภานี้มีส่วนสำคัญในการ
ดำเนินการวางแผนการเลิกทาสซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเรียกประชุม
สภานี้เพื่อการเลิกทาสเป็นครั้งแรกเมื่อวันพุธ เดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๖๖

(พ.ศ. ๒๔๑๓)

ประเทศไทยนั้นมีการใช้ทาสมาเป็นเวลานานเพื่อใช้ทำกิจการต่างๆในบ้านเจ้านายชั้น
ผู้ใหญ่ที่สูงศักดิ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นทาส
นี้มีมาตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงเป็นประเพณีแล้ว เจ้านายหรือขุนนาง เสนาบดีที่เป็นใหญ่ใน
แผ่นดินมักมีทาสเป็นข้ารับใช้ที่ไม่อาจสร้างความเป็นไทแก่ตัวเอง พระองค์ทรงใช้สติปรีชาธรรม

พร้อมด้วยพระวริยยะอุตสาหะที่จะทำให้สิ่งเหล่านี้หมดไป พระองค์ทรงใช้ระยะเวลาอันยาวนานกับการเลิกทาส ด้วยทรงพระราชดำริกับเสนาบดี และข้าราชการเกี่ยวกับเรื่องทาส พระองค์ทรงคิดหาวิธีที่จะปลดปล่อยทาสให้ได้รับความเป็นไท ด้วยวิธีการละมุนละม่อม ทำตามลำดับขั้นตอน จนกระทั่งประสบความสำเร็จในการเลิกทาสในที่สุด

๔.๔.๔ ทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม นี้คือสังคมนาญที่มีประโยชน์ที่สุด พระเจ้าแผ่นดินประกอบด้วยทศพิธราชธรรม เรื่องนี้มีบัญญัติไว้ชัดเป็นตัวอักษรอยู่ในพระคัมภีร์ โดยเฉพาะทางพุทธศาสนานี้ เรียกว่าธรรม ๑๐ ประการ สำหรับความเป็นพระราชอาโดยรูปแบบการปกครองและการบริหารของประเทศที่ได้วางไว้ เมื่อได้เสด็จขึ้นครองราชย์แล้วกษัตริย์จะต้องทรงปฏิบัติพระองค์ในลักษณะธรรมราชาปกครองอาณาประชาราษฎร์ให้กินดีอยู่ดี มีความร่มเย็นเป็นสุขบ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง บนพื้นฐานที่มาจากความเชื่อว่า ราชาก็ดีจะต้องเป็นผู้ที่ทรงไว้ซึ่งธรรมะสำคัญที่เรียกว่า "ทศพิธราชธรรม" ทศพิธราชธรรมประกอบด้วยหลักธรรม ๑๐ ประการ ได้แก่^{๓๖}

๑ พระองค์เป็นเอาใจใส่สงเคราะห์อนุเคราะห์ให้ประชาราษฎร์ได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ที่เดือดร้อน ประสพทุกข์และให้การสนับสนุนแก่คนทำความดี เช่นพระองค์ทรงพระราชทานทรัพย์ให้แก่ข้าราชการและราษฎรผู้สมควรได้รับในคราวที่ควร ตลอดจนจนถึงการจ่ายเพื่อบำรุงกิจการเพื่อให้ความสะดวกและความสมบูรณ์แก่ราษฎร พระองค์ยังทรงหุบเลี้ยงพระราชวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทด้วยพระราชทานทรัพย์เครื่องอุปโภคบริโภคภัณฑตามฐานะของบุคคลนั้นซึ่งได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณ และพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์แก่องค์การหรือบุคคลและราษฎรเมื่อถึงคราวอันสมควร รวมทั้งพระราชทานจตุปัจจัยแก่บรรพชิตผู้ประกอบกิจพระศาสนา เช่นในปี พ.ศ.๒๔๒๐ เมื่อพระองค์มีชนมายุครบ ๒ รอบ ได้บริจาคพระราชทรัพย์ไถ่ตัวทาสที่ขายตัวอยู่กับนายเงินคนเดียวมาครบ ๒๕ ปี รวมทั้งลูกหลานทาสนั้น อีกทั้งพระราชทานที่ให้ทำกินด้วย พระราชดำรินี้มีผู้เจริญรอยตามมาก ช่วยให้ทาสเป็นอิสระได้เร็วขึ้น อีกทางหนึ่ง

๒ พระองค์เป็นมีศีล รักษาความสุจริต มีความประพฤติดีงาม ดำรงกายและวจีกรรม เช่น พระองค์ทรงประพฤติตนเป็นตัวอย่างที่ดี ให้เป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์ด้วยพระองค์ยังทรงประพฤติพระจริยาทางพระกาย พระวาจาให้สะอาดตาม

^{๓๖} บุ.ชา. (ไทย) ๒๘ / ๑๓๘ - ๑๓๖ / ๑๑๒., สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน), ทศบารมี ทศพิธราชธรรม, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๑๒.), หน้า ๒.

ขัตติยราชประเพณี ดำรงด้วยคืออยู่ในเบญจศีลให้เป็นคุณสมบัติในพระองค์อีกด้วย และพระองค์ยังเป็นชาวพุทธที่ดีเมื่อพรรษา (อายุ) ครบทรงผนวชตามราชประเพณี และพระองค์ให้คดีที่เป็นอาญาแผ่นดิน ผู้ถูกกล่าวหาต้องถูกทรมานด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อให้รับสารภาพ อันเรียกว่าจาริตนกรบาล ในรัชกาลของพระองค์ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลิกเสียถือว่าเป็นการทรมานหรือดลงพระราชอาญาเข็มนักโทษที่ต้องคำพิพากษาให้เข็มนตั้งแต่ ๕๐ ทีลงมาเป็นจำคุกแทนเป็นต้น

๓ พระองค์เป็นผู้เสียดสละความสุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองเช่น พระองค์ทรงสละบริจาศพระราชนิพนธ์ส่วนพระองค์เป็นต้นตลอดจนความสุขส่วนพระองค์เพื่อความสุขของประชาราษฎร์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และพระองค์ทรงบริจาศทรัพย์ให้มีวิหารและพิมพ์พระไตรปิฎก โดยโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกฉบับทองทิบด้วยคัมภีร์โบราณ และโปรดฯ ให้สร้างวัดสำคัญ ๆ เช่น วัดเบญจมบพิตร วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดเทพศิรินทราวาส และได้พระราชทานพระราชนิพนธ์ส่วนพระองค์สร้างโรงพยาบาลวังหลัง ซึ่งก็คือโรงพยาบาลศิริราชในปัจจุบัน เป็นต้น

๔ พระองค์เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตมีความจริงใจไม่หลอกลวงประชาชนเช่น พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ มีพระราชอัธยาศัยประกอบด้วยความซื่อตรงดำรงในความสัตย์สุจริตต่อพระราชวงศานุวงศ์ ขุนนางผู้ใหญ่ ดังที่พระองค์ตั้งขุนนางผู้ใหญ่เป็นที่ปรึกษา ในการทำงานและพระองค์ทรงยกเลิกฎเกณฑ์ต่างๆที่เป็นอุปสรรคต่อการปกครองประชาชนของพระองค์

๕ พระองค์เป็นผู้มีความอ่อนโยน การมีอัธยาศัยดีงามเช่น พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไม่ทรงถือถือพระองค์ด้วยอำนาจมานะ เมื่อมีผู้กราบทูลตักเตือนโต้แย้งด้วยข้ออรธข้อธรรมที่ประกอบด้วยเหตุผลซึ่งเป็นวิสัยของบัณฑิตชน ก็มีได้ทรงห้ามปรามคัดค้านทรงวิจารณ์โดยถ้วนถี่ ถ้าดีชอบทรงยินดีด้วยแล้วทรงอนุวัตตาม โดยไม่ทรงถือพระองค์ด้วยอำนาจมานะ ไม่ทรงเยอหยิ่งหยาบคายกระด้าง ถือพระองค์ ดังที่พระองค์ขอความเห็นจากขุนนางผู้ใหญ่ในการเลิกทาส ถึงพระองค์จะมีอำนาจเด็ดขาดแต่ไม่ทรงกระทำ เพราะพระองค์สัมาคารวะอ่อนน้อมแก่ท่านผู้เจริญโดยวัย และเจริญโดยคุณ

๖ พระองค์เป็นผู้ บำเพ็ญความเพียรเช่นพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ทรงตั้งพระราชอุตสาหะวิริยะด้วยการเลิกทาสที่มีความยากลำบากมากแต่พระองค์บำเพ็ญความเพียรปฏิบัติพระราชกรณียะให้เป็นไปด้วยดีเพื่อคุ้มครองไพร่ฟ้าประชาชนของพระองค์ที่เป็นทาส มีทุกข์ยากลำบาก ไม่ได้ได้รับความยุติธรรมให้ได้เสรีภาพ พันทุกข์ทรมาน

๙ พระองค์เป็นผู้ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยข้อความและกระทำด้วยอำนาจความโกรธ มีเมตตาประจําใจเช่น พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์จะต้องมีพระราชอัธยาศัยประกอบด้วย พระเมตตาไม่ทรงปรารณาก่อเวรก่อภัยให้แก่ผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่ทรงพระพิโรธด้วยเหตุที่ไม่ควร แม้จะมีเหตุที่ทำให้ทรงพิโรธดังเช่นการเลิกลาของพระองค์เป็นเรื่องขัดขวางผลประโยชน์ของเหล่า ขุนนางผู้ใหญ่ตลอดจนถึงชนชั้นกษัตริย์ซึ่งล้วนแต่มีบทบาทอยู่ในบ้านเมือง ดังนั้นชนเหล่านี้ย่อม ขัดขวาง แต่พระองค์ทรงข่มเสียดซึ่งอีก โกรธ(ความ โกรธ)ให้สงบระงับอันตราย และทรงปฏิบัติ ด้วยพระสติรอบคอบ

๑๐ พระองค์เป็นผู้ไม่หลงระเรีงอำนาจ ไม่บีบบังคับใคร มีความกรุณา ไม่หาเหตุ เบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใดด้วยความอาฆาตเกลียดชังเช่น พระองค์ทรงเป็น พระมหากษัตริย์จะต้องที่มีพระราชอัธยาศัยกอบประด้วยพระมหากุณาไม่ทรงปรารณาก่อโทษก่อ ทุกข์แก่ผู้หนึ่งผู้ใด ไม่ทรงเบียดเบียนพระราชวงศานุวงศ์ หรือขุนนางผู้ใหญ่ที่ไม่มีความเห็นกับ พระองค์ในการเลิกลาเป็นต้น

๑๑ พระองค์เป็นผู้มีความอดทนอดกลั้นต่อความโลภ ความทะเยอทะยานอยากได้ ความ โกรธความพยายามมุ่งร้าย ความหลงมกมาย หลงระเรีงในอารมณ์ที่ยั่วให้เกิด ไม่ยอมละทิ้งกิจ กรรมที่ได้บำเพ็ญโดยชอบธรรม เช่น พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์จะต้องมีความอดทนอด กลั้นไม่มีความหวั่นไหวต่อขุนนางหรือผู้ที่มีทาสอยู่ในการปกครองที่ออกมาขัดขวางเพราะการ ดำเนินการเลิกลาใดๆซึ่งเป็นการขัดผลประโยชน์ของบุคคลเหล่านี้เป็นสิ่งที่น่ากลัวอันตราย อย่างยิ่งเป็นต้น

๑๒ พระองค์เป็นผู้วางตนให้เป็นหลักหนักแน่น สถิตมั่นในธรรมทั้งส่วนยุติธรรม และนิติธรรมเช่น พระองค์ทรงเป็นผู้ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวในการ โดยยึดถึงประโยชน์สุข และความดีงามราษฎรเป็นที่ตั้ง ดังที่พระองค์ทรงพยายามปลดปล่อยข้อผูกมัดความไม่เสมอ ภาคและความทุกข์ยากต่าง ๆ ด้วยการเลิกลา กระทำได้โดยยากแต่พระองค์ไม่หวั่นไหวมีความ หนักแน่นถึงจะใช้เวลานาน

ยังมีจักรวรรดิวัตร หรือธรรมะในการคุ้มครองป้องกันอาณาประชาราษฎร์ นั้น มี รายละเอียดครอบคลุมเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการปกครองไว้อย่างกว้างขวาง ปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ใน พระสุตตันตปิฎก ที่มณิกาย ในจักรกวัตติสูตร^{๓๘} พอสรุปเป็นแนวทางการปฏิบัติของ พระมหากษัตริย์สำคัญที่น่าสนใจดังนี้

^{๓๘} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๑ - ๑๐๒ /๖๗ ๗๓.

๑ พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์จะต้องทรงพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สินสมบัติของประชาชนเห็นได้จากพระองค์เมื่อพระองค์ทำสัญญาบาวริงแล้ว โดยที่พระองค์พัฒนาประเทศให้เจริญรุ่งเรือง ส่งเสริมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ โดยเฉพาะภายในประเทศทรงเสริมให้ชาวนามีรายได้ ให้ขยายพื้นที่การเพาะปลูกทำนาควบคู่ไปกับการขุดคลอง ให้ประชาชนเป็นเจ้าของพื้นที่นา พระองค์สร้างความมั่นคงปลอดภัยทางการเมืองการปกครองแล้วยังปฏิรูปการศึกษาเพื่อสร้างคนในสังคมสยามใหม่ พระองค์จึงถือว่าเป็นผู้พิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สินสมบัติของประชาชน

๒ พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์จะต้องทรงอนุเคราะห์ประชาชน ชาวนิคมนชนบท โดยฐานานุกรม โดยที่พระองค์ได้ขุดคลองในพื้นที่ว่างให้เป็นที่ทำมาหากินทรงแนะนำชักนำให้ประชาชนตั้งอยู่ในกุศลสุจริต ประกอบอาชีพโดยชอบธรรม หากคนใดไม่มีทรัพย์พอเลี้ยงชีพโดยสัมมาอาชีพะ จะพระราชทานทรัพย์เจือจานให้เลี้ยงชีพด้วยวิธีอันเหมาะสม ไม่ให้แสวงหาอันไม่เหมาะสมด้วยการทุจริต

๓ พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์จะต้องทรงช่วยชีวิตของประชาชนในยามเกิดภัยพิบัติจากธรรมชาติ เช่น อุทกภัย วาตภัย ดินฟ้าอากาศแห้งแล้ง ฝนไม่ตกตามฤดูกาล โดยที่พระองค์ให้ขุดคลองเพื่อให้ได้น้ำในการเพาะปลูกในหน้าแล้ง รวมทั้ง โรคระบาด อักค้ำภัย

๔ พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์จะต้องทรงดำเนินนโยบายต่างประเทศอย่างลึกซึ้งด้วยการผูกพระราชไมตรีสมานราชสัมพันธ์มิตรกับกษัตริย์ประธานาธิบดีและผู้นำของประเทศต่างๆเช่นพระองค์เสด็จประพาสสิงคโปร์และประเทศยุโรป และยังส่งคนของพระองค์ไปเรียนต่างประเทศพระองค์ยังจัดรูปแบบการศึกษาอย่างตะวันตกทำให้ประเทศพัฒนา เพื่อให้ราชอาณาจักรอยู่รอดปลอดภัย

๕ พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์จะต้องทรงส่งเสริมศิลปะและการศึกษารวมทั้งสุขภาพ อนามัย สุขากิจบาล ทรงให้ความช่วยเหลือทางการแพทย์ ปลอดภัยการระคนยากจนตลอดจนการกระทำอันเป็นบุญกุศลซึ่งได้แก่การสร้างโรงพยาบาล บ้านพักคนชรา คนกำพร้าตลอดถึงการสร้างถนนเป็นต้น

๖ พระองค์พระมหากษัตริย์ผู้ทรงอุปการะสมณชีพราหมณ์ผู้มีศีลประพฤติดี ปฏิบัติชอบ เห็นได้โดยพระราชทานไทยธรรมให้สร้างมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้และยังทรงปฏิสังขรณ์วัดและสร้างวัดเบญจมบพิตร ยังจัดสร้างพระไตรปิฎกและยังบริจาคน บริหารเกื้อกูลแก่ธรรมปฏิบัติ

ถ้าหากได้นำพระราชกรณียกิจที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิบัติต่อประเทศชาติ ต่อส่วนรวม ต่อพสกนิกรประชาชนคนไทยมาโดยตลอดนับตั้งแต่วันที่ได้เสด็จขึ้นครองราชย์มาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานานเปรียบเทียบกับหลักการปกครองและบริหารประเทศในการปกครองและบริหารประเทศตามอำนาจหน้าที่ของพระมหากษัตริย์มาแต่โบราณกาลดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิบัติตามแนวทางหลักธรรมมีพรหมวิหาร ๔ และสังคหวัตถุ ๔ ตลอดถึงทศพิธราชธรรมเป็นต้นของพระพุทธศาสนานั้นมาโดยตลอด โดยไม่มีขาดตกบกพร่อง ย่อมเป็นเรื่องพิสูจน์ยืนยันได้อย่างแน่ชัดว่า ถึงความเป็นพหูสูตของพระองค์ท่านประชาชนคนไทยนับได้ว่าเป็นผู้ที่มิใช่คดีที่พระมหากษัตริย์ราชซึ่งทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม ทรงมีพระปรีชาสามารถ ทรงมีพระราชอัจฉริยภาพสูงส่ง ทรงมีความเป็นพหูสูต ในสาขาวิชาการต่างๆ และทรงมีพระมหากรุณาแก่พวกรเราอย่างมากมายเหลือคณานับ

สรุปการวิเคราะห์พระมหากษัตริย์ของไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้ผ่านกาลเวลายาวนานนับได้หลายร้อยปี แม้จะทรงมีพระราชอำนาจแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด แต่ลักษณะการใช้พระราชอำนาจของแต่ละยุคแต่ละสมัยแตกต่างกันไป สมัยสุโขทัยเป็นราชธานีก็ทรงใช้อำนาจแบบพ่อปกครองลูก ให้ความสำคัญคุณธรรมแก่ราษฎรอย่างเสมอหน้าแต่ระบบศักดินายังมีอยู่ สมัยอยุธยาเป็นราชธานี แม้จะมีอิทธิพลของวัฒนธรรมในลัทธิพราหมณ์ที่หลงไหลมาจากเขมร คือวัฒนธรรมเทวราชา หรือ เทพสมมติ เริ่มมีการแบ่งชนชั้น ชนชั้นต่ำสุดคือทาส พระมหากษัตริย์เป็นชนชั้นสูง ไม่ปรากฏว่ามีพระมหากษัตริย์ทรงกดขี่ข่มเหงรังแกประชาชน กลับนำประชาชนให้มีความเข้มแข็งและขยายพระราชอาณาจักรออกไปและทรงใช้พระราชอำนาจอยู่ในกรอบของธรรมะ ทั้งลัทธิ “ธรรมศาสตร์” และ “ราชศาสตร์” อันได้แก่ กฎมณเฑียรบาล จำกัดการใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ป้องกันการกดขี่ข่มเหงใช้อำนาจรังแกและลงโทษประชาชนให้รอบคอบรัดกุม

ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามามีความเข้มแข็งขึ้นในหมู่คนไทยก็หันมาใช้อำนาจแบบพระธรรมราชาและจักรพรรดิราชา ภายใต้ทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัตถุ และจักรวรรดิวัตร แต่สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ ระบบทาสยังมีอยู่ในสังคมไทย แม้พระมหากษัตริย์จะยังเป็นเจ้าชีวิต เจ้าแผ่นดิน ก็ได้ทรงใช้อำนาจกดขี่รังแกประชาชนคนไทยแต่อย่างใด กลับนำคนไทย ต่อสู้ข้าศึกศัตรูกอบกู้บ้านเมืองขึ้นมาจนได้รับการยกย่อง จนมาถึงในรัชกาลที่ ๕ เห็นว่าประเทศชาติมีระบบทาสเป็นประเทศไม่เจริญพระองค์ทรงเลิกทาสโดย ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือทางสายกลาง ตามหลักอริยมรรคถือว่าพระองค์มีเมตตา ต่อพวกทาส ด้วย

ฉบับพิเศษเป็นของมหาวิทยาลัย

ความยึดมั่นในพระพุทธศาสนาและปรัชญาการปกครอง ที่มุ่งต่อความมั่นคงของชาติบ้านเมือง และความอยู่ดีมีสุขของราษฎร

๔.๕ วัดเป็นสถานการศึกษาเพื่อความเสมอภาค

การศึกษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความจำเป็นในการพัฒนาคนไทยให้มีความรู้วิทยาการแบบตะวันตก โดยเฉพาะในยามที่ประเทศไทยกำลังปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย คนไทยที่มีความรู้ความสามารถในวิชาการสมัยใหม่จึงเป็นที่ต้องการ ดังนั้นพระองค์ มีพระราชประสงค์ให้พสกนิกรทั้งปวงของพระองค์มีความรู้ ในสรรพวิชาการซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาตนเอง และบ้านเมือง เพราะพระองค์พระองค์ตระหนักดีว่า ประเทศชาติจะเจริญได้ก็ต่อเมื่อคนในชาติมีการศึกษา มีความรู้ และเป็นคนดี จึงโปรดให้ปฏิรูปการศึกษา เพื่อเป็นพื้นฐานในการสร้างและเตรียมงานให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง โดยมีเป้าหมายหลักสามประการ คือ เพื่อฝึกคนทำราชการ เพื่อคุณประโยชน์ของประชาชน และเพื่อบำรุงรักษาพระศาสนา ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มและขยายการศึกษาสู่คนทุกหมู่เหล่า ให้ลูกหลานของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ตลอดจนคนทั่วไป ได้โอกาสศึกษาเล่าเรียน

การศึกษาระยะเริ่มแรกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดตั้งขึ้น เป็นโรงเรียนในพระบรมมหาราชวังมีเป้าหมายเพื่อการเรียน การสอน เพื่อฝึกหัดกุลบุตรของบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นสูงที่ถวายตัวเพื่อรับราชการ เป็นข้าราชการชั้นสัญญาบัตร โรงเรียนเหล่านี้ได้แก่ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ โรงเรียนสราญรมย์หรือโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษสวนนันทอุทยาน พระองค์ทรงเริ่มขยายการศึกษาออกไปข้างนอกโดยที่พระองค์ทรงตระหนักว่าการที่จะเลิกทาสให้ได้ผลจริงจกนั้นจะต้องส่งเสริมให้ประชาชนทั่วไปมีความรู้ โดยเฉพาะเขาว่าชนที่เป็นลูกทาสให้ได้เล่าเรียนหนังสือและวิชาการต่างๆจะได้เป็นหนทางประกอบเลี้ยงชีพต่อไป เพราะตราบใดที่ประชาชนไม่มีการศึกษา ก็ไม่รู้จักทางที่จะประกอบอาชีพทำมาหากินแล้วจะเลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้อย่างไร เมื่อเอาตัวเองไม่รอดเพราะขาดการศึกษา นี่เป็นสาเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้มีการขายตัวเป็นทาสอยู่ร่ำไปไม่มีวันที่สิ้นสุด เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักพระราชหฤทัยจึงทรงริเริ่มและขยายการศึกษาเพื่อให้บุตรหลานของประชาชนพลเมืองทั่วไปได้ศึกษาเล่าเรียนที่ดังที่มีการประกาศการเรียนหนังสือว่า

มีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศแก่บรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลพ่อค้าราษฎรทั้งปวงทั่วกัน ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่า

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิชาหนังสือเป็นต้นค่าคุณความเจริญของราชการเมือง ยิ่งศิลปศาสตร์วิชาการอื่นๆทั้งสิ้นถ้าผู้ใดเล่าเรียนรู้อ่องแท้จริง แม้จะเป็นคนตระกูลสูง หรือตระกูลต่ำอย่างใดก็ตามสมควรที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลี้ยงให้มียศศักดิ์รับราชการบ้านเมืองรับสนองพระเดชพระคุณ ถ้วนทั่วกัน^{๓๕}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีประกาศเกี่ยวกับการศึกษาอันเป็นการแสดงถึงว่า พระองค์ทรงมีพระราชหฤทัยจะสร้างประโยชน์สุข และความเจริญของบ้านเมือง พระองค์จึงสนพระทัยต่อการศึกษาเล่าเรียนของบุตรหลานของคนที่เคยเป็นทาสและเยาวชนของพระองค์ ดังที่ปรากฏหลักฐานที่ว่า

... มีพระราชประสงค์จะได้พระราชวงศาและบุตรข้าราชการและราษฎรทั้งปวงได้เล่าเรียนศึกษาหนังสือไทยให้รู้โดยละเอียดตามแบบที่ถูกต้องจึงทรงเสียดสละพระราชทรัพย์ออกตั้งโรงเรียนและจ้างครูสอนบำรุงการเล่าเรียนสิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก โรงเรียนซึ่งได้โปรดเกล้าฯ ได้ตั้งขึ้นแล้วตามพระอารามหลวงหลายแห่ง และยังทรงพระราชดำริจะให้ตั้งโรงเรียนให้มีสำหรับพระอารามหลวงทุกๆพระอาราม เพื่อจะให้บุตรหลานของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้เล่าเรียนโดยสะดวก ไม่ต้องเสียเงินทองอะไรเลยในการเล่าเรียน...^{๓๖}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าการศึกษเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขยายการศึกษา ในปี พ.ศ.๒๔๑๔ โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นภายในพระบรมมหาราชวังโดยมีท่านพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เป็นอาจารย์ใหญ่ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรทั่วไปขึ้นตามวัดหลายแห่ง และโรงเรียนหลวงแห่งแรกของราษฎร เป็นโรงเรียนหลวงที่สร้างขึ้นในวัด คือโรงเรียนวัดมหรณพาราม เพื่อให้ทาสและบุคคลทั่วไปมีโอกาสการศึกษาและยังได้ใกล้ชิดกับวัดด้วย

บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นว่า การศึกษาในระบบเก่าคือ การเรียนหนังสือในวัดจากพระสงฆ์เป็นสิ่งเหมาะสม สามารถนำมาปรับใช้เป็นองค์กรการศึกษาสมัยใหม่ได้ เพราะวัดยังสามารถอบรมหลักการทางสังคมตามจริยธรรมทางพุทธศาสนาอันถือเป็นอุดมการณ์ทางสังคมที่จำเป็นต่อการหล่อหลอมความคิดและจิตสำนึกทางสังคมให้ควบคู่ไป

^{๓๕} ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์,และคนอื่นๆ (บุญเรือง, ศิริฤทธิ์, บุญธรรม ,เกตุรัตน์ลสารัญ), รวบรวม, ประกาศกรเรียนหนังสือ ,ประชุมกฎหมายประจำศก,เล่ม๑๐, (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมส, ๒๔๗๖), หน้า ๒๔๒.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๒๑.

กับวิทยาการสมัยใหม่ได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้วัดทั้งหลายร่วมมือกับรัฐบาลจัดตั้งโรงเรียนในวัดทั่วประเทศ เพื่อสอนความรู้อย่างเป็นระบบแบบแผนที่ทันสมัย เพราะฉะนั้น โรงเรียนในการศึกษาระบบใหม่ที่ตั้งขึ้นเป็นครั้งแรก

ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ พระองค์ยังทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร เขียนตำราเรียนขึ้นมา เรียกว่า แบบเรียนหลวง ๖ เล่ม คือ มูลบทบรรพกิจ วาหนัคดีนิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวพจน์พิจารณา พิศาลการ์นต์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าผู้หญิงก็สมควรที่จะได้รับความรู้เช่นเดียวกับผู้ชาย ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้น โรงเรียนหลวงแห่งแรกที่ตั้งขึ้นคือ โรงเรียนบำรุงสตรีวิทยาการปกป้อมประเทศ และพระองค์มิได้ทรงพอพระทัยอยู่เพียงเท่านั้น ดังที่จะเห็นได้จากการประกาศตั้งโรงเรียนมูลสตรี ซึ่งประกาศเมื่อเดือนหกขึ้น ๕ คำปีมะ ตรง รัตนโกสินทร์

๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) ยังมีข้อความที่ปรากฏว่า^{๑๑}

“... ได้ออกพระราชทรัพย์ในปีการศึกษา นี้ เป็นเงินเดือนอาจารย์ ตามโรงเรียนแลเจ้าพนักงาน แลการก่อสร้างโรงเรียนแลเครื่องใช้ต่างๆ สำหรับโรงเรียนแลสมุดตำราเรียนต่างๆ ปีหนึ่งหลายพันชั่งในรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๐ นี้ มีจำนวนนักเรียนโดยประมาณชั้นสูง ๒๐๑ คน โรงเรียนภาษาอังกฤษ ๒๐๖ คน โรงเรียนสามัญซึ่งได้ตั้งขึ้นไว้ในพระอารามต่างๆ ทั้งในกรุงเทพฯ แลหัวเมือง รวม ๕๑ ตำบลมีนักเรียน ๑,๓๖๐ คน โรงเรียนเชลยศักดิ์ ๔๖ โรงเรียนนักเรียน ๘๒๗ คนยังเป็นการน้อยนักไม่สมควรแก่พระราชทรัพย์ที่จำหน่ายไป ”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มและขยายการศึกษาไปตามวัดต่างๆ เพื่อให้การศึกษาได้ทั่วถึงกันถือว่ามิคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติเป็นอย่างยิ่งเพราะนอกจากส่งเสริมความเจริญในหมู่ประชาชนโดยทั่วไปแล้วยังเป็นหนทางที่ให้ราษฎรทั้งที่เคยเป็นทาสและคนที่ยากจนไม่ได้รับการศึกษาให้ได้ศึกษาเล่าเรียนเพื่อป้องกันความเป็นทาสยั่งยืนเพราะพระองค์ให้ความรู้แก่พวกเขาทั้งหลาย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทย พระองค์ทรงมุ่งหวังเพื่อขยายการศึกษาของชาติได้กว้างขวางขึ้นมากกว่าเก่าไม่เพียงแต่การอ่านออกเขียนได้เท่านั้นทรงพิจารณาว่า การพัฒนาประเทศจะเป็นไปไม่ได้ถ้าคนในชาติไม่มีความรู้ มีการศึกษาต่ำ ประชาชนของพระองค์ทุกคนควรจะได้รับการศึกษาเล่าเรียนให้มาก ให้ทันโลก

^{๑๑} ร. ต. ท. เสถียร ลายลักษณ์, และคนอื่นๆ (บุญเรือง, ศิริฤทธิ์, บุญธรรม, เกตุรัตน์ลลาราชญ.), รวบรวม, ประกาศตั้งโรงเรียนมูลสตรี, ประชุมกฎหมายประจำศก, เล่ม ๑๓, (พระนคร: โรงพิมพ์เคลิมส์, ๒๔๗๖), หน้า ๑๑๔.

ตะวันตก พระองค์จึงได้ทรงตั้งมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทยเมื่อ พ.ศ.๒๔๓๒ ชื่อว่า มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และใน พ.ศ.๒๔๓๖ โปรดเกล้าให้สร้างมหาวิทยาลัยอีกแห่งหนึ่งที่วัดบวรนิเวศ พระราชทานนามว่า มหามกุฏราชวิทยาลัยของทางคณะสงฆ์ธรรมยุต และต่อมาในพ.ศ. ๒๔๕๙ โปรดเกล้าให้สร้างมหาวิทยาลัยอีกแห่งหนึ่งที่วัดมหาธาตุใต้พระราชทานนามใหม่ตามชื่อพระองค์ ว่า มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเพื่อให้เป็นที่ศึกษาพระปริยัติและวิชาชั้นสูงของทาง คณะสงฆ์มหานิกาย จะเห็นได้ว่าพระองค์ได้ให้ความสำคัญต่อวัดมาก ให้วัดเป็นที่การศึกษา เพื่อให้ความรู้แก่คนที่เคยเป็นทาสและคนทั่วไป

๔.๖ การเปลี่ยนแปลงสภาพทาสมาเป็น กรรมกร คนรับใช้

ทาสที่หลุดพ้นแล้วไปทำอะไร ตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(ร.๕) พระองค์ทรงเลิกทาสแล้วมีพระราชประสงค์ที่จะตั้ง โรงเรียนตามวัดต่างๆเพื่อช่วยเหลือ สงเคราะห์ลูกทาสที่หลุดพ้นแล้วและเยาวชนที่มีฐานะยากจน ให้เป็นผู้รู้หนังสือวิชาการเพื่อจะได้ รับจ้างทำงานต่างๆได้ ตามต้องการจะได้ไม่มีความลำบาก

แต่ในช่วงการเลิกทาสนั้นความเคลื่อนไหวการเปลี่ยนแปลงของทาสให้เป็นไท เศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงมาเป็นระบบเศรษฐกิจระบบเงินตรา ในช่วงนั้นสนธิสัญญาบาวริง การ ผลิตจึงเปลี่ยนมาเป็นการผลิตส่งออกมากยิ่งขึ้น สถานภาพของทาสจึงกลายเป็นกรรมกร แรงงาน มากยิ่งขึ้น กรรมกร แรงงานจะได้รับค่าจ้างเป็นเงินเช่นแรงงานขุดคลองต่างๆ ในสมัยก่อนยังไม่เลิกระบบทาส จะไม่มีโอกาสทำงานเพื่อตนเอง แรงงานส่วนมากจะเป็นชาวจีนและชาว ต่างประเทศ แรงงานเหล่านี้จะได้รับเงินเป็นค่าจ้างเป็นเงินโดยเฉพาะ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระ นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ และในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แรงงานต่างๆที่ขุดคลองต่างๆส่วนมากจะเป็นชาวจีน เช่นแรงงานขุดคลองดำเนินสะดวก

ทาสจึงกลายเป็น กรรมกร แรงงานในระบบเศรษฐกิจในตลาดเงินตรา เพราะทาสที่ เป็นอิสระมีอิสระที่จะทำมาหากินส่วนตัวได้มากยิ่งขึ้น ไม่มีพันธรับจ้าง ค้ำขาย ไปทำมาหากิน ต่างถิ่น โดยการรับจ้าง เป็นกรรมกร ทาสจึงมีโอกาสทำมาหากินอย่างอิสระในด้านต่างๆและยังเป็น นายทุนของตนเองอีกด้วย ดร.ธิดา สาริยา ได้กล่าวถึงทาสที่หลุดพ้นว่าเป็นแรงงานที่ไม่ได้ ถูกควบคุมโดยตรงภายใต้ระบบไพร่ และยิ่งไม่มีพันธะต่อกษัตริย์เฉกเช่นไพร่ หลักฐานที่ ปรากฏเกี่ยวกับการใช้ทาสมี ทั้งภาคเกษตรกรรม การทำนา ทำสวน อุตสาหกรรม โรงน้ำต่อ โรง เตาสุรา การค้าขาย การบริการ โสเภณี ตลอดจนกิจการเฉพาะของชาวต่างประเทศ จึง สันนิษฐานได้ว่า ทาสที่หลุดพ้นจากพันธแล้วเป็นไทนั้นส่วนหนึ่งยังคงทำมาหากินอย่างเดิม แต่

ต้องจ่ายค่าราชการให้รัฐอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า การให้คนพ้นภาวะความเป็นทาส ได้สร้างพันธกรณีใหม่ระหว่างคนกับรัฐขึ้นโดยไม่ผ่านมูลนาย การสลายตัวของระบบไพร่ก็ส่งผลเดียวกัน^{๔๒}

ทาสอีกจำพวกหนึ่งเป็นกรรมกรลูกจ้างแรงงานของรัฐ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างถนนราชดำเนินใน พ. ศ. ๒๔๔๐ พระองค์ทรงใช้แรงงานที่พ้นจากการเป็นทาส โดยใช้พระราชทรัพย์ของพระองค์ซื้อที่ดินสร้างพระราชวังดุสิตตั้งนั้น พระองค์จึงทรงสร้างถนนเชื่อมต่อระหว่างพระบรมมหาราชวังกับพระราชวังดุสิต ถนนราชดำเนินเป็นถนนที่ถูกแบ่งออกเป็นสามช่วงด้วยคลองและมีการสร้างสะพานเชื่อมคลองโดยเริ่มตั้งแต่ถนนที่มาจากพระบรมมหาราชวัง มายังคูเมืองเดิม ช่วงนี้เรียกว่าถนนราชดำเนิน มีสะพานผ่านพิภพลีลาเป็นตัวเชื่อม ช่วงต่อมาคือช่วงระหว่างสะพานผ่านพิภพลีลามาถึงสะพานผ่านฟ้า เรียกว่าถนนราชดำเนินกลาง ปลายช่วงของถนนราชดำเนินกลางนั้นมีคลองคูเมืองรอบพระนครเป็นตัวขั้ว และมีสะพานผ่านฟ้าลีลาศเชื่อมต่อจากนั้นจะเป็นช่วงสุดท้ายก็คือช่วงที่ ๓ ที่เรียกว่าถนนราชดำเนินนอกนี้มีสะพานอีกสะพานหนึ่งคือ สะพานมฆวานรังสรรค์เชื่อมข้ามคลองผดุงกรุงเกษม^{๔๓} ทำให้คนที่พ้นจากการเป็นทาสมีงานทำ ไม่ได้รับการเคียดแค้นเรื่องการเป็นอยู่

ผู้ที่พ้นจากเป็นทาสอีกจำพวกหนึ่งเป็นแรงงานบุกเบิกที่ทำมาหากินนอกพระนครนับได้ว่าเป็นการขยายพื้นที่ของรัฐการเพาะปลูก ดังตัวอย่างเช่น พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองเปรมประชาจากกรุงเทพมหานคร ถึงอยุธยา เปิดป่าสองฝั่งคลองให้เป็นที่เพาะปลูกและพระองค์ยังขยายพื้นที่เพาะปลูกไปทางด้านตะวันออกเช่น ขุดคลองนครเนื่องเขตร์ไป ฉะเชิงทราได้พื้นที่นาเพิ่มขึ้นใหม่เป็นจำนวนมากได้มีประกาศว่า

“ ... จะโปรดเกล้าแบ่งที่นาพระราชทานให้
ราษฎรทั้งปวงตามสมควรแก่กำลังพอจะทำได้ ... ”

พ.ศ. ๒๔๒๐ พระองค์เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองประเวศบุรีรมย์ก็มีประกาศอีกว่า

“ ... ตั้งแต่บัดนี้สืบไป ถ้าจะขุดคลองซึ่งเป็นการเกื้อกูล

^{๔๒} ดร.ธิดา สาริยา , ราษฎรในครรถองแห่งความเจริญของสยาม , (ชุดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า – เจ้าแผ่นดินสยาม), (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธการพิมพ์ ๒๕๔๐), หน้า ๖๑.

^{๔๓} ทวี วัฒนงาม, ถนนเก่าในเมืองกรุง. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเลฟ แอนด์เพรสจำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๔.

แก่ชวานาชาวไร่ชาวสวนแห่งใดจะทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวงออกไปตรวจหาที่ซึ่งเป็นที่ดิน
ที่อุดมดี มีคนปรารถนาทำนา ทำไร่ ทำสวนมากด้วยกัน
ก็ให้ราษฎรทั้งปวงซึ่งต้องการที่นั้นมาหาข้าหลวง บอกชื่อ
ตัว ชื่อบุตร ภรรยา ตำบลบ้าน สังกัดมุลนาย....ให้ผู้ต้องการ
ที่ออกเงินชดเชยบ้าง ตามสมควรแก่ที่มากและน้อย
ถ้าผู้ซึ่งจะต้องการที่ไม่อยากออกเงินจะออกแรงช่วย
ก็ให้ข้าหลวงกำหนดการให้ผู้นั้นช่วยออกแรงตามสมควร
แก่ที่ซึ่งต้องการ ... ”^{๔๔}

จะเห็นได้ว่ากรณีการชดเชยเปิดป่าข้างต้นเพื่อเป็นที่ทำไร่ ทำนา ทำสวน ของ
ราษฎรและยังพระราชทานให้แก่พระญาติวงศ์และขุนนาง ตลอดทั้งบุคคลที่เคยเป็นทาส ที่เป็น
แรงงาน ได้ทำมาหากินบนผืนดินที่บุกเบิกใหม่การบุกเบิกที่ทำมาหากินไม่ว่าจะเปลี่ยนป่าให้เป็น
นา บุกเบิกที่ฝั่งคลองให้เป็นสวน บุกเบิกป่าเพื่อทำไร่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทำเพื่อราษฎรของพระองค์

ผลการวิเคราะห์ได้ว่าหลังจากการเลิกทาสแล้วทำให้พลเมืองสยามส่วนใหญ่ใช้ชีวิต
ทำมาหากินด้วยการเป็นชาวนาทั้งที่ยึดถือคลองที่ดิน เช่าที่นาทำกิน หรือเป็นแรงงานชาวนา
รับจ้างเป็นกรรมกร ตามการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม กรรมสิทธิ์ที่ดินเกิดขึ้นพร้อมกับ
เงินตรากลายเป็นสื่อแลกเปลี่ยนที่สำคัญมากขึ้นทุกที คนมีเงินกลุ่มใหญ่สร้างผลประโยชน์
กลายเป็นนายทุนที่สามารถ จ้างบุคคลทำผลประโยชน์แก่ตนได้จากทาสกลายเป็นกรรมกร
ถูกจ้าง

๔.๖ สรุปผลและวิเคราะห์

ผลสรุปและการวิเคราะห์ระบบทาสเป็นระบบที่ทำให้คนมีความเป็นคนไม่เท่าเทียม
กัน เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป มีการพัฒนาทางสังคมเพิ่มขึ้น ประชาชนต้องการอิสรภาพมากขึ้น
และนายทาสหลายคนก็หลงลืมคุณธรรมที่ควรมีในการปกครอง ระบบทาสก็ดูเหมือนจะเป็น
ระบบที่ล้าหลัง ขาดมนุษยธรรมมากขึ้นทุกที จนในที่สุดก็ต้องมีการเลิกทาส ระบบทาสถือได้ว่า
เป็นระบบที่ไร้อารยธรรมเป็นการเอารัดเอาเปรียบกดขี่ข่มเหงผู้อ่อนกำลังกว่าเห็นมนุษย์เป็นเพียง
สิ่งมีชีวิตที่ไม่มีชีวิต

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน หน้า ๖๒ - ๖๓.

ระบบทาส จะถูกกำจัดออกไปแล้ว แต่ผลพวงของมันยังคงอยู่ให้เห็นในสังคม เห็นได้ในประเทศอินเดียระบบวรรณะยังอยู่หรือในประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีความขัดแย้งระหว่างคนผิวขาวและผิวดำ เนื่องมาจากคนขาวถือว่าคนดำเป็นคนชั้นล่างของสังคม เพราะเคยเป็นทาสมาก่อน คนดำมักถูกจำกัดโอกาสทางสังคม แม้แต่ทางทฤษฎี อเมริกาจะไม่มีระบบทาสหลงเหลืออยู่ แต่ในทางปฏิบัติ คนขาวจำนวนมากปฏิบัติต่อคนดำเยี่ยงทาส ดังจะเห็นได้ว่าระบบทาส เป็นสิ่งที่มนุษย์คิดขึ้นมา และแม้จะหมดสิ้นไปแล้ว ก็ยังเป็นต้นตอของความขัดแย้งในสังคมหลายๆแห่งในปัจจุบัน และดูจะเป็นการยากมากที่จะกำจัดปัญหาเรื้อรังนี้ให้หมดสิ้นไป ระบบทาสนั้นเป็นการแบ่งแยกมนุษย์ด้วยกันเอง ริดรอนสิทธิและอำนาจในชีวิตตน ทำให้ปราศจากซึ่งอิสรเสรี เป็นการกดขี่ข่มเหงที่มีแต่ความทารุณ โหดร้ายร่างกายและจิตใจ เป็นการเอารัดเอาเปรียบ ไม่ได้อยู่ระดับเดียวกับมนุษย์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถมาก พระองค์ทรงกระทำคุณประโยชน์คือเลิกทาส แต่การเลิกทาสถือว่าเป็นงานใหญ่มากของประวัติศาสตร์ไทย พระราชดำริแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการที่จะเลิกทาสนั้น แม้ตามหลักฐานจะปรากฏว่า ได้เริ่มมีเค้ามาตั้งแต่ต้นรัชกาลก็ตาม แต่ที่เริ่มปรากฏเป็นรูปเป็นร่าง ขึ้นอย่างแท้จริงก็เป็นเวลาหลายปีต่อมา ทั้งนี้เพราะการบริหารราชการแผ่นดินในรัชสมัยของพระองค์ท่านนั้น ทรงโปรดระบบการทำงานที่มีลักษณะรีบเตรียมให้พร้อม พร้อมแล้วรีบทำ ไม่ทรงโปรดการหักห้ามพรั้งด้วยเข่า หรือ อាកงผลผลิตตามอารมณ์ของเจ้าหน้าที่ผู้บริหาร เกี่ยวกับการประกาศเลิกทาสก็เช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากการประกาศเป็นขั้นตอนตามลำดับมาทำตามหลักมัชฌิมาทางสายยังปฏิบัติตามหลักกรรมทางพระพุทธศาสนาพระองค์มีเมตตาต่อพสกนิกรของพระองค์

สมเด็จพระปิยมหาราชทรงตระหนักเป็นอย่างดีว่า ทาสก็จัดเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ ทั้งทางด้านสังคมและการเมือง ที่สำคัญคือ ทางด้านเศรษฐกิจ พระองค์จึงทรงมีพระราชดำริ เลิกทาสจึงตรัสปรึกษาข้าราชการ แต่พระองค์ก็ทรงพบอุปสรรคมากมาย เพราะบรรดาข้าราชการบริพารทั้งหลายไม่เห็นชอบด้วยกับพระองค์ แต่พระองค์มิได้ทรงท้อถอย ทรงดำเนินราชโบายอย่างสุขุมรอบคอบ และเป็นไปตามลำดับขั้นตอน นอกจากนี้พระองค์ได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ เพื่อช่วยไถ่ถอนทาส และพระราชทานทุนทรัพย์เพื่อให้ลูกทาส ได้ทำมาหากินต่อไปนอกจากนี้พระองค์ยังทรง จัดตั้งโรงเรียนวัดสำหรับลูกทาสขึ้นมา ในที่สุดมาถึงวาระอันนับได้ว่าอิสรภาพและค่าแห่งความเป็นมนุษย์ของปวงชนชาวไทย ได้บรรลุถึงหลักชัยอย่างแน่นอน โดยพระมหากษัตริย์คุณแห่งองค์พระปิยมหาราชจากการตรา

พระราชบัญญัติลักษณะเลิกทาส ร.ศ.๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) ให้คงความเป็นไทเป็นสัญลักษณ์สำคัญประการหนึ่งของชาติ

เรื่องทาสนี้แม้ว่าทั่วโลกจะมีการประกาศเลิกทาสอย่างเป็นทางการแล้วก็ตาม แต่ระบบทาสก็ยังคงดำรงอยู่ในสังคม เพียงแต่เปลี่ยนรูปร่างหน้าตา เปลี่ยนชื่อเรียกไปเท่านั้น เพราะตราบไคที่โลกนี้ยังมีมนุษย์อยู่สองประเภทใหญ่ ๆ คือ พวกเข้มแข็งกับพวกอ่อนแอแล้ว ตราบนั้นก็ยังคงมีทาสและระบบทาสอยู่ในโลก แม้ว่าในปัจจุบันจะดูเหมือนว่าทาสหมดไปแล้วในประเทศไทยจากสังคมมนุษย์ที่ชื่อว่าเจริญแล้ว แต่ข้อเท็จจริงกลับเป็นว่า ปัจจุบันนี้ยังมีการใช้แรงงานเยี่ยงทาสปรากฏอยู่ด้วยความไร้เหตุผลและไร้มนุษยธรรม และยังมีการแบ่งชั้นอยู่อีกด้วย

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

ทาสหมายถึง ทาสชาย ทาสหญิง คนรับใช้ คือ บรรดาบุคคลที่ทำงานให้แก่บุคคลอื่น ในลักษณะต่ำต้อย และไร้ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ โดยไม่ได้รับค่าจ้างตอบแทน

ในอินเดียนสมัยโบราณกล่าวถึงความไม่เป็นมาของทาสว่า พวกอารยันแต่อ่านาจ ครอบครองอินเดียภาคเหนือได้ทั้งหมด ส่วนคนพื้นเมืองเดิมต้องตกอยู่ในอำนาจปกครองของ พวกอารยันนั้นถูกเรียกว่า ทัสยู หรือมีลักษณะ ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของคำว่า “ ทาส “ ในเวลาต่อมา ทาสยังถือว่าเป็นปัจจัยในการผลิตและแรงงานที่สำคัญ และพวกอารยันยังสร้างยังแคว้นต่างๆ แต่ละแคว้นมีพระราชูปการครองเป็นอิสระไม่ขึ้นแก่กัน

ชาวอารยันพยายามเอาชนะชนพื้นเมืองเหล่านี้ที่อยู่ตลอดเวลา แต่ก็ไม่สามารถกระทำ ได้โดยง่ายและพยายามแยกคนออกเป็นฝ่ายด้วยความรังเกียจ และมีความเชื่อถือที่แตกต่างกัน การแยกคนพื้นเมืองของชาวอารยันได้ปรากฏชัดเจนขึ้นเมื่อมีการกำหนดวรรณะเป็น ๔ วรรณะ คือ วรรณะพราหมณ์ วรรณะกษัตริย์ วรรณะแพศย์ วรรณะศูทร โดยให้คนพื้นเมือง คือพวก ทาส หรือ ทัสยู ถูกกำหนดให้เป็นวรรณะศูทรซึ่งเป็นวรรณะต่ำที่สุดในสังคม

พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสชวรรณะทั้ง ๔ พระองค์ถือว่า คนเกิดมาในวรรณะใดวรรณะ หนึ่งแล้ว จะต้องสังกัดในวรรณะนั้นตลอดชาติหาไม่ ได้ ทรงถือว่ามนุษย์มีฐานะเท่าเทียมกัน โดย กำเนิด จะแตกต่างกันก็แต่โดยคุณภาพ ซึ่งเป็นผลแห่งการกระทำของตนเอง คนจะต่ำต้อยเพราะ ชาติก็หาไม่ แต่ยอมต่ำต้อยเพราะกรรม สูงสุดเพราะกรรม คนทุกคนเท่าเทียมกัน ชาติกำเนิดไม่ ทำให้ใครประเสริฐกว่ากัน แต่อยู่ในกรรมหรือการกระทำต่างหาก เพราะว่าทุกคนนั้นมีสิทธิใน การทำดีและทำชั่วเท่ากัน คนจะดีจะชั่วอยู่ที่การกระทำ มิใช่ชาติกำเนิด

เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในท่ามกลางของชนชั้นวรรณะ เมื่อประกาศศาสนามี บุคคลที่ เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนามีมาจากที่ต่างๆ เป็นทั้งพราหมณ์ กษัตริย์ พ่อค้า ศูทรแม้กระทั่ง บุคคลที่เป็นทาส เมื่อเข้ามาบวชต้องมีความเสมอภาคไม่ได้นับถือกันตามชาติกำเนิด พระองค์ยังทรงสั่ง สอนให้นายทาสเห็นความสำคัญของทาส บริวาร คนรับใช้ พระองค์ยังคิดหาวิธีให้ทาสได้รับการ คุ้มครองด้วยหลักธรรม เพราะพระพุทธศาสนาถือว่า คนทุกคนมีกรรมเสมอภาคกันแตกต่าง

ที่การกระทำเท่านั้น ความคิดของคนอยู่ที่การกระทำปฏิบัติ มิใช่อยู่ที่ชาติกำเนิด ทาสจึงมีโอกาสที่กระทำความคิดเพื่อตนเอง และมีโอกาสได้รับผลการกระทำนั้นด้วย พระองค์ยังสอนให้นายทาสควรให้การรักษาพยาบาลทาสของตนในเวลาที่เจ็บป่วย ให้อาหารเพียงพอแก่การดำเนินชีวิต ทั้งให้อาหารและรางวัลแก่ทาสแบ่งอาหารที่มีรสแปลกใหม่ให้แก่ทาสให้ได้รับประทานพอสมควร นายทาสควรจัดหางานให้ทาสทำพอสมควรแก่กำลัง มิใช่ให้ทำงานจนเกินกำลัง ทั้งไม่ทอดทิ้งในยามที่ข้าวยากหมากแพง และยังห้ามพระภิกษุหรือพระภิกษุณีมีทาสมารับใช้โดยที่พระองค์ทำสังกมสงฆ์ให้เป็นตัวอย่าง ยังสอนเรื่องกรรมคือการกระทำ ถ้าความคิดได้ความคิด พ้นจากการเป็นทาส ถ้าความชั่วได้ชั่วตกเป็นทาส สอนให้เลิกระบบทาสในที่สุด

การหลุดพ้นจากการเป็นทาส อยู่ที่ความพอใจของนายทาสเป็นเรื่องสำคัญต่อการให้ทาสเป็นไท เพราะนายทาสเป็นผู้มีสิทธิ์เหนือตัวทาส คนที่ออกบวชในพระพุทธศาสนาจะได้รับความเป็นไท แม้จะลาสิกขาไปแล้วก็ยังสามารถเป็นไท ทั้งนี้คงเป็นเพราะผู้บวชแล้วจะไม่คงสภาพความเป็นนายหรือเป็นทาสอีกต่อไป เป็นผู้ที่ควรเคารพ เป็นสมณสาकยะบุตรในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องที่พระศาสนาและบ้านเมืองให้ความสำคัญ

ในประเทศไทย สภาพของทาสไม่แตกต่างจากทาสทั่วไปในโลก การมีทาสแสดงถึงความไม่มีอารยธรรมของประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ร.๕) จึงมีการปรับปรุงบ้านเมืองเพื่อความเหมาะสมหลายประการ โดยเฉพาะประเพณีการมีทาสซึ่งเกี่ยวพันกันอยู่ทั้งในทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง จะต้องได้รับการพิจารณาแก้ไขก่อนจึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีปรีชาสามารถพิจารณาปัญหาต่างๆอย่างลึกซึ้งต่อความเจริญ ของบ้านเมือง พระองค์จึงกำหนดนโยบายการเลิกทาสให้ค่อยเป็นค่อยไป เป็นขั้นเป็นตอน โดยที่พระองค์ยึดทางสายกลางตามหลักมัชฌิมา คือการผ่อนปรนตามสมควรแก่กรณี ไม่กระทำโดยรวบรัด หักโหม แต่เป็นขั้นตอนค่อยเป็นค่อยไป โดยที่พระองค์ อาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พระองค์ประพฤติปฏิบัติแล้ว

เมื่อพระองค์ปลดทาสเป็นอิสระแล้ว พระองค์ได้ทรงตระหนักว่าการเลิกทาสให้ได้ผลจริงจึงจะต้องหาทางส่งเสริมให้มีการศึกษาจึงจัดตั้งวัดเป็นสถานที่ศึกษาขึ้นให้ทาสได้รับการศึกษาเล่าเรียนหนังสือและวิชาการต่างๆจะได้ประกอบการทำงานทำมาหากินแล้วยังเลี้ยงตัวเองและครอบครัว พระองค์จึงขยายการศึกษาออกไปตามวัดต่างๆมากขึ้น และพระองค์ยังเป็นห่วงพวกทาสที่ได้รับการปลดปล่อยแล้วไปทำอะไร พระองค์จึงหางานให้คนเหล่านี้ทำโดยการสร้างถนน ขุดคลอง เป็นต้น โดยได้รับค่าจ้างตอบแทน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่องนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเรื่องทาสในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องราวของทาสที่เป็นตัวบุคคล ชีวิตการเป็นทาสในสมัยพุทธกาลและการประยุกต์หลักธรรมของ ร.๕ ควบคู่กับชีวิตของบุคคลที่ตกเป็นทาสวัตถุให้มากยิ่งขึ้น เพื่อที่ศึกษาธรรมของพระพุทธศาสนาแล้วนำมาแก้ปัญหาความทุกข์เดือดร้อนในการที่ตกเป็นทาสของวัตถุเป็นสังคมบริโภคนิยมซึ่งเดือดร้อนกันทั่วโลก

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก**.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **อรรถกถาภาษาไทย**. ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

_____ **อรรถกถาธรรมบทภาค ๑ – ๘**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๓๖

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

๑. หนังสือ

กฎหมายตราสามดวง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๕

กรมการศาสนา. กระทรวงศึกษาธิการ. **พระพุทธศาสนาสำหรับประชาชน**. กรุงเทพมหานคร
: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๑.

เกิด ธนชาติ. **คลังปริยัติธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๑๓.

ขจร สุขพานิช. **ฐานันดรไพร**. กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจเทรคดิ่ง, ๒๕๒๕.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **วัฒนธรรมไทย ภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลง-
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗ .

จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์. **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬา-
ลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

จิตร ภูมิศักดิ์. **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม**. พระนคร: กรุงสยามการพิมพ์.

๒๕๑๕

- _____ โฉมหน้าศักดิ์นาไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า , ๒๕๔๓ .
- ชาติ เอี่ยมกระสินธุ์ .ร.๕ กับกรุงสยาม. กรุงเทพมหานคร: บริษัท คอมแพคท์พริ้นท์ จำกัด
๒๕๓๕
- สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ดำรงราชานุภาพ. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔.
พระนคร : คุรุสภา , ๒๕๐๖.
- ธิดา สาริยา. ราษฎรในครรถลงแห่งความเจริญของสยาม. (ชุดพระบาทสมเด็จพระจุล-
จอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม).กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธการพิมพ์ ๒๕๔๐.
- บรรจบ บรรณรุจิ . ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ. กรุงเทพมหานคร : คณะนิสิตบัณฑิต
วิทยาลัย มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๗.
- ทวี วัฒนงาม, ถนนเก่าในเมืองกรุง . กรุงเทพมหานคร : บริษัท เลฟ แอนด์ เพรส จำกัด ,
๒๕๔๐
- พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พุทธานุพุทธประวัติ. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรม.
กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวายจำกัด, ๒๕๔๒ .
- พระธรรมปิฎก(ป. อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประชาชน. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับปรับปรุงขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร
:โรงพิมพ์มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ . พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร
:โรงพิมพ์มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ . ธรรมนุญชีวิต. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖
- _____ . คนไทยกับเทคโนโลยี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สหธรรมิก จำกัด , ๒๕๔๑
- พระเทพดิลก (ระเบียบ จิตญาโณ). พระพุทธศาสนากับรัฐธรรมนูญ.กรุงเทพมหานคร:
แปดสิบเจ็ด , (๒๕๔๕) จำกัด, พ.ศ.๒๕๕๐.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ฐมมจิตโต). พระพุทธศาสนาในสถานการณ์โลกปัจจุบัน.
กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๘ .

พระราชธรรมนิเทศ (ระเบียบ ฐิตญาโณ). ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย , ๒๕๑๓.

พระครูสุกิจ สมจิตโต. ประวัติพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราช -

ราชวิทยาลัย : ๒๕๔๔.

พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พญาลิไทย). ไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บรรณาการ

๒๕๔๓.

พระมหาสมปอง มุกติโต. คัมภีร์อภิธานวรรณนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา,

๒๕๔๒.

มติชน. พจนานุกรมฉบับมติชน. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดีจำกัด. ๒๕๔๗

ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์,และคนอื่นๆ บุญเรือง, ศิริฤทธิ, บุญธรรม, เกตรา, รัตนล, ตำราญ.)

รวบรวม,ประกาศการเรียนหนังสือ,ประชุมกฎหมายประจำศก,เล่ม๑๐.พระนคร :

โรงพิมพ์เคลิเมล์, ๒๔๗๖ .

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๘ . กรุงเทพมหานคร :

นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ , ๒๕๔๖.

วิชัย เสวะมาตย์ .การเลิกทาสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.พระนคร

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๑๐.

วิรัช ธีรพันธุ์เมธี. ดร.เอ็มเบ็ดกั้ว รัฐบุรุษจากสลัม .กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว ,

๒๕๔๑

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พุทธานุพุทธประวัติเล่ม๑. กรุงเทพ -

มหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย , ๒๕๑๒.

เสถียร โปธินันทะ.ประวัติพระพุทธศาสนา.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บรรณาการ, ๒๕๔๒.

เสฐียร โกเศศ - นาคประทีป .ลักษณะเพื่อน . พระนคร : พิมพ์ ร. พ. อุดม, ๒๔๕๖ .

สุชีพ ปุญญานุภาพ.คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนาเกิด. กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์ :

บรรณาการ จัดพิมพ์ , ๒๕๐๐.

_____ .พระพุทธศาสนากับการเลิกทาสและเศรษฐกิจ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์

บรรณาการ จัดพิมพ์ , ๒๕๐๐.

สมบุญณ์ พรรณนาภ.ประวัติและปรัชญาการศึกษา.กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์ , ๒๕๓๕

สำนักนายกรัฐมนตรี. **ประชุมศิลาจารึกภาค ๑-๔.**

หลวงวิจิตรวาทการ. **ประวัติเศรษฐกิจของไทย**. พระนคร : โรงพิมพ์เพลินจิต , ๒๔๕๓ .

ลิขิต ชีรเวคิน . **วิวัฒนาการ การเมือง การปกครองไทย**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, ๒๕๓๕

๒ วิทยานิพนธ์

พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน “ การศึกษาเรื่องทาสในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ”. **วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.**

นายทองสุข จารุเมธีชน. “การศึกษาเปรียบเทียบ เรื่องทาสในคัมภีร์พระไตรปิฎกเถรวาทคัมภีร์
มานธรรมศาสตร์และกฎหมายตราสามดวง ”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร
มหาบัณฑิต การศึกษาภาควิชาภาษาตะวันออก.บัณฑิตวิทยาลัย. จุฬาลงกรณ์มหา
วิทยาลัย ๒๕๒๗.**

แม่ชีกฤษณา รักษาโณม. “ ศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระวินัยในพระวินัยปิฎก: ศึกษา
เฉพาะกรณีพระอุบาลีเถระ และพระนางปฎาจาราเถรี”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ,
๒๕๔๕**

นางทิวาทิพย์ เทียมชัยภูมิ. “ การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมอิงพระพุทธศาสนา: ศึกษา
เฉพาะ กรณีเรื่องลิลาวดี”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต. บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.**

พระมหาอำนาจ อานนุโท (มั่งมี). “ การศึกษาการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ”,
**วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต.บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัย มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.**

จริยา เจริรัตน์. “ วรรณศูทรในสมัยพระเวท ” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต.
การศึกษาศาสนาภาษาตะวันออก.บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๒๒**

๓. บทความ

วิกรม เมฆานนท์. “ ทาส ”. สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตสถาน ๑๔, ๒๕๒๑ .

๔.ภาษาอังกฤษ

Aids,T.W. Rhys . **Pali – English Dictionary**. London:The Pali Text Society, 1921.

Macdonell, Arthur. Anthory. **A Practical Sanskrit Dictionary**. London :
Oxford University,1974.

Jumdar, R.C. **Ancient India** . Delhi : Motilal Banarasidass, 1974

Monier williame, Sir Monier. **SansKrit -English Dictionary**. London :Oxford
University, 1974.

whitney, Williams Dwight .**The Roots Verb – Forms and Primary - Derivatives of
Sanskrit Languags** . Delhi : Motilal Banarsidass , 1963 .

Keown , Damiew. **The Nature of Buddhist Ethics**. New York : University of New
York press,1989 .

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระมหาบุญทัน จิตตวิสุทธิ (สดงอยู่)
เกิด	วันอังคารที่ ๓๐ เมษายน ๒๕๐๘
สถานที่เกิด	บ้านเลขที่ ๔๓ หมู่ ๕ ตำบลโคกสูง อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี
การศึกษา	พ.ศ. ๒๕๔๐ สอบได้เปรียญธรรม ๗ ประโยค สำนักเรียน วัดบุญประดิษฐ์ ถนนพุทธมณฑลสาย ๒ แขวงบางไผ่ เขตบางแค กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๓๖ สำเร็จการศึกษาปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) รุ่นที่ ๓๘ สาขาวิชาศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๖ ศึกษาต่อระดับปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย